

VISEGRÁDI Hírek

VISEGRÁD VÁROS ÖNKORMÁNYZATÁNAK LAPJA

XXXX. évfolyam

különszám

2024. március

Töredékek Visegrád múltjából

XIX-XX. század

1866. május elsejével *Scitovszky János* esztergomi érsek *Viktorin Józsefet* nevezte ki plébánosnak a visegrádi parókiára. Az új plébános, aki korábban a Buda-Felsőviziváros Szent Anna plébániatemplomban 1855 és 1866 között káplánként teljesített szolgálatot, *Thuránszky Herman* plébános helyére került. A hosszú, majdnem húsz évnyi kápláni szolgálat után a 44 éves korában visegrádi plébánosnak kinevezett *Viktorin József* a hazai szlovákság körében már ismert személyiség volt. Ezt az addig végzett irodalomszervező, kiadó, fordító és közíró tevékenységével érdemelte ki. Az ő hathatós támogatásával alakult ki a ma is használt szlovák irodalmi nyelv.

Viktorin Visegrádra kerülése után 1867-ben még megjelentetett egy általa fordított vallásos kötetet, majd végleg megszünteti a szlováknyelvű publikálást, és kiadói tevékenységével is felhagyott. Előbb a parókia ügyeit igyekezett rendbe tenni, majd a plébániatemplomban emléktáblát helyeztetett el, és a Kálvária-dombról a fellegráig tartó hegygerincen emlékkereszteket állíttatott.

Az Eötvös-féle közoktatási törvény rendelkezései miatt 1869 júliusa és 1871 szeptembere között mint fenntartó a helyi iskolát átépíttette és a szükséges felszereléssel is ellátta. Az iskola bővítési költségeinek előteremtéséről is neki kellett gondoskodnia.

Komolyabb összegű állami támogatással 1868-ban megindult a Vajdahunyadi-vár helyreállítása és *Ferenc József* magyar király számára használhatóvá tétele. Várható volt, hogy a Duna-menti várak közül az egyetlen még megmenthető és helyreállítható visegrádira is sor kerül. Mai szóval *Viktorin* is ráértett erre a lehetőségre, és kiváló szervezői tehetségét felhasználva igyekezett mindent megtenni az állami támogatás megszerzéséért, azért, hogy a visegrádi várromok meneküljenek meg a további pusztulástól, és legalább az alsóvár

lakótornyát, a Salamon-tornyot állítsák helyre. *Viktorin* igen jelentősen azzal járult hozzá a fellegrvár romjainak megmentéséhez, hogy előbb 1868-ban a déli oldalról, a Kálvária felől, majd 1870 telén és 1871 tavaszán a Várhegy északi oldalán kényelmesebb, könnyebben járható gyalogutat építtetett a várig. Ezek az utak elsősorban a várat felkereső látogatók számára készültek, de egyszerűbbé tették a feljutást a munkások számára is, akik 1871–1872-ben a romtalanítási és állagmegóvási munkákat végezték. 1872 tavaszán nem az anyanyelvén, hanem hibátlan magyarsággal megírta Visegrád történetét és leírását „különös tekintettel a várromok megóvására” alcímmel. Műve rövidesen előbb német, majd magyar nyelven nyomtatásban jelent meg. A mindössze 83 oldalas könyvecskéből 50 oldal (60%) a város és a vár történetéről íródott. A többi 30 oldalon (40%) *Viktorin* egyes szám első személyben leírta, hogy ő mit tett a vár romjainak megmentése érdekében, és csatolta az általa készített memorandumok és levél másolatait.

Viktorin rövid, mindössze nyolc évnyi Visegrádon töltött plébánosi szolgálat után 1874-ben tragikus körülmények között elhunyt. Életével, munkásságával alaposabban és részletesen igazán csak az elmúlt évtizedben kezdett a szakirodalom foglalkozni. Születésének 190. évfordulóján, 2012-ben *dr. Helena Rusnakova* (Érsekújvár) tollából jelent meg szlovák és magyar nyelven egy-egy kötet *Viktorin* életéről. Még ugyanazon évben jelent meg *Kápolnai Kázmér Viktorin*ról szóló írása a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* c. folyóiratban. Néhány évvel később, 2018-ban az Országos Szlovák Önkormányzat Kutatóintézete (Békéscsaba) tudományos munkatársának, *Demmel József*nek jelent meg a *Századok* c. folyóiratban egy hosszabb, alapos kutatómunkával készült elemző

tanulmánya *Josef Viktorin szlovák életműve és a visegrádi várromok. Kirándulás a magyar nemzeti múltba?* címmel.

2022. márciusban volt *Viktorin* születésének 200. évfordulója, amely alkalmat teremtett arra, hogy újabb írások, tanulmányok készüljenek főleg *Viktorin* budai és visegrádi éve alatt történt tevékenységéről. Jelen írásommal az lenne a céloom, hogy az előbb említett tanulmányok adatai alapján röviden és tömören összefoglaljam *Viktorin* életének fontosabb mozzanatait. A Visegrádon töltött évek alatti tevékenységét viszont részletesebben szeretném közreadni.

Viktorin József (Jozef Karol Viktorin) 1822. március 12-én született a Nagyszombattól 7 km-re délkeletre, a Vág völgyében fekvő Zavar községben. Szülei vagy azok ősei a közeli Morva határfolyón túlról, cseh-morva területről települtek át a magyar királyság területére. Antal nevű édesapja ugyanis morva, édesanyja, *Elisabeth Ernst* cseh származású volt. *Viktorin* tanulmányait a népiskolától a gimnáziumon át a teológiáig a közeli Nagyszombatban végezte. Az 1840-ben megszerzett érettségi után következő hat évet az Érseki Szemináriumban töltötte, ahol filozófiát és teológiát tanult. Itt szentelték pappá 1847. január 15-én. A felszentelést követően első szolgálati helyén, a szenicei plébánián 1847. január és augusztus között káplán volt. A mindössze nyolc hónapos szenicei tartózkodás után *Viktorint* egyházi felettesei áthelyezték a nádasdi plébániára. Az áthelyezés valódi oka valószínűleg az volt, hogy a fiatal lelkész pályakezdőként eleinte nehezen tűrte a papi élet szigorú kötöttségeit, vagyis *Viktorin* mint káplán nem illően viselkedett. Az történt ugyanis, hogy a fiatal káplán nyíltan, sőt tüntetőleg kizárólag a város evangélikus társaságába járt. Sőt, egy evangélikus kisasszony iránti szerelmét sem igyekezett leplezni. Ehhez még az is hozzájárult, hogy összebarátkozott a szomszéd falu, Lubovka evangélikus lelkészével, *Jozef Miroslaw Hurban* (1817–1888) íróval, újságíróval, aki politikusként a szlovák nemzeti mozgalom szervezője volt. Ezt a kapcsolatot viszont a helyi hivatalnoki vezetőréteg nem nézte jó szemmel, mert *Hurban* hírhedten magyarellenes volt. Ez akkor vált igazán nyilvánvalóvá, amikor *Hurban* 1848-ban a szabadságharc alatt az általa toborzott szlovák felkelőkkel, Bécs támogatásával sikertelen harcot folytatott a magyarok ellen. *Viktorin* 1847 ősztől a Nádasdon (Pozsonynádasd), a plébánián káplánként teljesített lelkészi szolgálatot. Paptársa, a nála mindössze néhány évvel idősebb *Laucsik Mihály* plébános volt, akit 1846 januárjában neveztek ki a nádasdi plébániára. 1848 májusában *Viktorin* pap létére egy meglehetősen szokatlan és furcsa helyzetbe

keveredett, a nádasdi kocsmában a szomolányi papot és káplánját állítólag megverő, *Heller* nevű helyi zsidó sebész ellen és közvetve a zsidók ellen ingerelte a falu szlovák lakóit. Sőt a pogromot ő is meg akarta nézni. A kocsmái verekedés ügybe valahogy a plébános is belekeveredett, mert a magyar hatóságok májusban mindkettőjüket a pozsonyi börtönbe zárták. A vád ellenük zsidóellenes pogromok szervezése és hazaárulás volt. A börtönből fél évvel később, 1848 december 24-én szabadultak *Windischgrätz* herceg engedélyével, aki egyébként a nádasdi plébániatemplom egyik patrónusa volt. Az eljárás ezzel nem szűnt meg ellenük, mert a Pozsony megyei bíróság 1850. január 11-én hozott ítéletével a plébánost felmentette, *Viktorint* börtön- és pénzbüntetésre ítélte. A börtönbüntetést elengedték, mert beszámították az 1848-as raboskodást, a pénzbüntetést viszont ki kellett fizetnie. Később *Viktorin* emlékiratában elhallgatva a valós tényeket, úgy írta le, hogy a Szenicéből történt áthelyezése egyházi feletteseitől kapott büntetés volt, mert szoros barátságot tartott *Hurbannal*. A Nádasdon történt események miatt is ártatlanul zárták félévre a pozsonyi börtönbe, mert amivel vádolták – zsidóellenes pogromok szervezése, hazaárulás (pán-szlávizmus) – nem követte el. *Viktorin* megmástitotta az eseményeket, és így a „szépített” változat került az emlékiratba. *Viktorin* halálát követően kortársai a róla szóló nekrológokban is ezt a változatot írták. A szakirodalomban jelenleg is így szerepel, mivel átvették az emlékiratban és a nekrológokban leírtakat, hogy az ottani magyar hatóságok *Viktorint* a *Hurbannal* kötött barátság miatt ártatlanul vádolták meg, és juttatták félévre börtönbe. *Viktorint* a nádasdi-ügy lezárása után 1850-ben egyházi felettesei áthelyezték Szokolcára. Ebből a határ menti kisvárosból kerül két évnyi szolgálat után, 1852-ben az Óbudai Szent Péter és Pál templom plébániájára. Új felettese az ide 1848-ban plébánosnak kinevezett *Kántz Lázár* (1811–1881) lett, akit 1851-ben alesperessé léptették elő. A kiváló felkészültségű pap elég gyorsan haladt az egyházi ranglétrán, előbb pozsonyi, majd esztergomi kánokká nevezték ki. Élete során megkapta a fogarásföldi kerci apátságot, majd 1874. január 8-án elnyerte a pharoszi címzetes püspöki címet. (Ma: Hvar sziget és város Dalmáciában. Görög neve: Pharosz, olasz neve: Lesina, 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchiához tartozott.)

Viktorin élete végéig tartotta a kapcsolatot *Kántz Lázár* plébánossal, akit 1854. április 15-én pozsonyi kánokká neveztek ki, így helye megüresedett. Az új plébános, *Brunner János* 1855. évi kinevezéséig, egy évig *Viktorin József* plébániai kormányzóként (adminisztrátor) látta el az óbudai plébánián a lelkészi szolgálatot.

Még Óbudára helyezésekor, 1852-ben *Viktorin* gőzhajóval Visegrádra látogatott, ahol az ottani plébános, *Dobronyi Mihály* kalauzolásával megnézte a vár romjait. A visegrádi kirándulásnak kiváló oka valószínűleg az lehetett, hogy néhány évvel korábban, 1847-ben *Miroslav Hurbannal* és családjával ellátogattak a cseh területen fekvő Velehradra. Az akkori cseh és szlovák állam kezdeteivel foglalkozó romantikus történelemkutatás ezt a települést vélte a *Nagymorva Birodalom* fővárosának és egyházi központjának. Valójában Nyitra után 871 és 894 között Velehrad volt *Szvatopluk* morva fejedelem székhelye, és itt alapították meg a csehek (morvák, szlovákok) számára az első püspökséget.

A velehradi zarándoklat után *Viktorin* bizonyára úgy érezte, hogy Visegrádot, a „szláv hatalom ősi emléket”, Magyarország királyainak erősségét is meg kell ismernie. A visegrádi kirándulást követően néhány évvel később, 1858-ban az általa alapított és szerkesztett *Concordia* szépirodalmi évkönyvben a településről és várról egy hosszabb, cseh nyelven írt történelmi helyrajzot jelentetett meg. *Viktorin* állítása szerint a települést a szlávok alapították, és ők voltak a vár építői, mert ezt a helynév is bizonyítja. Kiváló szervezőképességét igazán akkor tudta használni, amikor káplánként Budára került. Az első maradandó eredménye az volt, hogy a szlovák irodalomtörténet szerint az első igazán jelentős szlovák nyelven alkotó *Holli János* (*Ján Hollý*) költő, műfordító halálának helyén Jókón emlékművet állíttatott. *Holli János* (1785–1849), aki katolikus papként 30 évig (1813–1843) a Nyitra megyei Vágmedence (Madunice) plébánosa volt, nagy műveltséggel bírt. A latin mellett a görögöt is anyanyelvi szinten beszélte. Költőként ódáiban és idilljeiben a római klasszikusokat követte, szellemében romantikus poéta volt. Számos műfordítása és költeménye közül egyik jelentős alkotása a *Szvatopluk* című (Nagyszombat, 1833), amely hexameteres hősköltemény tizenkét énekben. A magyarországi szlovákok egyik legjelentősebb költőjének művei számos kiadást értek meg. Összegyűjtött versei négy kötetben, először 1841–42-ben jelentek meg. A gyűjtemény harmadik kiadása, mely tartalmazza a költő életrajzát és arcképét, *Viktorin József* érdeme volt, aki 1863-ban Pesten jelentette meg *Jána Holléno Spisy Básnicke* címmel. Az idősödő, köszvényes, betegen fekvő pap-költőt, *Holli Jánost* 1843 tavaszán szörnyű tragédia érte. A falut pusztító tűzvész során, amely a plébániára és a templomra is kiterjedt, olyan súlyos égési sérüléseket szenvedett, hogy a szeme világát is elvesztette. A megvakult költő Jókőre (*Dobrá Voda*) költözött, ahol az ottani plébános, *Laczkovics Márton* gondozta 1849-ben bekövetkezett haláláig.

Viktorin már 1850-ben kísérletet tett arra, hogy a tragikus sorsú költőnek emlékművet állítsanak.

Elképzelését csak Budára kerülése után tudta megvalósítani. Megalakított egy intézőbizottságot, és pénzügyadományok gyűjtésébe kezdett, amely sikeres volt. Az összegyűjtött pénzből megbízta *Dunaiszky László* (1822–1904) pesti szobrászművészt, aki apai ágon szlovák származású volt, hogy az elhunyt költőről mellszobrot készítsen. Ezt az alkotást Jókón, *Hollý* sírhelyén a helyi kőművesekkel készítettet kilenc láb (274,32 cm) magas kőpilléren helyezték el. Az emlékmű felszentelésére 1854. május 11-én került sor. Az emlékmű megvalósítása szinte kizárólagosan *Viktorin* érdeme volt, és az emlékünnepegy megszervezésében is jelentős szerepet vállalt. Ezen az ünnepségen ugyanis a katolikus és evangélikus felekezetekhez tartozó szlovákok együtt vettek részt, vagyis a jelenlévőknek fontos volt a szlovákok nemzeti közösséghez való tartozás tudata.

Viktorin néhány évvel később, 1858-ban *Ján Hollý*ről írt cikkében összegzőként leírta, hogy Jókó és környéke, a síremlék elhelyezkedése, amely a szlávság szimbólumának tartott hársfák alatt áll, az idelátogatókban bizonyára felidézi „Szlovákia” történelmét. *Ján Hollý* költő emlékezete évtizedeken át megőrződött, ugyanis Csehszlovákia megalakulását követően már 1923-ban a szlovákok Jókón márvány emléktáblát lepleztek le.

Viktorin Nagyszombaton a papi szemináriumban töltött évek alatt megismerkedett és szoros barátságot kötött a vele egyidős (mindketten 1822-ben születtek), *Palárik Jánossal* (*Ján Palárik*) a későbbi neves szlovák drámaíróval, lapszerkesztővel. *Palárik*nak volt köszönhető, hogy *Viktorin*ban végleg kialakult és megszilárdult a szlovák nemzeti tudat iránti elkötelezettség. A sors úgy hozta, hogy 1852-ben *Viktorin* az óbudai plébániára került káplánnak, *Palárik* is ennek az évnek decemberében lett a pesti Terézváros Szent Teréz plébániájának a segédlelkésze. Ez közelség lehetővé tette, hogy szorosan együttműködjenek, főleg az egységes szlovák nyelv kialakításában. A két káplán első közös terve az volt, hogy létrehoznak Pesten egy irodalmi egyesületet (*Matica Slovenská*), amelynek a működése a szlovák nyelv és irodalom fejlődését és terjesztését segítette volna elő.

Az egyesület alapítására az engedélyt a pesti rendőrfőnöktől csak évekkel később, 1857-ben kapták meg. Még ugyanebben az évben egy gazdag ügyvéd, *Alexander Wrchovszký* felajánlotta pesti házát az egyesület céljaira. Az alapítók belső vitái és személyes elmentések miatt az egyesület alapítására egyelőre nem került sor. Az egyesület létrejöttére majdnem egy évtizedet kellett várni, mert a *Matica Slovenská* csak 1868-ban alakult meg. *Viktorin*, aki az egyesület kezdeti szervező munkáiban is részt vett, második alapító tagként lépett be.

Az egyesület alapításának elhúzódása miatt *Viktorin* és *Palárik* úgy határoztak, hogy a szlovák irodalmi nyelv egyesítése érdekében létrehoznak egy évkönyvet, amelynek a *Concordia* címet adták (1858). Miután a kiadványban megjelent szerzők többsége a *Štúr*-féle nyelven írt, így végérvényesen eldőlt, hogy a továbbiakban azt fogják szlovák irodalmi nyelvként használni. A *Concordia* kiadását követően 1858-tól kezdve *Viktorin* kápláni teendői mellett minden idejét és energiáját a szlovák irodalom szervezésére fordította. Saját munkái megírása mellett egy szlovákuul megjelenő évkönyvet, *Lipa*, azaz *Hársfa* címmel szerkesztett és adott ki (1860). A mindössze három évfolyamot megért almanachban a korabeli szlovák irodalom legnívósabb drámái, színdarabjai jelentek meg. A harmadik, 1864-ben kiadott kötetben *Eötvös József* elbeszélése, *Egy tót lány az Alföldön* is olvasható volt *Viktorin* szlovák fordításában. *Viktorin* kiadói tevékenységének köszönhetően a szlovák irodalom két legjelentősebb költőjének - *Ján Hollý* és *Andrej Sládkovič* - versei gyűjteményes kiadásban jelentek meg, valamint több kötetben kiadta *Jonáš Záborský* író életművét is.

Viktorin ugyan nem volt tagja a *Kisfaludy Társaság*-nak, de igyekezett gyarapítani annak könyvtárát az általa szerkesztett és kiadott művekkel. Így például 1863-ban *Ján Hollý költő munkái harmadik kiadásának egy példányát, 1864-ben a Lipa harmadik évfolyamának egy kötetét, 1865-ben Jonáš Záborský színműveinek (Básne dramatické) kötetét ajándékozta a könyvtárnak. Egy évtizeddel később, 1874-ben írt végrendeletében 100 forintot adományozott a társaságnak. Írói, szerkesztői és kiadói munkássága során kapcsolatba került az orosz és délszláv irodalom képviselőivel. 1861-ben Pest-Budán megismerkedett *Piotr A. Lavrovskij* professzorral, akivel a következő években levelezést folytatott. A professzor javaslatára 1863-ban *Viktorin* irodalomszervező tevékenységéért a harkovi egyetem szenátusának tiszteletbeli tagjává választották. *Viktorin* életéről szóló munkájában *H. Rusnáková* megemlíti, hogy a plébános megkapta az orosz Szent Anna rend második fokozatát. Ez nem fedi a valóságot, mert *Viktorin* a visegrádi plébánia *Histori Domusában* elhelyezett, 1867. december 12-i keltezésű latin nyelvű önéletrajzában ezt nem említi. Egyébként is a Szent Anna-rend, amely az orosz kitüntetések rangsorában az ötödik volt, magas kitüntetésnek számított, és nem tartom valószínűnek, hogy *Viktorin* tényleg megkapta.*

A két pest-budai káplán közül előbb *Palárik* kapott plébániát, őt 1862-ben Majténybe nevezték ki plébánosnak, ahol haláláig, 1870-ig teljesített szolgálatot. Négy évvel később, 1866-ban, majdnem két évtizednyi káplánkodás után *Viktorin* is parókiát kapott Visegrádon, amelyet május 1-én foglalt el. Visegrádon

nem a legideálisabb állapotok fogadták, mert az elődök mulasztása miatt is számos teendője volt. Még az év őszén, mivel a visegrádi plébánia kegyura a korona, az óbudai koronauradalom a paplakon 343 forint 59 krajcár értékben javítási munkákat végeztetett. Feljavításra szorultak az 1777 előtt épített Kálvária stációi és a Szent Sír magában foglaló kápolna is. *Viktorin* rövid ideig tartó, alig egy éves plébániai tevékenységének egyik első eredménye az volt, hogy az összegyűjtött adományokból a Kálváriára való feljutás megkönnyítése érdekében újabb utat vágatott a sziklás hegyoldalban. A stációkat felújították, mind egyikebe új képet helyeztek. A hegyoldalon egy sziklatömb alatt álló kápolnát is kívül-belül rendbe hozták. A sziklatömb tetejére *Kempis Tamás* emlékére *Viktorin* saját költségére egy vaskeresztet állíttatott, amelynek a *Crux Kempensis* nevet adta, ugyanis 1867-ben kiadta az általa szlovák nyelvre lefordítva *Kempis Tamás* (1380–1471) holland egyházíró, Ágostonos rendi szerzetes *De imitatione Christi* (*Krisztus követése*) c. négy könyvét. A könyv kiadásából származó jövedelemből készítette el a vaskeresztet, amelyen a következők olvashatók, előlapján: *Memorial Thomas a Kempis*, a hátoldalán *Erexit Josephus Viktorin parochus Visegradensis MDCCC-LXVII* (Emelte *Viktorin József* plébános, 1867). A vaskereszten kívül három új fakereszt is készült, amelyeket a stáció-sor végénél állítottak fel. A felújított Kálváriát 1867. szeptember 14-én *Úrge József* (1812–1897) kerületi esperes szentelte fel. Az esperes, miután megáldotta a vaskeresztet és a középen álló fakeresztet, a jelenlévőknek németül tartott beszédet a kereszt tiszteletéről. Ezt követően az esperes ugyancsak németül a kálváriánál nagymisét, majd a plébániatemplomban kismisét celebrált az ájtatosságon résztvevőknek.

Viktorin a felújított kápolnára egy feliratot helyezett el, amelyen felül német nyelvű, alatta magyar és szláv (szlovák) nyelvű szöveg volt olvasható. A tábla ilyen fajta szövegezését a helyi magyarok sérelmezték, mivel Visegrádnak nem volt szlovák anyanyelvű lakossága, és ezért a szlovák nyelvű szövegrészt törölték. Később a plébános a tábla feliratát úgy alakította át, hogy felül a német nyelvű részt meghagyta, a magyart latin nyelvűre cserélte, és a szlovák rész helyére kör alakú, olajfestéssel készült címet csináltatott. A címeren vörös mezőben három, zöld hegyen álló, kettős arany kereszt volt látható (csekély változtatással ez a mai szlovák állami címernek felel meg).

Szegényes lehetett a plébániatemplom oltárának felszereltsége, és kiegészítésre szorultak a liturgikus felszerelések és öltözetek is. A legfölségesebb oltáriszentség folytonos imáadására és a szegény templomok felszerelésére Pesten alakult egyesület által 1867. májusáig összegyűjtött tárgyakat 1867. november 6. és

1868. november 6. között osztották szét az esztergomi egyházi főmegye, a veszprémi egyházmegye és a beszercebányai egyházmegye legrászorultabb templomai között. A visegrádi templom egyike volt azoknak, amelyek a legtöbbet kapták, 13 tételben 25 tárgyat. Eltekintve a teljes felsorolástól csak néhányat említek: miseruha, karingek, vecseryepalást, alba (fehér miseruha), kánontáblák, halotti misekönyv, pacificale (békecsók kereszt). Úgy látszik, hogy korábban nem volt a visegrádi plébánia életének legfontosabb eseményeit rögzítő nyilvántartás sem, ezért *Viktorin* 1868 januárjától *Historia Domus*-t nyitott.

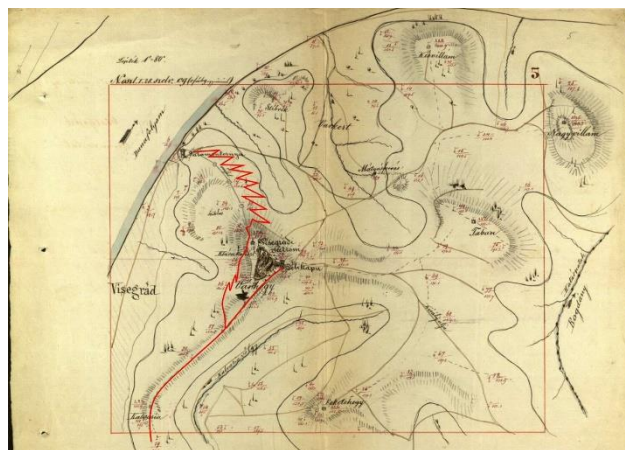
Valamikor az év folyamán egy tekintélyesebb méretű vörös márvány emléktáblát helyeztetett el az oltár elé a szentély padozatában. Erre a táblára a plébános elődei közül annak a négy személynek a nevét és haláluk évét vésette fel, akik itt Visegrádon hunytak el. A tábla szövege a nevek nélkül a következő: PAROCHORUM QUONDAM VISEGRADENSIVM INTER FIDELES SOUS DEFUNCTORUM POSUIT SUCCESSOR JOSEPHUS VIKTORIN 1868. † 20 Julii 1874. (A híveik körében meghalt néhai visegrádi papoknak emlékére állította az utód, Viktorin József, 1868). A táblán lévő névsor mára már kiegészítésre szorul, mert lemaradt róla az 1736. január 17-én elhunyt *Langekher Franciscus Alexander* plébános neve, aki az első pap volt, aki Visegrádon halt meg. Ma ez az emléktábla az oltár (mensa) alatt van. Korábban szőnyeg takarta, így néhány évvel ezelőtt, hogy fotót tudjak készíteni, néhai plébánosunk volt segítségemre, aki tapintatosan megjegyezte, hogy az ilyen emléktáblának nem itt a szentélyben, hanem a templom falán lenne helye.

Viktorin 1866-ban, amikor plébánosként Visegrádra került, felmérte, hogy milyen teendők várnak rá. Már a kezdetekben legfontosabb feladatának tartotta, hogy tegyen valamit a meglehetősen elhanyagolt állapotban és pusztulófélben lévő várromok megmentése érdekében. Tájékozottsága révén bizonyára értesült arról, hogy a kiegyezés után jelentős változás történt épített örökségünk érdekében, mert 1870-től az állami költségvetésből is kerülhetett pénz műemlék-helyreállításra. *Ferenc József* magyar királlyá koronázását követően hazánkban elindult egy, a királyi lakhelyek hálózatának – inkább szimbolikusnak mondható – kiépítési programja, amely keretében elsőként Vajdahunyad várának átépítése kezdődött el 1868-ban. A többszöri tűzvész által pusztított, tetőzet nélkül maradt vár jelentőségére *Arányi Lajos* terjedelmes monográfiája hívta fel a figyelmet. Először *Schmidt Frigyes* bécsi építész mutatta be a vár helyreállításának makettjét *Lónyai Menyhért*nek, aki akkor pénzügyminiszter volt. *Lónyainak* tetszettek az elképzelések, és nagyon ügyesen 216.000 Ft-ot szavaztatott meg az országgyűléssel. A munkálatok még 1868 őszén *Schulz*

Ferenc (1838–1870) helyreállítási tervei alapján megkezdődtek. A nagyon tehetséges, fiatal építész nemcsak a vajdahunyadi vár restaurálására készített terveket, hanem 1868-ban tervezője volt a galgamácsai erdőségben megépítendő királyi vadászlaknak is. Sőt 1870 tavaszán készülőképben lévő tervei voltak a visegrádi Salamon-torony restaurálására, amelyet a király számára vadászháznak szánt. A torony melletti erdős hegyoldalt alkalmasnak vélte egy vadaspark kialakítására. *Lónyai* közbenjárására *Schulz Ferenc* 1870. április 4-én a terveit bemutathatta *Erzsébet királynénak*, aki a neki tetsző rajzokat nagy érdeklődéssel nézte végig.

Viktorin az 1872 tavaszán megírt, majd rövidesen előbb német, majd magyar nyelven Pesten nyomtatásban megjelent Visegrád múltjáról szóló bevezetőjében 15 oldalon egyes szám első személyben részletesen leírta, hogy ő mit tett a várromok megmentése érdekében.

A továbbiakban a *Viktorin* visszaemlékezései alapján leírtakat kommentálnám, és ha szükséges, azokat saját véleményemmel kiegészítem. Célszerűen *Viktorin* azzal kezdte a tevékenységét, hogy szorgalmazta, hogy a község közepétől, a kálváriától indulva a hegygerincen egy járható, a felsővár romjaihoz vezető gyalogút készüljön. A község támogatta *Viktorin* szándékát, ugyanis egy már régóta meglévő, a helyiek által is használt, akkoriban bizonyára elhanyagolt út rendbetételéről volt szó. *Viktorin* azon túl, hogy a helyiekkel rendbe hozatta a 680 ölnyi (1240 m) hosszú, a vár külső, keleti kaputornyához vezető gyalogutat, készítettett egy ehhez csatlakozó új útszakaszt is. A vár romjaitól kb. 180-200 méterre a régi gyalogútból kiindulva a Várhegy Dunára néző oldalában készült az új útszakasz, amely 2-3 kanyarral vezetett a vár nyugati végéhez. Ez az új út ugyanis elhaladt egy nagyobb sziklatömb előtt, amelyre *Viktorin* 1868-ban emlékkeresztet állíttatott.

Viktorin által 1868-1869-ben felújított, a Fellegvárba vezető régi gyalogút és az újonnan épített útszakasz, amelyhez csatlakozik a Salamon-toronytól kiinduló 1871-ben elkészült szerpentin.

Viktorin a gyalogút rendbehozatala kapcsán megemlíti, hogy ehhez úgy járult hozzá, hogy „egy beltelki szőlőnek tervemhez szükséges lett bizonyos részét kisajátítám és a közjónak ajándékozám”. Tekintettel arra, hogy ebben az esetben egy ingatlan tulajdonjogának változásáról volt szó, azt gondoltam, hogy ennek a nyomát megtalálom a plébánia 19. századi telekkönyvi irataiban. A MNL Pest Megyei Levéltárban őrzött, 1859–1890 között készült visegrádi telekkönyvi iratok között 138. betétszámon megtalálható a plébánia telekjegyzőkönyve, amelyben nincs bejegyzés az említett szőlő kisajátításáról és elajándékozásáról. Van viszont olyan bejegyzés, egy 1870. november 24-én kelt adásvételi szerződés, amely szerint a plébánia a Sváb-hegyen lévő 1487 helyrajzi számú, 600 négyszögöl nagyságú szőlőjét *dr. Bakody Tivadarnak* adta el. Arra nem találtam közvetlen magyarázatot, hogy miért volt szüksége *Viktorinnak* a szőlő árára. Talán a Salamon-toronytól kiinduló serpentin építésének megkezdéséhez kellett a pénz?

A bizonyos szőlő kisajátítására talán a település szélén került sor, ahonnan kiindult a felső várhoz vezető gyalogút. Visegrád 1862-ben, *Erhard Ágoston* főmérnök által rajzolt úrbéri térképén ugyanis a gyalogút szőlők között indult. Itt jegyzem meg, hogy az említett telekkönyvi iratok a Kálváriánál 49 külön helyrajzi számon nyilvántartott pincét tartottak számon.

A 19. sz. első felében, a romantika időszakában *Zách Klára* és apja, *Felicián* tragikus története közkedvelt témája volt az irodalomnak, főleg drámairodalmunknak. Ezt a témát feldolgozó sok író és költő közül csak néhány ismertebb nevet említek, a század elejéről *Kisfaludy Károlyt* (1819), közepéről *Vahot Imrét* (1841), *Bajza Jenőt* (1864). A számos irodalmi műalkotás közül a legismertebb *Arany János Zách Klára* című balladája lett, amelyet a költő 1855-ben írt. A szlovák írók közül *Jonáš Záborský* (*Záborszky Jónás*) kassai káplán írt drámát a Záchokról. Művét önálló kötetként 1865-ben *Viktorin* jelentette meg. Egyébként *Viktorint* is érdekelte a téma, már 1858-ban Visegrád történetéről írt cseh nyelvű útirajzában hosszan kitért *Zách Klára* tragikus sorsára. 1868-ban úgy döntött, ha az országosan is eléggé ismert tragédia helyszínén állít egy emlékkeresztet, akkor arra bizonyára sokan felfigyelnek. A kereszt helyéül a felsővár romjai alatt, azokhoz közel, a nyugati hegyoldalon álló sziklatömböt választotta. A feltehetően saját költségén készítettet kilenc láb magas (2,84 m) hosszú, kovácsoltvas kereszt formájáról, a rajta lévő feliratokról a korabeli sajtó tudósítások, majd a későbbi visegrádi képeslapok alapján elég sokat tudunk. Az emlékkereszt formája latinkereszt volt. A feketére festett kereszt előlapja aranyozott

volt. A kereszt szárainak metszésénél mindkét oldalra egy-egy azonos méretű kerek (esetleg kissé ovális?) formájú táblát erősítettek, amelyekre feliratok kerültek. A hátoldalon lévőre ógörögül a kereszténység híres jelmondatát írták: *ἐν τοῦτω νικᾷ* (en toutōi nika), amelynek latin megfelelője *In hoc signo vinces*, vagyis *Ejelben győzni fogsz*. A jelmondat keletkezése *Nagy Konstantin* császár (306–337) személyéhez fűződik. *Konstantin* 312 októberében katonáival a Rómát védő *Maxentius* társascsászár (306–312 között uralkodott) ellen indult. Október 27-én délután a Via Flaminian seregével Róma ellen vonuló, Milvius-hídhöz közeledő *Konstantin* különös égi jelenséget látott. A napkorongban egy kereszt jelent meg, amely alatt volt a görög felirat. Másnap *Konstantin* császár maroknyi csapata a kereszt jelével a zászlójukon a Milvius-hídnál legyőzte *Maxentius* császár komoly túlerőben lévő seregét.

A kereszt előlapján lévő táblára a következő szöveg került: *Clara Zach. in tristem memoriam eventuum hic loci funestorum 17-ae apr. 1330. MDCCC-LXVIII.* (*Zách Kláranak*. Az 1330. április 17-én e helyt történt gyászos események szomorú emlékére. 1868.) Állítólag a szöveg alatt volt még egy sor: *Possuit Josephus Viktorin.* (Elhelyezte *Viktorin József*.) Eredetileg *Viktorin* úgy tervezte, hogy az emlékkereszt felszentelésére inkább egy nemzeti, mint egyházi ünnepség keretében kerüljön sor. Valami ok miatt 1868-ban késtek az ünnepség megszervezésével, és az új időpontot 1869-re tették át. A táblán maradt az 1868-as évszám. A Visegrádon felállított *Zách Klára*-emlékkereszt nemzeti ünnep keretében tervezett beszenteléséről a *Hon* című, napilap híradásából értesültünk. A lapban megjelent rövid tájékoztatóból kiderült, hogy az időpontot 1869. szeptember 14. keddre tűzték ki. A terv szerint Pestről is vártak vendégeket, akik az ünnepségen kívül a vár romjai iránt is érdeklődtek. A Pestről jövő kirándulók az előző napon, hétfő délután négy órakor induló, osztrák tulajdonú DGT (Duna-Gőzhajózási Társaság) Esztergomig menő helyi gőzös járatán jöhettek Visegrádra. Visszatérni Pestre másnap, az ünnepség után, a Nagymarosról délután három órakor induló vonattal tudtak. A szeles idő miatt az ünnepséget néhány nappal később, szeptember 19-én, vasárnap lehetett megtartani. A változásról az újságok útján értesítették az érdeklődőket.

A szép idő miatt és mert munkaszüneti nap, vasárnap volt, elég sok érdeklődő - főleg helyiek -, érkezett a Kálvária felől az ünnepség színhelyére. *Viktorin* előbb papi kötelezettségét teljesítette, beszentelte az emlékkeresztet, amelyhez három magyar és horvát nemzeti színű szalaggal díszített koszorút helyeztek el. Ezt követően a plébános hosszú beszédet mondott, amelynek első részében *Zách Klára* és családja

tragikus történetét mondta el. A beszéd további részében röviden Visegrád fényes múltjáról, aranykoráról szólt. A Zách Klára emlékmű avatóbeszédét, amelyet *Viktorin* magyarul mondott el, német nyelvre is lefordította. A német nyelvű változatot *Bagó M* és fia Budán a Ponty utcában lévő nyomdájában ki is nyomtatta. A kiadvány jóval a visegrádi ünnepség előtt készült, a rendezvény időpontjaként még szeptember 14. van feltüntetve. Az emlékbeszédet követően a zenészek a *Hunyadi-indulót* játszották, és a zeneszám után *Viktorin* elszavalta *Arany János Zách Klára* c. költeményét. A szavalat befejezése után a jelenlévők megéljenezték a költőt és a hazát, majd elénekeltek a *Szózatot*. Az ünnepség befejezéseként a zenészek a *Rákóczi indulót* játszották. A hazafelé tartó közönség – vasárnap lévén – a Kálváriánál tartott misén is részt vett. *Viktorin* később némi túlzással úgy vélte, hogy ezzel az ünnepséggel sikerült az országos figyelmet Visegrádra irányítani. Az eseményről röviden beszámoló lapok megemlítik, hogy azon számos vendég és sok helyi lakos vett részt.

A gőzhajózatok és a vasút lehetetlen menetrendje miatt Pestről bizonyára nem túl sok vállalkozó akadt a visegrádi kirándulásra. Még évekig nem volt arra lehetőség, hogy egy nap alatt megjárja Visegrádot a várromok iránt érdeklődő kiránduló. Ha az előbb említett ünnepségen valaki részt akart venni, akkor az előző nap délutánján kénytelen volt kihajózni Visegrádra, és ott tölteni az éjszakát. A gond ott kezdődött, hogy ekkor még Visegrádon nem volt szálláslehetőség. Maradt a szabadban való éjszakázás, mint megoldás, amire, lévén szeptember közepe, a hűvös éjszakák miatt bizonyára nem nagyon akadt vállalkozó. Egyébként Visegrád első szállodáját *Rigler József Ede* gyáros 1903-ban építette *Gizella-telepen*. Az Erzsébet névre keresztelt szálloda, amely 1904-ben nyílt meg, többszörösen átépítve ma a kórház főépülete.

Ha nem túl gyakran, de évente egy-két alkalommal akadt lehetőség egy napos visegrádi kirándulásra. Erre akkor volt mód, ha egy társaság vagy egyesület kibérelt egy gőzhajót. Ez történt 1869. szeptember 5-én két héttel a *Viktorin* által szervezett ünnepség előtt. A Vasúti és Gőzhajózási Egyesület ugyanis rossz idő esetén is erre napra Visegrádra „Kéj kirándulást” szervezett. A hajó a Lánchíd alól a bécsi hajók állomáshelyéről indult. *Viktorinnak* minden napos papi teendői mellett, mint az 1869. július 11-én megalakult visegrádi katolikus iskolaszék elnökének, össze kellett gyűjtenie a költségeket az egyházi tulajdonú helyi népiskola bővítésére és két új tanterem szükséges

felszerelésére. 1870. március elején *Viktorin* lehetőséget kapott arra, hogy az iskola egyik ügyét kihallgatási napon személyesen báró *Eötvös József* kultuszminiszternek előterjeszthesse. *Viktorin* élt a miniszterrel való személyes találkozásból adódó lehetőséggel, és az előterjesztést követően felhívta *Eötvös* figyelmét a visegrádi várromok elhanyagolt és komoly mértékben pusztuló állapotára. Ez a tájékoztató felkeltette *Eötvös* figyelmét és megígérte, hogy megteszi a szükséges intézkedéseket. *Viktorin*, bízva a miniszter a visegrádi romok megmentése ügyében tett támogató ígéretére rövidesen, 1870. március 20-i kelttel emlékiratot intézett a kultuszminisztériumhoz. Ebben ismét felhívja a figyelmet a várromok elhanyagolt, pusztuló állapotára, továbbá arra kéri a minisztert, hogy küldjön Visegrádra szakértő mérnököt, aki a romokat megvizsgálva azok megmentésére vagy kijavítására javaslatot tud tenni. Ezen kívül ennek a mérnöknek kellene a romokhoz vezető utak rendezésére is terveket készíteni. Ez utóbbi lenne a sürgősebb, és jó lenne, ha a kormány az utak építésére néhány ezer forintot minél előbb kiutalna, hogy még az évben hozzá lehessen kezdeni a munkálatokhoz.

Viktorin állítólag ezt az emlékiratot azzal a céllal, hogy a közvélemény támogatását megnyerje, az egyik fővárosi lapnak közlés céljából megküldte. Eddigi kutatásaim során a korabeli lapokban ezt a közlést nem találtam meg. Mindössze a *Katholikus Néplap* 1870. áprilisi 7-i számában jelent meg a következő rövid hír: „A történeti nevezetességű visegrádi romok nagyon pusztulnak. Az ottani ft (tisztelendő), *Viktorin József* fölhívta erre a kultuszminiszter figyelmét és pártfogását.” Ez a rövid szöveg némi különbséggel jelent meg a *Fővárosi Lapok* 1870. március 30-i számában is.

Eötvös egyébként tényleg tartotta azt a szóban *Viktorinnak* tett ígéretét, amely szerint minden tőle telhetőt megtesz a visegrádi várromok megmentése érdekében. Már a *Hon* című újság 1870. április 22-i számában megjelent híradásból arról értesültünk, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisztérium a visegrádi romok megmentése érdekében egy tervezetet szándékozik az országgyűlésnek benyújtani. A lap az *Archeológia Értesítő*ben közölte, tehát szakmai körökből származó hírekre hivatkozva azt a javaslatot is közli, hogy csak a Sallamon-tornyot restaurálják és a felsővárat csak romként őrizték meg.

Azt hiszem *Viktorin* nem volt tisztában *Eötvös József* miniszter korlátolt lehetőségeivel, amikor emlékiratában a kéréseit leírta. A visegrádi vár, amely az óbudai koronauradalom területén feküdt, a pénzügyminisztérium alá tartozott. Elsődlegesen

tehát a koronauradalomnak kellett volna a romok megőrzéséről gondoskodnia.

Eötvös 1870 júniusában felkérte a pénzügyminisztert, hogy a magyar korona birtokán álló műemlék „további romladozásának meggátlására némi gondot fordítani szíveskedjék.” A pénzügyminisztériumban *Eötvös* átírata *Fluck János* miniszteri osztálytanácsoshoz került, aki felszólította az Óbuda-Visegrádi Jóságigazgatóságot, hogy az uradalmi mérnök

véleményét is kikérve tegyen jelentést arról, teljesíthető-e a kérés. Rövidesen, már augusztus 5-én megérkezett a jelentés, amelyben a jóságigazgatóság kijelenti, hogy a várromok megőrzése sokkal nagyobb összegbe kerül, mint amennyi a visegrádi uradalom jövedelme. Az uradalmi mérnöknek nincs olyan szakképzettsége, hogy a romok fenntartására tervezetet és költségvetést készítsen. *Fluck* osztálytanácsos azt javasolja az Akadémia elnökének, vagyis *Eötvös*nek, aki miniszteri rangja mellett ezt a tisztséget is viselte, hogy a romok helyreállítási tervezetét és annak költségvetését az Akadémia szakértőinek közreműködésével készítsék el. *Eötvös* egyetértett a javaslattal, és 1870. október 18-án az Akadémia Régészeti Bizottmányát a várromok helyreállítására vonatkozó részletes terv és költségvetés kidolgozására utasította. A régészeti osztály erre a feladatra négyes, *Rómer Flóris*, *Ipolyi Arnold*, *Henszlmann Imre*, *Arányi Lajos* urakból álló bizottságot jelölt ki, akiknek a helyszínen is tájékozódniuk kellett. Végülis november 19-én a bizottságból csak *Arányi* és *Henszlmann* utazott ki Visegrádra, ahol három napig tartó vizsgálódásuk alatt *Viktorin* vendégei voltak. A négyes bizottság a Salamon-torony restaurálásáról és fenntartásáról készült jelentése december 12-én került az Akadémia archaeologiai bizottsága elé. A jelentéshez csatolt költségvetés hiányosságai miatt a bizottság nem ajánlotta azt a minisztériumhoz való felterjesztésre. Azt javasolták, hogy az új részletes és szakmailag is megfelelő költségvetés elkészítésével *Zsigmondy Gusztáv* királyi mérnököt bízzák meg.

Ezt a megbízást nem volt egyszerű megvalósítani, ugyanis *Zsigmondy Gusztáv* a közlekedési minisztériumnál volt alkalmazásban, tehát onnan előbb ki kellett kérni. *Zsigmondy Gusztáv* (1824–1895), aki építészmérnöki gyakorlattal is rendelkezett, a kulturális minisztériumtól kapott megbízást, hogy a Salamon-torony fenntartásához szükséges munkálatokat megtervezzék. Ezt a megbízást az archaeologiai bizottság azzal egészítette ki, hogy a felsővár romtalanításáról, a düledező falak aláfalazásáról, a ciszternák kitisztításáról, az oda vezető út kiigazításáról készítsen tervet és költségvetést. *Zsigmondy* a zord téli időjárás ellenére 1870. december 12. és

18. közötti héten kiszállt Visegrádra. A helyszínen látottak alapján december 18-án előbb szóban, majd 1871. január 3-án írásban is költségvetési melléklettel előterjesztette szakvéleményét az archaeologiai bizottságnak. Gondolt a várromok őrzésére is. Ezért a bizottság részéről egyik javaslatként, felmerült, hogy erre a célra egy külön házat építenek, a másik javaslat az volt, hogy a fellegvár kaputornyát építsék át őrlakássá. Tekintettel arra, hogy sem a Salamon-toronyról, sem a kaputoronyról nem készültek olyan felmérések, amelyek alapján a szakmailag megfelelő restaurálási tervek elkészítését meg lehessen kezdeni, a bizottság csak a fellegvár romtalanítására, állagmegőrzésére és a külön megépítendő őrházra vonatkozó 6.560 forint költségvetést fogadta el, és terjesztette fel a minisztériumhoz. Szerencsére 1870-ben az országgyűlés a kultuszárca büdzséjébe erre és a következő évre 16.500 forintot adott a történeti műemlékek felkutatására és fenntartására. Az országgyűlés 1871. február 22-i ülésén *Henszlmann Imre* (1813–1888), a hazai műemlékvédelem ismert személyisége képviselőként azt javasolta a képviselőháznak, hogy az előbbi összegből a visegrádi fellegvárban 1871. évben elvégzendő munkák fedezéséhez szükséges 6.560 forint megadásához járuljon hozzá. *Henszlmann* javaslatát néhány hónappal később némi módosítással elfogadták. Az összeget később a minisztérium 6.000 forintra csökkentette. Ebből a fellegvári kutatásokra szánt pénzből kellett volna az alsóvár budai kaputornyát őrlakás céljára helyreállítani. Ezt a határozatot hozta nyilvánosságra 1871. május 25-én *Hegedűs István* miniszteri tanácsos egy, a fellegvárban történt helyszíni szemlét követően. Ez a döntés gyakorlatilag lehetővé tett a fellegvári kutatások megkezdését. *Viktorin* 1870. május 12-én meghívta Visegrádra *Rómer Flórist* (1815–1889), a kor egyik legkiválóbb régész, művészettörténész szakemberét, aki a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, és *Schultzt Ferenc* (1838–1870) építészt, műegytemi tanárt, aki 1868-tól a vajdahunyadi vár helyreállítási tervét készítette, és az ott folyó átépítési munkákat irányította. A meghívás célja bizonyára az volt, hogy kikérje a két neves szakember véleményét, hogy a visegrádi vár megmentése érdekében milyen teendők vannak, és az állagmegóvási és restaurálási munkáknak mekkora kiadási vonzata lesz.

1870 nyarán *Viktorin* úgy gondolta, hogy a kultuszminisztériumhoz március 20-án benyújtott, a visegrádi várromok megóvási érdekében tett kéréseit nem teljesítették, ezért egy újabb, az előbbinél jóval részletesebb emlékiratot készített. Július 15-én a kultuszminisztériumhoz benyújtott, *Eötvös*nek címzett beadványban arra hivatkozva, hogy a helyi

viszonyokat ő ismeri a legjobban, három tételben leírta a legsürgetőbb teendőket, és javasolta az általa vázolt célok megvalósítását. Úgy vélte, amíg egy szakértőkből áll bizottság nem készít javaslatokat, részletes terveket a miniszter részére, addig legalább az általa összeállított program álljon rendelkezésre.

Az első tételben a halaszthatatlanul fontos feladatokat öt pontban sorolta fel. Legelőbb az alsó- és felsővár területén lévő, kidőléssel fenyegető épületfalak megmentését javasolta, majd a helyenként ölnyi vastag épülettörmelék eltávolítását és a két ciszterna kitisztítását és lefedését tartotta a legsürgősebb feladatnak. Arra is felhívta a figyelmet, hogy a jövőben a kitakarított és romtalanított felsővár állagát meg kell őrizni, hogy az érdeklődők kényelmesen és biztonságosan látogathassák a várat. Szükségessé tartja azt is, hogy a Salamon-toronytól kiindulva egy új és kényelmes feljáró utat kell a felsővárhoz építeni, mert a meglévők nem megfelelőek. Javasolta egy állandó őr alkalmazását is, aki az őrzésen túl karbantartja a feljáró utakat, és ha erre igény van, kalauzolja is a kirándulókat.

A második tételben, mivel a nemzeti múltnak fontos emléke, első sorban a „Salamon-toronynak a régi alakbani kiépítése” mellett érvelt. Véleménye szerint, ha a vajdahunyadi vár kiépítésére több százezer forintot fordítanak, akkor az annál jóval értékesebb műemlék, a Salamon-torony restaurálására is elegendő összeget szavazzon meg az országgyűlés. Az összeg nagyságát illetően *Viktorin* a májusban Visegrádon járt *Schulz Ferenc* becslésére hivatkozott, aki szerint 50-60 ezer forintból meg lehetne oldani a Salamon-torony restaurálását. A Salamon-tornyot *Viktorin* múzeumi célra állíttatná helyre, és azt a jövőben *Korvin Mátyás régiségtára* néven a Magyar Nemzeti Múzeum fiókmúzeumaként működtetné. Javaslatát azzal egészítette ki, hogy vagy a fellegrvár csúcsán, vagy a restaurált Salamon-tornyban állítsanak fel egy hatalmas méretű, a magyar zászlót tartó rudat, ez azt hirdetné, hogy Buda mellett Visegrád is felvirágozott.

A harmadik tétel első pontjában arra tesz javaslatot, hogy a Lepence-völgy bejáratánál a király számára építsenek egy vadászkastélyt. Ez az ötlet valószínűleg onnan származik, hogy Gödöllőhöz közel a galgamácsai ecskendi vadaskertben 1869–1870-ben *Schulz Ferenc* tervei alapján a király számára megépült egy vadászkastély. *Viktorin* ötlete nem tűnt el teljesen nyomtalanul, évekkel később is az újságokban egyszer-egyszer felröppen az a valótlán hír, hogy az uralodói ház valamelyik tagja szándékozik Lepencén vadászkastélyt építeni.

Befejezésül a tétel második pontjaként *Viktorin* azzal az ötlettel állt elő, hogy *gróf Széchenyi István* 1843-ban, az *Üdvlelde* című röpiratban megfogalmazott

javaslatát, hogy a budai hegyekben létesítsenek a nemzeti nagyjaink emlékét megőrző nyitott sírkertet (Valhallát), a Salamon-torony melletti Sibrikdombon valósítsák meg. Úgy látszik, *Viktorin* haltott arról, hogy a főváros vezetésében is felmerült egy nemzeti emlékhely létesítésének gondolata. Helyszíneként először a 224 m magas, dolomitsziklából álló Gellérthegyet tartották alkalmasnak, amelyen 1852 óta állt az osztrák önkényuralomra emlékeztető erődítmény, a Citadella. *Széchenyi Ödön*, István gróf fia viszont már nem a sírkert kialakítását, hanem egy monumentális pantheon megépítését javasolta.

A főváros is hasonló véleményen volt, mert 1871-ben országos tervpályázatot írtak ki a Gellérthegyen kialakított Nemzeti Pantheon megtervezésére. A nyertes pályázó *Berczik Gyula* építész lett, a második helyezett *Felsz Frigyes* építész volt. A Nemzeti Pantheon megvalósítására végülis nem került sor. A fővárosi közmunkatanács 1873-ban egy szerényebb megoldást fogadott el, ugyanis 12 ezer forintért vettek 300 ezer facsemetét, amelyeket a hegy lankáin ültettek el. *Viktorin* a második emlékiratnak nevezett, *Eötvös* miniszternek címzett beadványának a kivonatát *Jókai Mór* lapja, *A Hon*, augusztus 5-i számában közölte. Az újságban megjelent szöveg kissé módosult az emlékiratban leírtakhoz viszonyítva. A változás annyi, hogy a vár őrzésére felveendő őr személyét illetően *Viktorin* közli *Rómer Flóris* javaslatát, aki szerint az igazán olcsó és célszerű az lenne, ha két rokkant honvédet alkalmaznának.

Viktorin mindkét beadványában kérte a minisztériumot, hogy a vár romjaihoz kiépítendő új feljáró utak megvalósításához adjon támogatást. Elsődlegesnek a Salamon-torony keleti oldalától kiindulva a Várhegy északi oldalán a romokhoz vezető új út kialakítását tartotta. A meglévők ugyanis túl hosszúak és helyenként meredek voltak.

Azt, hogy mennyire időszerű volt a visegrádi vár megmentése, igazolja, hogy *Viktorin* kezdeti lépésein túl más vonalon is megindult az erre való törekvés. A történet azzal kezdődött, hogy 1870. április 18-án, húsvét hétfőn két gőzhajózási társaság újonnan elkészült hajóit a Dunán próbaútra indította. A legnagyobb és a legrégebbi, 1831 óta működő osztrák tulajdonú Első Cs. Kir. szab. (szabadalmazott) Dunagőzhajó Társaság óbudai hajógyárban készült hajója Pest és Visegrád között tett próbautat. Ezt a fehérre festett, két kéményes gőzhajót aldunai közlekedésre szánták. Az *Orient* névre keresztelt 1800 tonnás, 160 LE gőzgéppel megépített gyorshajó az akkor a Dunán közlekedő hajók közt a legnagyobb volt. A magyar tulajdonú Országos Gőzhajózási Társulat (1868–1871) a fiumei társaság újpesti gyárában épült 150 LE, vontatásra és személyszállításra is alkalmas *Baranya*

névre keresztelt hajóját indította el a váci Duna-ágban. A célállomás Nagymaros volt. A társulat elnöke gróf Zichy Jenő, mivel ez volt az első tehervontató hajójuk, a próbaútra számos író, újságíró, lapszerkesztőt és ismert személyiséget hívott meg. A vendégek közt volt Kossuth Lajos egykori titkára, Csernátory Lajos (1823–1901) országgyűlési képviselő is. Meghívót kapott a *Borsszem Jankó* politikai élclap szerkesztője is. A népszerű folyóirat olvasóit erről az útról a lap 1870. április 24-i számában rajzokkal illusztrált két és fél oldalas írásban báró Pongrácz Emil író tudósította. Pongrácz báró egyébként a lap alkalmi szerzője volt, ő ekkor jogászként a pénzügyminisztériumban szolgált.

A Baranya a nagymarosi hajóállomáson kötött ki, a fedélzetén délután kettőkor kezdődött ebéd során a kor szokásának megfelelően számos pohárköszöntő hangzott el. Az első poharat az elnök, Zichy gróf a királyra emelte, majd számos más köszöntő is következett. Az alelnök, Türr István (1825–1908) tábornok (olasz királyi altábornagy) felhasználta az alkalmat, és pohárköszöntőjében azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a nemzet ezredéves fennállásának emlékéért úgy lehetne igazán megörökíteni, ha a romos visegrádi várat újra felépítenék a jubileumra. Egyúttal kérte ötletének megvalósításához a jelenlévő hírlapírók támogatását is. Türr tábornok javaslatával a jelenlévők egy része egyetértett, és így a romok megmentésére gyűjtőívet nyitottak, amelyen elsőnek Zichy Jenő 150 forintot, Türr István 100 forintot jegyzett.

A visegrádi romok felépítésére nyitott ív mellett egy másik íven a honvédménház javára is gyűjtés indult. A magyar nemzet ezredéves jubileuma alkalmából a visegrádi vár felépítésére a Baranya fedélzetén indított gyűjtés eredményéről másnap, 1870. április 19-én a *Pesti Napló* esti kiadásában Maszák Hugó (1831–1916) író számolt be. A rövid közleményben felsorolta az adakozók neveit és az általuk felajánlott összeget. A hajón jegyzett összeg 265 forint és 2 db arany volt.

Maszák Hugó közleményéhez a lap szerkesztője egy rövid kommentárt is fűzött. Szerinte a visegrádi vár felépítésének ötletét lehetne csodálni, de inkább megmosolyogásra való dolog. Reméli, hogy az adakozók meggondolják magukat, és a fenti összeget helyesebb célra fordítják. Véleménye szerint a visegrádi vár maradványai romként is nagyszerűek, és azokat ebben az állapotban kell meghagyni. „Ha már az ezredéves európaiságunkat akarjuk valamilyen monumentális jelleggel megörökíteni, akkor válasszunk szebb, illőbb és helyesebb dolgot, mint azt, hogy a 19. században középkori várat építsünk”. „A szerkesztő” aláírással megjelent kommentár írója valójában Urváry Lajos (1841–1890) újságíró, aki képviselőként 1869–1872 között tagja volt az országgyűlésnek. Urváry

nagyhatalom volt a fővárosi hírlapírók körében, és így a véleménye mértékadónak számított. Úgy látszik, hogy Türr tábornok is tartott Urváry elmarasztaló véleményétől, mert már másnap, április 21-án magyarázkodó levelet küld a szerkesztőségbe. Ebben a levélben azt írja, hogy az ő véleménye is az volt, hogy a visegrádi várnak ne a „régie fénye állítsák helyre, hanem hogy a rom javíttassék ki”. Urváry elégedetten vette tudomásul, hogy Türr elfogadta a véleményét, és nem akar építeni, csak a romot fenntartani.

Türr felteszi olasz tábornoki kalapját a visegrádi romra tetőnek.
– Az Üstökös 1870-04-30. 18. lapszám

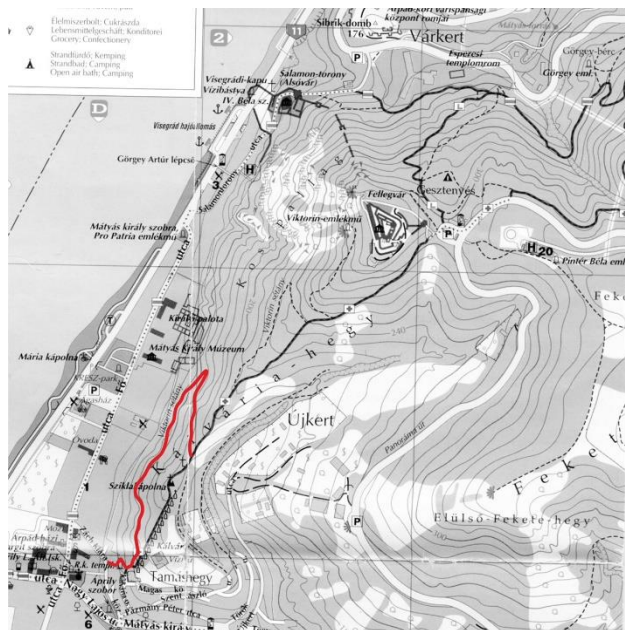
Néhány nappal később, 1870. április 24-én a *Magyarország és a Nagyvilág* című szépirodalmi képes hetilap egy rövid tudósításban arról számol be, hogy Türr Visegrád felépítésének eszméje a sajtóban nem talált visszhangra. Sőt olyan ellenvélemény alakult ki, hogy „nekünk nem a hegy tetején kell építeni, hanem lenn a völgyben, s nem is várakat, hanem gyárat, utakat, hajókat”. A tudósítás szerzője sem tartja megvalósíthatnak a visegrádi vár felépítését, mert az nagyon sokba kerülne. Ekkora összeget sok másra célszerűbben lehetne használni. Viszont bízik abban, hogy Türr indítványának legalább annyi haszna lesz, hogy a történeti romok fenntartására ezentúl több figyelmet és elegendő költséget fordítanak. Az eddig összegyűlt összeget majd ha megtervezik, az ezredéves emlék megvalósítására kell fordítani. A Baranya gőzhajó

fedélzetén elhangzott indítványnak volt még egy utolsó visszhangja, ugyanis a *Jókai Mór* által szerkesztett *Az üstökös* című humoros, kormánypárti hetilap 1870. április 30-i számában egy egész oldalas karikatúra jelent meg *Türr István*ról, amint olasz tábornoki kalapját teszi fel tetőnek a visegrádi romra. Úgy látszik, *Viktorin* az újságokból szerzett értesítések alapján figyelemmel kísérte a *Türr István* által összegyűjtött, eredetileg a visegrádi vár felépítésére szánt összeg további sorsát. Előbb azzal a kéréssel fordult személyesen *Türr* tábornokhoz, hogy ő már korábban lépéseket tett *Eötvös* miniszternél a romok megmentése érdekében, ezért ajánlatosabb lenne az összegyűjtött összeget a vár alatt felállítandó szerényebb méretű Mátyás-emlékmű megvalósítására fordítani. Néhány hónap múlva kiderült, hogy az emlékművet különböző okok miatt nem lehet elkészíteni. *Viktorin* változatlanul nem mondott le arról a szándékáról, hogy a fellelgvár romjaihoz mindkét irányból a kirándulók számára kényelmesebb utak vezessenek. A déli oldalról, vagyis a település temploma mögül a Kálvárián át, a Zách Klára-kereszt mellett elhaladó, 1869-ben a helyiekkel készített gyalogutat szándékában állt szélesebbre igazítani. A Várhegy másik, vagyis északi oldalán a Salamon-toronnytól a várhoz felvezető, meglévő utat *Viktorin* nem tartotta megfelelőnek, mert az nagy kerülőt tett és fárasztó volt. Ehelyett szeretett volna egy olyan új utat csináltatni, amely a gyalogosok számára kényelmesebb lesz, és a lovasoknak is járható. Tervének megvalósításához adományok gyűjtéséhez kezdett. Előbb a visegrádi villatulajdonosokhoz fordult, akik támogatták a plébános szándékát. A legbőkezőbb *Lichtenstein F. Lajos* lapszerkesztő volt, aki 50 forintot ajánlott fel, *Bakody Tivadar* orvos 20 forinttal, *Görgey István* ügyvéd 10 forinttal járult hozzá az útépitéshez. *Viktorin* 1870. október elején felkereste *Türr* tábornokot, és arra kérte, hogy az általa a *Baranya* gőzhajó fedélzetén összegyűjtött, eredetileg a visegrádi vár felépítésére szánt összeget adja át neki, hogy ezt az új út építésére fordíthassa.

A kálváriától a Fellelgvár felé vezető gyalogút 1871-ben. Doktor Albert felvétele.

Türr egyetértett *Viktorin* szándékával, mindössze azt javasolta, hogy kérését egy hozzáintézett levélben ismételje meg. Erre azért volt szükség, hogy az adományozók hozzájárulását megkapja.

A ma tévesen *Viktorin*ról elnevezett egykori Ferenc József sétány jelenlegi állapota.

Viktorin október 23-án elküldte a kért levelet, amelyben részletesebben megindokolta kérését. Talán, hogy a pénz felhasználásának legyen a várhoz közvetlenül köthető kapcsolata, javasolta a belső várudvar, – amelyet tévesen koronateremnek neveztek romtalanítását – kitakarítását.

Valamikor 1870. október végén vagy november elején *Viktorin* azzal a szándékkal jött Pestre, hogy az általa tervezett utak építéséről tájékoztassa az *Akadémia Archaeologiai Bizottságát*. A találkozóra *dr. Arányi Lajos* lakásán került sor. A megjelent bizottsági tagokat *Viktorin* arról tájékoztatta, hogy a helyiektől általa összegyűjtött adományokból és a *Türr* tábornoktól átadásra kerülő összegből egyrészt a már meglévő, a Kálváriától felvezető utat szeretné kiszélesíteni. Másrészt, bemutatta a terveket, hogy a Salamon-toronnytól kiinduló, a meredek sziklás hegyoldalon 25 kanyarulattal a várba vezető szerpentint szándékozik építtetni. Erről a találkozóról egy rövid tudósítás jelent meg az *Archaeologiai Értesítő* 4. kötetének (1870) 11. füzetében. A *Viktorin* által bemutatott tervekhez annyit fűzött hozzá az ismertető írója, kár, hogy nem előbb a várban lévő, a csapadékvíz összegyűjtésére alkalmas ciszternák kitisztításra kerül sor, mert bármilyen építési munka megkezdéséhez feltétlenül szükség lesz vízre. A fellelgvárba vezető utak építésére kért pénzt *Viktorin* előbb a villatulajdonosoktól kapta meg, majd decemberben *Türr* tábornok

is átadta az általa összegyűjtött összeget. Az enyhe tél miatt a kedvező időjárást kihasználva *Viktorin* november, december hónapokban megkezdte a munkákat. A tél elmúltával márciusban tovább folyt az ösvények kialakítása, amelyek 1870. május 29-én kerültek átadásra.

Viktorin 1871. július 15-én különnyomatban és hivatalos közlönyökben (*Ellenőr, Budapesti Közlöny*) is részletes elszámolást tett közzé az általa elvégzett munkákról és azok költségeiről. Egyúttal ismertette az adományozók névsorát és az általuk adott összegeket. Elsősorban a Fellegvárat felkereső, egyre nagyobb számú látogató kényelmesebb feljutását biztosító utak építésére *Viktorinnak* először 491 forint 13 krajcár állt rendelkezésre. Ebből a *Türr* tábornoktól átvett összeg 381 forint 60 krajcár volt. A különbözetet, a több mint 100 forintot *Viktorin* gyűjtötte össze a villatulajdonosoktól és ismerőseitől. A nagyobb munka az alsóvárban a Salamon-torony szomszédságában álló budai kaputoronytól kiinduló szerpentin megépítése volt. A 25 kanyarral kialakított 420 ölnyi (800m) hosszú úton a pihenőhelyeken 14 nagy, 4 kicsi padot és 2 asztalt helyeztek el.

A kirándulók útbaigazítására szolgáló két nyelvű, magyar és német táblákat 5 oszlopra szerelték fel. Az út kiindulásánál, az alsóvár kaputornya közelében felállított első oszlopon a következő felirat volt:

*Új út a várromokhoz.
Neuer Weg zu den Burgruinen.
1871.*

Ettől az oszloptól néhány lépésnyire a sziklába helyezve egy félkör alakú vörös márványtábla volt a következő szöveggel:

*Üdvözlégy Vándor.
Wilkommen Wanderer.
1871.*

A közönség kényelmére egyesek költségén.

A kálváriához is vezető lépcsősor elején 1969-ben felállított emlékművön elhelyezett táblák.

Az út második kanyarulata után egy nagyobb szabad terület szélén lévő oszlop felirata szerint a tér a *Lövölde*, ami azért volt meglepő, mert akkor Visegrád-

nak még nem volt lövészegyesülete. *Viktorin* valószínűleg arra gondolt amikor ezt a teret elnevezte, hogy a környékbeli lövészegyletek talán szívesen rendeznének lögyakorlatokat egy ilyen történelmi helyen. Erre volt is példa, igaz, nem a Várhegy oldalában, hanem 1865 augusztusában és szeptemberében valószínűleg a váci lövészegylet rendezett löversenyeket Lepencén, amelyet átkereszteltek *Életvölgy* néven.

Még 1870 végén, a téli hónapokban *Viktorin* megrendelésére elkészült a Kálváriától, a hegygerincen a Zách Klára-kereszt mellett elhaladó, a Fellegvár nyugati végéhez érkező ösvény kiszélesítése. Ezt az utat a régi gyalogút felhasználásával 1869-ben a helyiek csináltatta. Erről a 680 ölnyi (1291 m) hosszú, akkor még kopár Várhegy hegygerincén végighaladó útról csodálatosan szép kilátás nyílt a tájra. Az elszámolás szerint a két úton elvégzett munkák összes költsége 491 forint 13 krajcár volt. Ebbe nem számított bele a faanyag, a padok, asztalok, oszlopok költsége, mert azt a helyi erdészeti hivatal ajándékozta. A 108 forint 20 krajcár maradvány összeget, amelyet *Viktorin* a jövőben az új utak karbantartására szánt, a pestbudai takarékpénztárban helyezte el.

A visegrádi Várhegyen történt szerpentin-építésről, ha röviden is, de több lap, pl. *A Hon, a Fővárosi Lapok* is beszámolt. Ez utóbbi lap cikkírójának igazán nem a szerpentinrel kapcsolatban volt kifogása, amely talán nem eléggé kényelmes, hanem a német nyelvű táblák kihelyezését sérelmezte. Szerinte a magyar koronabirtokon felállított útbaigazító táblák magyar szövege mellett a német nyelvű szövegek feleslegesek. A táblákat kihelyező *Viktorin* plébános egyébként a visegrádi templomban, bár a hívők jelentékeny része magyar, egyre ritkábban tart egyházi beszédet magyarul. Sőt, a plébános a befolyása alatt álló körökben a magyar és szlovák történetet elferdítve, a szlovák történetírás szemléletének megfelelően adja elő. *Viktorin*, akitől várták a választ a cikkben foglalt állításokra, a szerkesztőség arról is tájékoztatta, hogy a tudósítást a lap munkatársa készítette. A lap szerkesztősége felszólításának eleget téve *Viktorin* 1871. október 6-án kelt levelében az ellene felhozott panaszok szerzőjében az egyik visegrádi „jóakaróját” vélte felfedezni. Ezt annak ellenére tette, hogy a szerkesztőség korábban tájékoztatta arról, hogy ki a szerző. Levelének bevezetőjében a szerpentinrel kapcsolatos kifogásra azt válaszolta, hogy a rendelkezésre állott összegből csak ezt az útvonalat lehetett megvalósítani. A maradványösszeg terhére egyébként még lehet kisebb kiigazítást végrehajtani. A két nyelvű tájékoztató táblák pedig a magyarul nem tudó turisták miatt szükségesek. Nem érzi igaznak azokat a vádakat sem, hogy ő a magyar nyelvet háttérbe szorítja. Plébániája hívei német anyanyelvűek, és ezért kénytelen ezen a nyelven misézni. Üres állításnak

tartotta azt a vádat is, hogy ő a magyar történelmet szláv szempontból elferdítve ismerteti. Reméli, hogy a két éves kemény munkájával, komoly anyagi áldozattal létrehozott és ezen az őszön felavatott iskolát tényleg az ő érdeméért fogják említeni. Azt is kijelenti, hogy az új iskolában a magyar nyelvre kellő figyelmet fognak fordítani.

A *Viktorin* által visegrádi „személyes jóakarómnak” nevezett *Szeles Mihály* királyi tanácsos reagált a plébános közleményére. *Szeles* levelében, amely a *Fővárosi Lapok* 1871. október 25-i számában jelent meg, azt írja, hogy a plébános valóban háttérbe szorítja a magyar nyelvet. A korona, mint kegyúr, a visegrádi lelkészség javadalmazója, egyik kötelességévé tette, hogy minden negyedik vasárnap a templomban „magyar hitszónoklat, ének, litánia stb.” legyen. Így volt 1848-ig, sőt még a Bach-korszakban is. *Viktorin* öt éve, amióta Visegrádon plébános, egyszer sem mondott hitbeszédet magyarul arra hivatkozva, hogy a hívei németek. Ez igaz volt, de a tényleges helyzet az, hogy hívek egy része, főleg az idősebbek, értettek magyarul. *Szeles* megemlítette az 1868-ban a Kálvária kápolnájára a *Viktorin* által készített szöveges táblák történetét is. Az akkor felújított kápolnára ugyanis felülre a német nyelvű tábla került. Az alatta elhelyezett magyar nyelvű tábla mellé egy szláv (szlovák) nyelvű tábla is készült. Ezt a helyiek azért is sérelmezték, mert Visegrádon nem éltek szlovákok. Néhány nappal később a lapban megjelent *Viktorin* levele, amelyben megkísérelte cáfolni *Szeles* azon állításait, amely szerint ő az elmúlt öt év alatt egyszer sem mondott magyar beszédet. A valós helyzet az, hogy ha szükséges vagy kedvező alkalom volt, akkor magyarul szolt a hívekhez. Az előző évben, eddig ilyen még Visegrádon nem történt meg, *Szent István* napján magyar prédikációt tartott. Sőt, ha személyesen nem szólalhatott meg magyarul, akkor gondoskodott magyar szónokról, amint ez az új iskola felszentelésekor is történt. Valószínűleg szeptember hónapban az új épület felavatásakor került fel az iskola bejáratú ajtaja fölé a homlokzatra egy márványtábla a következő latin szöveggel:

AEDIFICIUM HOC ECCLESIA
SUMPTIUS COMMUNITATIS OBLATIS QUE
ALIORUM IN USUM INVENTUTIS EGREGIE
INSTITUENDAE LIBERALITER ADAPTATUM
MDCCLXXI

Magyar fordításban: „Ez az épület – amely egykor templom volt – közösségnek felújított, azzal a nemes céllal, hogy benne kiváló ifjúság neveltessék. 1871.” A visegrádi iskola átépítésére és kibővítésére a népiskolai közoktatásról szóló 1868. évi 38. tc. rendelkezései miatt került sor. Ezt a törvényt báró *Eötvös József* (1813–1871) vallás- és közoktatási miniszter,

aki mellelleg kiváló író is volt, készítette elő és fogadtatta el az országgyűléssel. *Eötvös*, aki a kezdetektől fogva pártfogója volt a visegrádi várromok megmentésének, 1871. február 2-án meghalt. Az utód *dr. Pauler Tivadar* (1816–1886) jogász lett, akinek a támogatására szintén lehetett számítani, és ő is jóváhagyta, hogy az országgyűléstől a *Henszlmann* képviselő eredményes közreműködésével megkapott összegből meginduljanak a visegrádi Fellegvárban a kutatási munkák.

A visegrádi vár romjai közt az első kutatásokat *Varsányi János* (1808–1878) mérnök próbaásatásként 1847-ben végezte. Alig egy ölnyire ázott le, máris érdekes leletekre, főleg régi fegyverekre bukkant. *Varsányi*, aki *Luczenbacher (Érdy) János* állandó munkatársa volt, úgy tervezte, hogy 1848 tavaszán folytatni fogja az ásatást. A Visegrádra tervezett ásatások ugyan elmaradtak, helyette az előbbi kutatópáros a székesfehérvári királyi bazilikában végzett feltárásokat. 1848 decemberében kútásás közben ugyanis előkerült *III. Béla király* és felesége sírja. A feltárást *Érdy János* vezette, a sírokról *Varsányi János* készített rajzokat.

A kultuszminiszter megbízásából az 1871. július 10-én megkezdett és szeptember elejéig a visegrádi Fellegvárban tartott ásatásokat *Henszlmann Imre* akadémiai tag, országgyűlési képviselő vezette. Munkatársa *Zsigmondy Gusztáv* mérnök volt, aki az ásatások technikai munkálataira felügyelt.

Henszlmann az ásatások első három, július 10–29 közötti hetéről elég részletes jelentést készített, amelyet beküldött a vallás- és közoktatási minisztériumba. Ezt megelőzően *Henszlmann* a *Magyar Újság* tárcájában (1871. július 29. szám) *Visegrádi ásatások* címmel megjelent írásában azon túl, hogy úgy említi a serpentin elkészültét, mint a kirándulók számára kényelmetlen közlekedési nehézséget, röviden beszámol az ásatások első három hetének eredményeiről. Megemlítette, hogy a Fellegvárban végzett munkák során az egyik legnagyobb nehézséget a vízhiány okozta, ugyanis a ciszternákat elpusztították és törmelékkel betöltötték. A baj az, hogy a vár környékén nem található víz. Volt ugyan a közelben egy kis tó, de azt a tulajdonosa betöltötte, és most szántóföldként műveli. Nehézséget okoz még az is, hogy nincs egy jól használható, a várba vezető szekérút sem, amelynek a kiépítése pedig nagyon fontos lenne.

A *Henszlmann* által a minisztériumba beküldött jelentés rövidesen a *Hon* 1871. augusztus 18-i számában is olvasható volt. A július 10-én megkezdett és szeptember 10-ig tartó nyolc hetes kutatási és romtalanítási munkák első három hetében két cél elérését tartották különösen fontosnak. A székesfehérvári, kalocsai és pécsi ásatásokon elért kutatási eredményeivel már országos hírű tudós minden igyekezetével azon volt,

hogy a visegrádi Fellegvárban minél előbb megtalálja a királyi korona középkori őrzési helyét.

Történeti előzményként előbb el kell mondani, hogy *Albert király* (1437–1439) özvegye, *Erzsébet királyné* egy megbízható udvarhölgyével, *Kottaner Jánosné*-vel 1440. február 20-ról 21-re virradó éjszakán ellopatta a királyi koronát a visegrádi Fellegvárból. Az áldott állapotban lévő királynénak azért volt szüksége a koronára, hogy a néhány napon belül megszületendő fiúként várt gyermeke számára a magyar trónt biztosítsa. A magyar főurak többsége viszont a lengyel *Ulászlót* (1440–1444) hívta meg uralkodónak. Az ellentétet úgy kívánták megoldani, hogy a 31 éves királyné menjen feleségül az akkor 16 éves *Ulászló*-hoz. Ezt a megoldást *Erzsébet* nem fogadta el, mert úgy gondolta, hogy megkoronázott gyermeke mellett, annak nagykorúsáig, ő régensként uralkodik. *Kottanerné*, aki két férfi segítségével sikeresen végrehajtotta a lopást, február 21-én Komáromba vitte a koronát, ahol a királyné várta. A korona megérkezését követően rövidesen az éjszaka folyamán megszületett a várt trónörökös, akit a magyar történelem *V. László* (1444–1457) vagy ragadványnevén *utószülött László*-ként ismer.

Hiába koronázta meg 1440. május 15-én Székesfehérváron *Széchi Dénes* bíboros, esztergomi érsek a 12 hetes csecsemő *Lászlót*, *Erzsébet királyné* terve nem valósult meg. Az *Ulászló*-párti főurak ugyanis győztek, és előbb *László* koronázását érvénytelennek nyilvánították, majd egy alkalmi koronával 1440. július 12-én ugyancsak Fehérváron *Széchi Dénessel* az ifjú lengyel herceget magyar királlyá koronázták.

Erzsébet királyné a koronát 1441. februárban zálogként *III. Frigyesnek* adta. Hamarosan Bécsbe, a német király gyámsága alá került a gyermek *László*, akit 1452-ben, amikor nagykorú lett, a magyar főurak szabadítottak ki. Bizonyára a Budára került, tényleges királyi hatalmat gyakorló *László* számára készült *Kottaner Jánosné* emlékirata. Az udvarhölgy kitűnő megfigyelőkészséggel rendelkezett, és szemtanúként megbízható részletekkel németül mondta el az 1439–1440-es évek fontosabb eseményeit, köztük a korona ellopását is, amelyet valószínűleg egy gyakorlott íródeák emlékirat formában készített el. A *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. (1439–1440)* c. kéziratot jelenleg a bécsi *Nemzeti Könyvtárban* őrzik. Erre a kéziraatra először 1834-ben *Czech János*, a *Magyar Tudós Társaság* rendes tagja figyelt fel, teljes szövege 1846-ban Endlicher-féle kiadásban jelent meg. *Henszlmann*, aki ismerte ezt az emlékiratot, a visegrádi várban történetek leírását hitelesnek tartotta, és a helyszínek, vagyis az egyes helyiségek leírását is megbízhatónak vélte. Arra gondolt, hogy az általa vezetett kutatás során a Fellegvárban, főleg annak a belső részében előkerülő helyiségek egykori

funkciójának azonosítása az emlékiratban leírtak alapján talán lehetséges.

A kutatás első hetében, 1871. július 10–15 között, mivel a helyiek és a környékeliek közül is kevesen jelentkeztek a fellegvári munkára, a tényleges kutatás nem indult meg, csak a vár területét ellepő növényzet, bokrok, fák kivágása történt meg. A második héten, július 17–22 között, mivel a környékelői szőlőkben a munka befejeződött, váratlanul megnőtt a jelentkezők létszáma. Megérkeztek a munkához szükséges eszközök és szerszámok is, így volt olyan nap ezen a héten, amikor közel 100 napszamos dolgozott a Fellegvárban. *Henszlmann* - hagyatkozva a *Kottaner-féle* emlékiratban leírtakra - úgy vélte, hogy a legfontosabb a vár kápolnájának megtalálása, mert ha az megvan, akkor a korona őrzési helyét is azonosítani lehet. Véleménye szerint a kápolna a belső várban álló északi palotaszárny északkeleti palotájának emeleti helyiségében volt. A romtalanítást és kutatást is itt kezdte, de arra, hogy valójában itt volt-e a kápolna, egyértelmű bizonyítékot nem talált. Folytatva a kutatást az északi palotaszárnyban az egykor emeletes, három helyiségből álló északnyugati palota nagyobb szobáját a korona kamrájának vélte. Július 20-án az északnyugati palota keleti végében lévő sziklatömbbe bevésve egy henger alakú, kváderkövekkel falazott és boltozati fedéssel ellátott ciszternát talált, amelynek rendeltetését akkor nem tudta meghatározni. A további kutatás során ennek az épületen belüli, *Henszlmann* által „kúppal fedett hengernek” a kitakarítása is megtörtént. *Henszlmann* ekkor már úgy gondolta, és a *Kottanerné-féle* memoárban leírtakat is akként próbálta értelmezni, hogy a korona őrzési helyét találta meg. Úgy vélte, hogy feltételezésének helyességét ennek az épületrésznek a külső falán 1493-ban elhelyezett koronaóri emléktábla is bizonyítja. A fellegvári ásatás harmadik, július 24–29 közötti hetében a munkások száma tovább szaporodott. Akadt olyan nap, hogy 150 fölött volt a létszám. Kivételt képzett július 26. csütörtök, Anna nap, amely Nagymaroson ünnep volt, és az ottaniak nem jöttek dolgozni. Ezen a napon munkára csak 30 visegrádi jelentkezett.

Henszlmann a vár kápolnájának megtalálásán túl a másik legfontosabb feladatának tekintette a víz biztosítását a munkálatok idejére. Eleinte a forró nyári napok miatt elsősorban a munkások számára kellett ivóvízről gondoskodni. A későbbiekben számításba kellett venni azt is, hogy a faljavítások elvégzéséhez szükség lesz vízre. A legkézenfekvőbb megoldásnak az tűnt, hogy minél előbb megkezdik a vár alsó udvarán lévő, épülettörmelékkel betöltött nagy ciszterna kitisztítását. Ehhez a munkához egy, a kútásók által is használt gépet kellett beszerezniük, amely időbe telt. Így a gépet csak július 20. után tudták munkába állítani. Amíg a gépre vártak elkezdtek kitakarítani a

ciszterna tisztítóaknáját, amelyben egy csigavonalon kialakított lépcsősoron lehetett lejutni a sziklába vágott henger alakú víztartó aljáig. Több napi munkájuk sikerrel járt, mert bizonyos mélységben a ciszternából víz szivárgott át az aknába. Miután a munkások számára az ivóvizet messziről kellett hozatni, célszerűnek látszott, hogy a most megtalált vízzel azt egyelőre pótolni lehetett. A nagy meleg miatt ez a víz hamarosan elfogyott, és az akna további tisztításával nyert újabb vízmennyiség sem tartott sokáig.

A belsővárban megkezdett kutatásokkal párhuzamosan végezték az alsó várudvar, a belső falszoros északi és keleti részének a romtalanítását és kitisztítását. A kiszedett faltörmelékes pusztlási rétegek anyagát részben a nagy várakba hozták azzal a megfontolással, hogy később innen könnyebb lesz továbbszállítani. A külső kerítőfal maradványait felhasználva, a faltörmelék használhatóbb részéből elkezdték építeni a keleti bejárati kaputoronytól kiinduló, a vár nyugati végéhez vezető sétautat.

Az ásatásokat 1871. augusztus 12-én meglátogatta az új kultuszminiszter, *Pauler Tivadar* és két miniszteri tanácsos, *Hegedűs* és *Szalay* urak. A miniszter a látottak alapján elégedett volt az elvégzett munkák mennyiségével és eredményével. Ígéretet tett arra, hogy a következő évi kutatásokra nagyobb összeg megadását fogja támogatni.

Henszlmann a romtalanításkor előkerült kőfaragványokat, amelyek fontosak lesznek a későbbi rekonstrukció során, igyekezett a találási helyükön hagyni. Az értékes régészeti leleteket beküldte a *Magyar Nemzeti Múzeumba*, és így azok az ottani gyűjteménybe kerültek. Az ásatás során fényképek is készültek. *Zsigmondy* felmérte, majd megrajzolta a vár hossz- és keresztmetszetét. A belsővár alaprajzát *Henszlmann* készítette el.

A kultuszminiszter kijelentése a következő évi nagyobb összegű támogatásról nagyon biztatón hangzott, de *Henszlmann* szerette volna, ha ez biztossá válik, és ezért megpróbálta azt a saját eszközeivel elősegíteni. Arra gondolt, hogy kihasználja az általa vezetett visegrádi ásatások eredményei iránt megnőtt érdeklődést, és egy nagyobb társaság részére Pestről külön gőzhajójáratot indít. Erre a célra a 200 főt befogadó *Ferdinánd Max* hajót bérelték ki. Eredetileg a kirándulás időpontja szeptember 17. lett volna, de ezt egy tűzoltó ünnepély miatt áttették a következő vasárnapra, szeptember 24-re. Gond ezzel a vasárnapra is volt, mert az országgyűlés ezen a napon az Országházban este 6 órától rendkívüli ülészakot tartott 30 milliós államkölcson felvétele tárgyában. *Henszlmann* ugyanis 1869–1872 között országgyűlési képviselő is volt. *Kossuth* javaslatára 1869 márciusában Mohács város választotta meg képviselőnek. Politikai beállítottsága miatt a kiegyezést ellenző szélsőbal 1870-től Országos

1848-as Pártnak nevezett 30-40 fős képviselőcsoport tagja lett. Lapjuk a *Magyar Újság*, amely „politikai és nemzetgazdászati napilap” volt.

A magyar műemlékvédelem történetében először 1870-ben szavazott meg az országgyűlés állami költségvetésből 16.500 forintot archaeologiai célokra. Ennek az összegnek csak egy töredékét, 2.221forintot, használták fel, és ezért az országgyűlés 1871. februári ülészakán megkezdődött a vita arról, hogy a maradványösszeg a vallás- és közoktatásügyi miniszternél maradjon-e vagy kerüljön vissza a költségvetésbe. *Henszlmann*, mint képviselő, egy benyújtott határozati javaslattal és annak a február 22-i ülésen történt megvitatásakor elmondott felszólalásaival meggyőzte képviselőtársait, hogy a lőcsei templom javítására 5.000 forintot, a visegrádi romok megmentésére 6.560 forint 47 krajcárt hagyjanak jóvá.

A hajókirándulás megszervezésével egyrészt a nagyobb nyilvánosságnak akarta megmutatni, hogy mire költötték az állami támogatást. Másrészt számítva arra, hogy az 1872. évi munkákhoz szükséges, a korábbinál nagyobb összegű költségvetési pénz megszerzéséhez komolyabb társadalmi, de főleg képviselői támogatás megszerzésére lesz szükség. A gőzhajó befogadóképessége miatt 200 főben limitált számú jelentkező a 3 forintos részvételi jegyet a *Magyar Újság* szerkesztőségében válthatta meg. A szeptember 24-re, vasárnapra tervezett visegrádi kirándulást úgy hirdették meg, hogy azon az ásatásvezető *Henszlmann* és annak munkatársa a romtalanítások technikai felügyeletét ellátó *Zsigmondy Gusztáv* mérnök is részt vesz, így a jelentkezők minden lehetséges felvilágosítást megkaphatnak. A kirándulás iránt az érdeklődés olyan nagy volt, hogy gyakorlatilag minden jegy elkelt. Reggel 7 órakor a pesti plébániatemplom melletti állomásról indult a gőzhajó. Utasairól és a visegrádi programról a legjelentősebb öt fővárosi lap (*A Hon*, *Pesti Napló*, *Fővárosi Lapok*, *Magyar Újság*, *Magyarország* és a *Nagyvilág*) részletesen beszámolt. A kiránduláson történekről és az azon résztvevő személyekről bővebben a *Magyar Újságban* és *A Honban* megjelent tárcákban olvashatunk. *Henszlmann* és *Zsigmondy* már útközben a vár hajón kitett alaprajza és fényképek segítségével kezdték ismertetni a nyári ásatások eredményeit. A Visegrádon kikötött hajó utasait meglepte a vár alatt, a Salamontorony utcában épült *dr. Bakody Tivadar*, *Görgey István* és *Lichtenstein Lajos* palotaszzerű nyaralóiak látványa. A társaság egy része a hajóállomástól kiinduló, *Görgey István* villájának kerítése mellett elhaladó szűk és meredek kavicsos ösvényen indult el a Salamon-torony felé. Volt, aki a kényelmesebb feljutást választotta, ugyanis *Lichtenstein* megnyitotta nyaralója előkertjét, és az ott lévő lépcsősoron (ez a mai Görgey-lépcső helyén volt) ért fel a Salamontorony utcába. A hajó

egyik prominens utasát, *gróf Mikó Imre* volt közlekedési minisztert, aki nem vállalta a hegymászást, a *Bakody Tivadar* által szerzett vízhordó számúra ültették, így ő sem maradt le a látnivalókról.

Viktorinnak nem volt lehetősége arra, hogy fogadja a társaságot, mert vasárnap lévén a hajó érkezésének időpontja egybeesett a főtisztelendő úr nagymiséjével. A kirándulás első állomása a Salamon-toronynál volt, ahol *Henszlmann* történelmi és építészettörténeti adatokra hivatkozva elmagyarázta a hallgatóságnak, hogy miért téves a Salamon elnevezés, és a torony valójában a XIII. században épült. Ezután a társaság elindult felfelé a várhoz azon a szerpentinon, amelyet nem olyan régen *Viktorin* készítettett.

Fent a várban *Henszlmann* részletes kalauzolásával megtekintették a nyáron részben vagy teljesen kitisztított várudvarokat, a ciszternákat és néhány helyiséget. A legnagyobb érdeklődést a belső várudvarban álló északnyugati palotán belül felfedezett, sziklába vájt ciszterna váltotta ki, amelyet *Henszlmann* a királyi korona őrzési helyének vélt. Feltételezésének igazolásául *Kottanerné* emlékiratában leírtakra hivatkozott. A várból a látogatás befejezése után visszamentek a hajóra, ahol ebéd várta a társaságot. A fővárosi értelmiség színe-javát képviselő közel 200 fős társaság összetételéről a *Magyar Újság* tárcáírója számolt be, amely szerint a két prominens személyiségen, az említett *Mikó grófon* és *Tanárky Gedeon*, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárán kívül közel 80 országgyűlési képviselő, 10 újságíró, 30 professzor és 50 passzionátus, azaz lelkes „régész” és Visegrád-barát vett részt. A *Hon* című lap tárcájából megtudjuk néhány ismertebb személyiség nevét is. A természettudósok közül *Xantus Jánost*, *Fridvalszky Jánost*, az egyetemi tanárok közül *Kerékgyártó Árpádot*, *Hunfalvi Jánost* említette. A *Nemzeti Színházat Szigligeti Ede* és *Lendvay Márton*, a festőket *Maszák Hugó* képviselte. Ott volt a hajón *Barna Ferdinánd* könyvtáros, műfordító, akinek ebben az évben jelent meg a *finnek nemzeti eposzának*, a *Kalevalának magyar fordítása*. A hajón felszolgált ebéd alatt számos felköszöntő hangzott el, köztük *Henszlmanné*, amelyre *Tanárky Gedeon* válaszolt. Az államtitkár ígéretet tett arra, hogy a kormány továbbra is anyagilag támogatni fogja a várromok kiásását és azok épségben történő megtartását. Végül *Henszlmann* a kirándulás bevételeiből megmaradt 100 forintot azzal a feltétellel adta át *Zsigmondynak*, hogy ezt az összeget nyáron a várban dolgozó munkások utólag megkapják.

A hajó fél hat körül érkezett Pestre, így a többnyire ellenzéki képviselőknek volt idejük odaérni az Országházba, ahol a 6 órakor kezdődött rendkívüli ülészen megszavazhatták a 30 milliós állami kölcsön felvételét. Úgy tűnik, hogy *Henszlmann* jól számított arra, hogy a következő évi, vagyis az 1872. évi

költségvetésben a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz rendelt, a visegrádi vár további állagvédelmi munkálataira előirányzott 15 ezer forint jóváhagyása nem lesz egyszerű dolog. Sejtése bizonyossá vált, mert az országgyűlés 1872. január 15-i ülésén kénytelen volt azzal szembesülni, hogy a pénzügyi bizottság az előirányzott 15 ezerből csak 5000 forintot hajlandó megszavazni. Sőt volt egy külön vélemény is, amely még ezt a csökkentett összeget is törölné. *Henszlmann* egy hosszú, jól felépített beszéddel, amelyben megemlítette az előző év szeptemberében a hajókiránduláson részt vett képviselőtársak elismerő nyilatkozatait is, meggyőzte a tisztelt házat, és a 15 ezer forintot egyhangúan megszavazták.

A hazai műemlékvédelem történetében jelentős előrelépést jelentett az, hogy 1870 óta az állami költségvetésből is jutott pénz a műemlékek megmentésére, de az országgyűléssel nem sikerült egy műemlékeket védő törvényt elfogadtatni. Ezt a lehetetlen helyzetet az akkori kultuszminiszter, *Pauler Tivadar* úgy oldotta meg, hogy saját hatáskörében 1872. április 4-én kelt 3311. sz. rendeletével létrehozott egy bizottságot. Ez lett a *Magyar Műemlékek Ideiglenes Bizottsága* (továbbiakban MMIB), amely országos hatáskörű volt, és részben átvette az MTA Archaeologiai Bizottság feladatait és jogkörét. Ezentúl az MMIB volt az, ami javaslatot tehetett az egyes műemlékek megmentéséhez szükséges állami támogatás elnyerésére. Az MMIB elnöke *Szalay Ágoston* (1811–1877) kiváló felkészültségű jogász lett. Az ügyeket vivő előadói tisztségre *Henszlmann Imre* kapott megbízást, aki felhagyott a politikával, ugyanis az 1872. évi országgyűlési választásokon már nem indult képviselőjelöltként. Megbízatása mellett *Henszlmann* 1872 júniusától az Archaeologiai Bizottság előadói tisztségét is ellátta. Az újonnan alakult MMIB első ülése 1872. április 11-én volt. Ezen az első rendes bizottsági ülésen *Henszlmann Imre*, *Schulek Frigyes*, *Steindl Imre* és *Zsigmondy Gusztáv* hivatalos kiküldetési megbízást kapott Visegrádra, hogy jelentést tegyenek az ottani, 1872-ben elvégzendő munkákról. A megbízottak *Steindl Imre* kivételével április 16-án és 17-én jártak Visegrádon. Az erről szóló jelentésüket a bizottság május 17-én tartott rendkívüli ülésén nyújtották be. Ezt a jelentést a bizottság nem fogadta el, és felszólította a jelentéstevőket, hogy készítsenek egy újat, amelyhez részletes költségvetés is tartozik.

A felszólításnak az érintettek eleget tettek, és a bizottság május 29-én megtartott újabb rendkívüli ülésén már olyan jelentést adtak le, amelyhez részletes költségvetés és számos rajzot is csatoltak. A szakértők véleménye az volt, hogy a visegrádi vár restaurálása a költségvetés végösszege szerint 94.778 forintba kerülne. Ezt az összeget az 1872. évre megadott 15.000 forinton kívül a következő három esztendőben évi

30.000 forintként kellene kérni az országgyűléstől, amely, tekintve a műemlék fontosságát minden bizonnyal meg is fogja szavazni. A jelentés számba vette az 1872. évben a várban elvégzendő kutatási és állagvédelmi munkákat is.

Az *Eötvös József* kultuszminiszter által beterjesztett, majd elfogadott 1868. évi XXXVIII. tc. 148. § előírta, hogy a hazai közoktatás 1871-1872 évi helyzetéről készüljön egy átfogó jelentés, amely 1872-ben az országgyűlés elé került. A jelentés összeállítója minden bizonnyal *Eötvös József* (1867. február 10. – 1872. február 2.) utódja, *Pauler Tivadar* miniszter (1872. február 10. – 1872. szeptember 4.) volt. *Pauler* a jelentést négy nagyobb fejezetre osztotta. Az alsó, középső és felső szintű oktatás helyzetének alapos elemzése mellett a negyedik fejezetben a közművelődés állapotáról adott részletes összefoglalót. A 38 ívnyi terjedelmű óriási adathalmazt és a különböző forrásokat összegyűjtő dolgot azért, hogy azt bármikor fel lehessen használni, a pesti egyetemi nyomdában kinyomtatták. Sőt azért, hogy a jelentés tartalma szélesebb körben ismert legyen, a kormány hivatalos lapjában, a *Budapest Közlöny* (1867-1944) hasábjain is részletes közlésre került. A közlőnynek volt egy hivatalos és egy nem hivatalos része. Az utóbbiban napi hírek, országgyűlési tudósítások, közérdekű tájékoztatások jelentek meg. Valószínűleg a lap szerkesztője, *Salamon Ferenc* (1825–1892) neves történész volt az, aki egy rövid bevezetővel ellátva a jelentés fontosabb részeit négy különböző lapszámban közölte. Előbb a lap 246. számában (1872-10-26) a közoktatás helyzetéről szóló rész került publikálásra. A jelentés közművelődésről szóló, negyedik fejezetének egyes részei három különböző lapszámban jelentek meg. A lap 266. számában (1872-11-20) a *Magyar Nemzeti Múzeum* könyvtárának (a későbbi Széchenyi könyvtár) és egyéb gyűjteményeinek helyzetéről ad igen részletes tájékoztatást. A kiegészítést követően a *Magyar Nemzeti Múzeum* az 1867 februárjában megalakult első felelős magyar kormány kultuszminisztere, *Eötvös József* felügyelete alá került. Átvételekor derült ki, hogy a különböző gyűjteményekben lehetetlen állapotok uralkodnak. A tárgyak jó része rendezetlen és leltározatlan volt. A jelentés beszámolt arról, hogy az elmúlt években a minisztérium támogatásával a gyűjteményekben milyen lényeges változás valósult meg. Befejezésül közölte, hogy évről évre öröndetesen nő a múzeum tárlatait, gyűjteményeit felkereső látogatók létszáma. Először 1867 második felében számolták meg a látogatókat, ekkor 61.411 látogatója volt a múzeumnak, 1870-ben 136.663, majd 1871-ben 180.729 fő. A látogatók magas száma azért érdekes számunkra, mert ekkoriban az egyesítés előtti két városnak, Pestnek és Budának az összlakossága talán 100 ezer fő körül lehetett. Valamivel később a lap a 269.

számában (1872-11-23) a hazai műemlékek helyzetét ismertette. Elismeréssel szólt arról, hogy az 1850-es évektől eltelt két évtizedben milyen törekvések voltak a pusztuló műemlékek megmentése érdekében. Külön kiemelte, hogy az 1860-as évektől az MTA Archaeológiai Bizottságának tagjai, *Arányi Lajos*, *Henszlmann Imre*, *Ipolyi Arnold*, *Rómer Flóris* tevékenységének köszönhetően lassan közügy lett a műemlékek megmentése, sőt néhány szerencsésebb esetben megkezdődik azok restaurálása is. Erre példaként a győri Héderváry-kápolna, a kassai székesegyház, a pannonhalmi apátsági templom, Sopronban a Szt. Mihály plébániatemplom, a lébényi apátsági templom volt megemlíthető. A műemléki helyreállítások megkezdése mellett a jelentősebb középkori épületek és romok ásatással történő megkutatása is előfordult. Ilyen volt pl. *Henszlmann Imre* kutatása a kalocsai székesegyháznál, a bátmonostori bencés apátsági templom maradványainál és a Bács község középkori romjainál. Az előbbieken felsorolt restaurálási és ásatási munkák költségeit magán támogatásból fedezték. Az állami költségvetésből az országgyűlés először egy különlegesen magas összeget, 216 ezer forintot szavazott meg Vajdahunyad várának átépítésére, amelyet *Ferenc József király* vadászkastélyának szánták. Ettől függetlenül 1870-től, ha évente nem is jelentős összeget, de a kultuszminisztérium támogatást kapott a költségvetésből a műemlékvédelem céljaira. Ebből a támogatásból *Henszlmann Imrének* országgyűlési képviselőként sikerült a visegrádi váromrok megmentésére 1871-ben 6.000 forintot, majd 1872-ben 15.000 forintot megszereznie. Ezeket az összegeket az általa vezetett kutatásokra, a vár romtalanítására és a szükséges állagvédelmi munkákra költötték el. A jelentés részletesen megemlíttette a műemlékek akkori helyzetét. A törvény majdnem egy évtizeddel később, 1881-ben született meg. A szakértőkből, vagyis építészekből és régészekből álló *Magyar Műemlékek Ideiglenes Bizottsága* elsődleges feladata külső segítőket is bevonva az volt, hogy gyűjtse össze és mérje fel a hazai műemlékállományt, tegyen javaslatot arra is, hogy az állami pénzből melyik műemlék kapjon támogatást. A döntés alapján a lőcsei plébániatemplom javítására 3.000 forint, a lébényi apátsági templom homlokzati párkányának restaurálására 3.000 forint, a harinai (Erdély) románkori templom restaurálására 3.000 forint megadását javasolták.

A közoktatás helyzetéről készült miniszteri jelentés közművelődésről szóló részében külön fejezetet kapott Visegrád. Ez a fejezet minden külön megjegyzés nélkül a *Budapest Közlöny* 278. számában (1872-12-04) közlésre került. A bevezetőben megemlíti, hogy az *Árpádok* alatt megépült felső és alsó vagy vizivárból álló vár szomszédságában az *Anjouk* és *Mátyás*

idejében csodálatos királyi palota is állt. Különleges szerepet töltött be a Fellegvár, mert az előbbi királyok ideje alatt *Szent István* koronájának őrzési helye volt. A számos várostrom miatt a palota falai teljesen elpusztultak, nyomuk is alig található. A vár épületei és védőfalai jórészt romos állapotban maradtak meg, egyes részek még megmenthetők, a Fellegvár esetében a külső, keleti („Mátyás”) kaputorony, a ciszternák és az alsóvárig lefutó völgyzáró fal. Az alsóvárban a lakótorony, az ún. Salamon-torony és a mellette lévő kaputorony, a Dunánál lévő torony és az ahhoz vezető kortinafalak vehetők számításba. A vár pusztuló, falainak gyorsan romladozó, helyenként azonnali helyreállítást követelő állapotára a visegrádi lelkész, *Viktorin József* hívta fel a minisztérium figyelmét. A visegrádi várnak történelmünkben betöltött különleges jelentősége és országos ismertsége miatt a kultuszminisztérium illetékesei is úgy vélték, hogy a romok megmentése érdekében minél előbb lépniük kell. *Eötvös* miniszter 1870 novemberében felszólította az Akadémiát, hogy régészeti osztályából küldjön ki szakértőket Visegrádra, és mérjék fel, hogy melyek a legsürgetőbb teendők. A december 5-én benyújtott szakértői jelentést az Akadémia elfogadta és támogatólag tovább küldte a minisztériumba. Ez a neves szakértőkből, *Ipolyi, Rómer, Henszlmann, Arányi* urakból álló bizottság által készített összeállításban szerepel az a javaslat, hogy a Salamon-toronyt nevezett lakótorony (donjon) *Ferenc József király* részére vadászkastélyként legyen helyreállítva. A vadászkastélyvá való átépítés ötlete úgy látszik megmaradt a javaslat szintjén, mert erről a minisztérium részéről nem született döntés. Tudomásom szerint *Ferenc József* királyt sem keresték meg a felajánlással, hogy elfogadja-e a visegrádi lakótoronyt vadászkastélyként átépítve. Először 1871 februárjában adódott arra alkalom, hogy az országgyűlés éves költségvetési vitája során *Henszlmann Imréné* képviselőként sikerült külön összeget szerezni a visegrádi vár romjainak megmentésére. A külön támogatás a kultuszminisztérium költségvetéséhez került, ezért annak felhasználásáért *Eötvös* utódjának, *Pauler Tivadarnak* kellett döntenie. Az új miniszter *Hegedüs Lajos* miniszteri tanácsos elnöklelte alatt *Arányi Lajos, Henszlmann Imre, Rómer Flóris* akadémiai tagokból és *Zsigmondy Gusztáv* állammérnökből létrehozott egy bizottságot, amelynek az volt a megbízatása, hogy eldöntsék, melyek azok a legfontosabb és legsürgősebb feladatok, amelyeket el kell végezni a visegrádi vár romjainak megmentése érdekében. Az 1871. május 25-én Visegrádon járt bizottságnak arról is javaslatot kellett tennie, hogy melyek azok a várrészek, amelyek helyreállíthatók. A bizottság végül is úgy döntött, hogy a Fellegvárból csak a keleti kaputoronyt („Mátyás-kapu”) érdemes helyreállítani, a vár

többi részét romként kell megmenteni és fenntartani. A Fellegvár teljes restaurációja ugyanis a roppant magas költségek miatt megvalósíthatatlan. Az alsóvárból a lakótorony és a mellette lévő kaputorony helyreállítását indítványozta. A jelentésbe belekerültek a *Henszlmann* által a visegrádi várból 1871–1872-ben végzett romtalanításokról és állagvédelmi munkákról készült, a minisztériumba küldött beszámolók fontosabb részei is. A két év nyarán elvégzett ásatási és romtalanítási munkák eredményeként tisztázódott a Fellegvár alaprajza. A vár alsó udvarán lévő nagy ciszterna kitakarítása lehetővé tette azt, hogy az - főleg a téli hónapokban - újra vízgyűjtőként szolgáljon. Vízre pedig nagy szükség volt a várból végzett, az állagvédelmet szolgáló falazásokhoz. Az alsóvárban 1872-ben a Duna partján álló ún. rondella kutatása történt meg. Kiderült, hogy az valójában egy középkori, négyzetes alaprajzú emeletes torony maradványa. Megkezdődött a lakótorony földszintjének romtalanítása. Megérkezett a továbbiakban végzendő kőművesmunkákhoz szükséges állványzatok faanyaga is. *Zsigmondy Gusztáv* tervei alapján elkészült a lakótorony melletti alsó kaputorony helyreállítása, amelyet a leendő várőr lakásául szántak.

A Műemlékek Ideiglenes Bizottsága által 1872. május 29-én elfogadott és a kultuszminisztériumhoz beküldött, a visegrádi vár restaurálására vonatkozó terveket és költségvetést, az utóbbit némi módosítással, *Pauler* miniszter jóváhagyta és támogatta. Az alsóvár, benne a lakótorony (Salamon-torony) helyreállításához szükséges részletes tervek elkészítésével a miniszter a pesti mintarajztanoda építészeti tanárát, *Schulek Frigyes*t bízta meg. A miniszter véleménye szerint az alsóvár restaurálására a már helyreállított alsó kaputoronytól eltekintve 80 ezer forintra lenne szükség. Ebből az összegből a Salamon-torony helyreállítása 75.840 forintba kerülne. A maradék 4.160 forint a lakótorony melletti várfalat és a vár felső, vagyis város felőli déli kaputoronyát kellene kijavítani. Az előzetes költségvetés szerint a fellegvár külső kaputoronyának („Mátyás-kapu”) helyreállítására 9.705 forint lett előirányozva. További kiadást jelentene a fellegvárban a nagy sziklaárkon át a belső várudvara vezető híd megépítése, a vár- és épületfalak állagának folyamatos megőrzése. Az alsóvár teljes helyreállítása és a fellegvár falainak a további pusztulástól való megmentése körülbelül 100 ezer forintba kerülne. Ez a jelentős összeg, ha ezt több évre elosztjuk az országos költségvetés számára, könnyen elviselhető lenne. Ennek az összegnek a megadása nemcsak a visegrádi vár falait mentené meg a további pusztulástól, hanem azok régi alakját legalább részben visszaadná. Sajnálatos módon a közoktatás helyzetéről szóló jelentésben szereplő 100 ezer forintnyi összeg, amelyet történelmi és közművelődési célokból indokoltan a

visegrádi vár helyreállítására kellene szánni, előterjesztés formában az országgyűlés elé nem került. Az 1873. évi költségvetés összeállításánál a vallási és közoktatási minisztérium által benyújtott előterjesztésben 25 ezer forintot kértek a visegrádi várromok további helyreállítására. Azt is javasolták, hogy az országgyűlés a teljes összeget minél rövidebb időszakra való felosztással szavazza meg, mert úgy kevesebb kezelési költség fogja terhelni. Ennek a javaslatnak is az lett a sorsa, hogy érdemi tárgyalásra nem került.

Viktorinnak 1872-ben előbb német, majd magyar nyelven megjelent *Visegrád hajdan és most. Egykori királyi vár és székváros története és leírása, különös tekintettel a várromok megóvására.* című könyve. A mindössze 83 lapnyi terjedelmű könyvecske előszavában a szerző azzal indokolta művének megírását, hogy Visegrádnak vonattal vagy gőzhajóval való elérhetősége miatt megnövekedett az idegenforgalma és a látogatóknak szüksége van egy, a település történetét leíró útikönyvre, ugyanis az évtizedekkel korábban Häufler által kiadott *Visegrád Album* című német nyelvű történeti leírás idejétmúlt, és már nem is kapható. A függelékkel együtt a szerző öt fejezetre osztotta a művét. A vár és város történetét összefoglaló részhez csatolt irodalomjegyzékből kitűnik, hogy Viktorin minden, az addig nyomtatásban megjelent Visegrád vonatkozást is tartalmazó művet ismert. Sőt Knauz Nándor (1831–1896) történétíró, primási levéltárnok jóvoltából az esztergomi érseki levéltárban őrzött Visegrád város középkori okleveleit is közölhette. Viktorinnak bizonyára meggyőződése volt, hogy a visegrádi vár a Kárpát-medencében élő szlávoknak és magyaroknak egyik legjelentősebb közös emléke, minden ellenkező bizonyítékot mellőzve az erősség történetét ennek megfelelően írta meg. Kezdve azzal, hogy nem fogadta el Wenzel Gusztávnak (1812–1891) kiváló történésznek 1868-ban megjelent, *Visegrád egykori fénye és dicsősége* című tanulmányának azon megállapítását, hogy a Visegrád helynév nem azt jelenti, hogy a vár építői szlávok, hanem ők egykor csak a területlakói, birtokosai voltak. Számára nem volt eléggé meggyőző IV. Béla 1259-ben kelt, a királyné számára kiadott adományozó oklevele, a király ugyanis Mária királynénak adományozta Visegrád várát, mert azt a felesége saját költségén építette a Pilis egyik csupasz hegyére. Viktorin szerint nem egy új, hanem egy régebben épült vár megújításáról volt szó ebben az oklevélben. Végülis írásbeli és tárgybeli bizonyítékok nélkül a saját elképzelése alapján írta meg a visegrádi vár két részének, az alsó- és felsővár keletkezésének és kezdeti időszakának történetét. A vár két része közül az alsót, a vizivárat tartja korábbinak, mert úgy véli, hogy azt a második században Traianus császár vagy annak utódai uralkodása alatt a rómaiak építették. Bizonyi-

tékként állítólagosan a vár területén előkerült római kori érmeket, téglákat, urnákat (?) és emlékköveket említ. Ezzel az állítással az a baj, hogy ezeket a római kori leleteket nem az alsóvárban, hanem a vele szomszédos Sibrik-dombon ásták ki, ahol a negyedik században Nagy Konstantin császár katonái építettek egy erődítményt. A vizivárban először Henszlmann Imre végzett régészeti kutatásokat. Előbb 1871-ben a lakótorony (Salamon-torony) földszintjét romtalánították, de a kutató nem tesz említést római kori leletek előkerüléséről. A következő évben, 1872 augusztusában Henszlmann megkutatta a Duna-parti torony maradványait, amelyről egyértelműen kiderült, hogy azok Árpád-koriak. Az igaz, hogy a torony belsejét kitöltő törmelék közt találtak egy római kori fibulát is.

Viktorin tehát úgy képzelte el, hogy az alsóvár helyén még a második században épült római erődítmény túlélte a késői római időszakot, a népvándorláskor századait. Az avarok uralmának meggyengülését követően a Kárpátokból a hetedik században leköltöző szlávok az egykori Pannóniában a Duna jobb parti, Drávaig tartó területén telepedtek le. Birtokba vették Visegrádon a Duna partján álló római erődítményt is. A szlávok, akik – ahogy a szerző írta – inkább „általában véve békeszerető nemzet” volt, a rómaiaktól örökölt erődítményt egy másik, az 1150 láb (valójában 333 m) magas hegytetőn megépített várral egészítették ki. A szlávok által Vysegradnak, vagyis magas várnak nevezett új erődítményt az alsóval a merdek hegyoldalon megépített, tornyokkal megerősített várfallal kötötték össze. A magas vár (latinul Altum Castrum) megépítéséhez számos új munkaerőre volt szükség, akik letelepedtek, tehát a város is ekkor, a hetedik században keletkezett. A Duna mellett kétszáz évig békésen élő szlávokat a honfoglaló magyarok szorították ki, ezért kénytelenek voltak régi hazájukba, a Kárpátok hegyei közé visszaköltözni. Viktorin szerint a Dél-oroszországi sztyeppéken áttörő harcias ázsiai csapat, akik magukat magyaroknak nevezték, arra hivatkoztak, hogy ők a hunok leszármazottaként szállták meg az Attila király által valamikor birtokolt tartományokat. Az egykori Pannóniát elfoglaló magyarok vették birtokba Visegrádot, amelynek vára ezekben a korai századokban nem játszott különösebb szerepet. A Duna partján már 1009-ben létezett egy város (civitas), amely magyarok mellett németeknek és szlávoknak a lakhelye lehetett. Ahogy azt már korábban említettem, annak ellenére, hogy IV. Béla király 1259. évi, felesége javára tett adományozó okleveléből egyértelműen kiderült a vár építésének ideje, ezt Viktorin nem fogadta el. Változatlanul ragaszkodott az oklevél olyan értelmezéséhez, hogy Mária királyné nem új várat épített Visegrádon, hanem a régi szláv várat újjátta fel.

Viktorin Visegrád című könyvecskéjének megjelentetését *Bickel Gusztáv* könyvkiadó és könyvkereskedő (Pest, Váci utca 9.) vállalta bizományosként. *Bagó Márton* nyomdájában Pesten három változatban, fűzve, kötve és velin papírra nyomva készült el az útikalauznak is szánt kézikönyv. Nem volt túl szerencsés *Viktorin* választása a könyvkereskedő személyét illetően. A csődbe ment *Bickel Gusztáv* ellen a pesti királyi törvényszék már 1872. augusztus 13-án elmarasztaló végzést hozott. A tönkrement könyvkereskedő ellen a csődöt megnyitották, és így a hitelezők benyújthatták a követeléseiket. A kifizetetlen váltók miatt a hitelezők kártalanítása végett a bíróság lefoglalta vagy elárvereztette *Bickel Gusztáv* ingóságait és könyveit. Azt, hogy mi lett *Viktorin* könyvének további sorsa, ki folytatta az árusítást, eddig nem tudtam kideríteni. A könyv kiadásának visszhangja néhány fővárosi lapban többnyire csak annyi volt, hogy megjelent és kapható. Volt azért kivétel is, *A Hon c.* lapban (1872. június 27.) a mű tartalma röviden és tömören ismertetésre került. A cikk írója felrója *Viktorinnak*, hogy a várban az előző évben a *Henszlmann* vezette ásatások eredményeiről csak röviden tájékoztatta az olvasót.

Egyedi eset volt, hogy a *Magyar Sion* (1872) egyháztörténeti folyóiratban (1863–1904) megjelent recenzió szerzője tett említést arról, hogy a várromok megmentése érdekében végzett tevékenység kapcsán *Viktorin* túl sokat szolt önmagáról. Úgy vélte, ez nem volt szerénytelenség, mert *Viktorin* egyszerű plébánosként sokat tett azért, hogy a romok megmentése minél előbb megkezdődjön. Ezt a kissé elfogultnak tűnő véleményt *Viktorin*t ismerő paptársa, *Békesy Milós* tette, aki pályáját 1870-ben segédlelkészként a nagymarosi plébánián kezdte. Az előbbieken említettem, hogy *A Hon c.* lapban megjelent recenzió írója felrótta az útikönyv szerzőjének, hogy a várban végzett ásatások eredményeiről nem tájékoztató. Mentőségül azt hozta fel, hogy azt a hiányt *Viktorin* könyvének következő kiadásában bizonyára pótolni fogja. Nem tartom valószínűnek, hogy megtörtént volna, mert a kutatások eredményei bebizonyították a vár középkori eredetét. *Viktorinnak* ugyanis már a könyve megjelenésekor be kellett volna ismernie, hogy a vár szláv eredetéről leírtaknak nincs semmilyen történeti vagy tárgyi alapja. Már a *Henszlmann* által vezetett, 1871–1872 évi kutatások során kiderült, hogy a Fellegvár építői nem lehettek a szlávok. Az alsóvárban és a hozzá tartozó parti toronyban az 1872-ben végzett kutatások tisztázták, hogy nincs nyoma a feltételezett korábban ott álló római erődnek, amelyet a szlávok is használtak.

Henszlmann a várban végzett kutatásainak eredményei alapján úgy vélte, hogy az alsóvárat, a benne álló Salamon-toronnyal *IV. Béla* és felesége építtette a

tatárjárás után. A Fellegvár építtetője viszont *Károly Róbert* volt, aki a 333 m magas hegycsúcson a korona őrzési helyéül emeltette ezt az erősséget. Természetesen ez utóbbi állítás nem felelt meg a valóságnak, mert a vár mindkét részének az építtetői *IV. Béla* és *Mária királynő* voltak. Salamon király 1082–1083. évi fogsága helyszínének problémáját *Henszlmann* úgy gondolta megoldani, hogy feltételezett a Duna-partján egy római tornyot, amely 11. században még állt, és börtönként használták.

A következő évben, 1873 tavaszán *Viktorin* megnagyobbította és rendbe hozatta a Duna partján álló, korábban *Nepomuki Szent Jánosnak*, akkor már *Segítő Máriának* (*Mária-hilf*) szentelt emlékkápolna dombját. A szabadon álló, kisméretű, homlokzati tornyos, K-Ny-i tájolású kápolna dombját a tereprendezéssel szabályos, kissé tojásdad formájúvá alakították. A kápolna nyugati homlokzatának közepén, a faltükrében lévő kőkeretes kapu egyenes záradéka fölötti, konzollokkal támasztott íves keretben *Viktorin* egy vörös márványból készült német nyelvű táblát helyezett el az alábbi szöveggel.

Diese Mariahilf Kapelle in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts erbaut 1788 zur Erhaltung für immer Warende Zeiten von der Gemeinde über nammen wird stets mit treuer Verflichtung durch die Nachkommen im auten Zustande erhalten. Zum Andenken an die Erweiterung und Versthonerung des Marienhügels in Frühjahr 1873. Das Pfarramt.

Ez a Segítő Mária kápolna a tizenharmadik század első felében épült 1788-ban, hogy örök időkre megmaradjon a gyülekezet által átvétetett hű elkötelezettséggel továbbra is jó állapotban lesz megtartva az utódok által. Emlékül a Mária-domb megnagyobbítására és megszüpítésére 1873 tavaszán. A plébániahivatal

Számos más fontos teendői miatt (az iskola épületének átépítése, könyvének megírása) *Viktorin* csak 1873 tavaszán tudott foglalkozni a *Segítő Mária* kápolna környezetének a rendbehozatalával. Valószínűleg gondot okozott a tervezett tereprendezés költségeinek előteremtése is, ami miatt várni kellett a munkálatok megkezdésével. A kápolnát ugyanis a korábbi fenntartótól 1788-ban úgy vette át a helyi plébánia, hogy az „továbbra is jó állapotban lesz megtartva”, vagyis vállalta a költségeket. Ennek a plusz költségnek előteremtése gondot okozhatott az olyan szerény jövedelmű plébánia esetében, mint amilyen a visegrádi is volt. Ezért az 1900-as évek elején arról értesülünk, hogy a kápolnát perselypénzekből, a kisasszony napi búcsúvásár helypénzéből a község tartotta fenn.

A plébániához tartozó másik, a *Szent Sebestyén* kápolna fenntartásához bizonyára hozzájárult egy kisebb területű szántó jövedelme is. Visegrád első,

1822. évi telekkönyvében ugyanis *Capella S. Sebastiani* név alatt egy 265 négyszögölnyi szántó birtokként már szerepelt.

Azt, hogy mikor kezdődött *Viktorin* betegsége, pontosan nem tudjuk, valószínűleg 1873. vége felé, mert egyre súlyosabb panaszai miatt a következő év januárjában végrendelkezett. Érthetetlen módon a betegsége miatt nem kért orvosi segítséget, pedig meglehetősen volt, ugyanis személyes ismeretségben volt a Salamontorony utcában szanatóriumot működtető *Bakody Tivadar* professzorral. *Viktorin* betegsége 1874. első hónapjaiban egyre súlyosbodott. Elviselhetetlen fejfájások, görcsök miatt egy idő után már papi teendőit sem tudta ellátni. A meglehetősen súlyos állapotban lévő papot két visegrádi polgár 1874. júliusában az irgalmasrendi barátok kórházába kísérte, sajnos ott már nem tudtak segíteni rajta. 1874 július 20-án hajnalban az ápoló holtan, átvágott nyaki ütőerekkel találta kórházi szobájában. A boncolási jegyzőkönyv az agyban található daganatok miatt feltételezte, hogy az elhunyt „be nem számítható állapotban végezte az öngyilkosságot”. Ez a hivatalos megállapítás azért volt fontos, mert így két nappal később, július 22-én Visegrádon egyházi szertartással lehetett eltemetni. A szertartást *Kántz Lázár* címzetes pharoszi püspök végezte, akivel az elhunyt 1852 óta volt kapcsolatban, és közeli ismerősének számított.

Viktorin romló egészségi állapota és súlyosbodó panaszai miatt 1874 januárjában végrendelkezett. A latin nyelvű végrendeletben leírtak végrehajtásával *Maszlághy Ferenc* paptanárt (1839–1917) bízta meg. Ebben a végrendeletben leírtak felvetik *Viktorin* életének egyik legnagyobb rejtélyét, vagyis anyagi helyzetének kérdését. A végrendeletében ugyanis egy komolyabb vagyont, 7-8.000 forintnyi összeget osztott fel, amelynek eredete egyelőre ismeretlen. A kézenfekvő magyarázat az lenne, hogy *Viktorin* ezt az összeget kápláni fizetéséből, a szlovák szépirodalmi kötetek kiadói tevékenységéből vagy esetleg családi örökségből gyűjtötte össze. A családi örökség eleve nem jöhet számításba, mert *Viktorin* szegény családból származott. Már továbbtanulásának költségeit is magántanítói munkával szerzett jövedelemmel kellett kiegészítenie. A kiadói tevékenység sem lehetett túlságosan jövedelmező. A szlovák nyelvű irodalmi kötetekből előfizetéssel 4-500 példányt, a könyvkerekezésben is hasonló mennyiségű kötetet adtak el. Ráadásul az is ismert, hogy a *Viktorin*-féle kötetekből jelentős remittenda maradt a bizományosoknál.

Viktorin életében a kápláni szolgálat, amely alacsony fizetéssel járt, szokatlanul hosszú ideig, majdnem húsz évig tartott. Rendes papi fizetést visegrádi plébánosként csak életének utolsó éveiben kapott. Állítólag a szerény jövedelmű visegrádi plébánia miatt az sem volt túlságosan magas. Csekély jövedelméből

Viktorin mecénásként 100 forintot adományozott a visegrádi iskola átépítésére, és ugyancsak 100 forinttal járult hozzá a *Szent Adalbert Egyesület* alapításához. Talán egyetlen luxusnak nevezhető kiadást engedett meg magának. A szerény kápláni fizetéséből még 1854-ben *Dunaiszky László* pesti szobrászművésszel, aki akkor *Ján Hollý szlovák költő jókői emlékművén dolgozott, magáról is csináltatott egy bronz mellszobrot. Az általa összegyűjtött, a visegrádi iskola átépítésére felhasznált pénzádományokkal és a Türr tábornoktól átvett, a Várhegy oldalában kialakított szerpentinre költött összegekkel az utolsó krajcárig elszámolt, és ezt az akkori napilapok hasábjain nyilvánosságra is hozta.*

Úgy tűnik, eddig tényleg nincs elfogadható magyarázat a végrendeletben felosztásra került kisebb vagyon keletkezésére. *Viktorin* a végakaratóban a legnagyobb összeget, 2000 forintot a cseh *Lipová venca* (Hársfa koszorú) alapítványra hagyott azzal a céllal, hogy ebből kizárólag szlovák és cseh nyelvű szépirodalmi és filológiai könyveket adjanak ki. Továbbá 100-100 forintot kapott a *Matica slovenská*, a *Szent Adalbert Egyesület* és a znióváraljai szlovák gimnázium, ezen kívül még hét külföldi (cseh, délszláv és orosz) és két magyar irodalmi egyesületet (*Kisfaludy Társaság* és a *Magyar Írók Egylete*) támogatott hasonló összegekkel. Gondoskodott a rokonairól: bátyjáról, Karolról, lánytestvéreiről, Teréziáról és Antóniáról, akiket örökösként nevezett meg. Saját síremlékére 400 forintot hagyott. *Viktorinnak* ebben a döntésében bizonyára az volt a meghatározó, hogy 20 évvel korábban ő ugyanekkora összeget gyűjtött össze *Ján Hollý költő impozáns bronz mellszoborral koronázott síremlékére, tehát a számára elkészítendő hasonló emlékműnek ne legyen pénzügyi akadály.*

Amint azt már említettem, vagyonosodására nincs elfogadható magyarázat. Támpont híján felesleges lenne azt találgatni, hogy kitől vagy milyen szervezettől kapott nagyobb összegű támogatást. A szűkös körülmények közt élő helyiektől bizonyára nem. Az újonnan jött villatulajdonosoknak sem volt érdeke a katolikus plébánia támogatása, mert ők evangélikusok voltak.

Két alkalommal, 1871-1872 nyarán *Henszlmann* vezetésével a várban elvégzett romtalanítási és feltárási munkák nagyobb része ugyan a fellegrvárban történt, de az alsóvárban, a lakótoronyban (Salamontorony) és a parti toronyban is megkezdődtek a kutatások. A munkák során tisztázódott a fellegrvár alaprajza: a helyiségekből és a ciszternákból kihordott faltörmelék egy részét a sziklaárokban vagy a külső várfalak mellett deponálták. Másik részüket felhordták az északi oldalon lévő sétaút és a délnyugati oldalon lévő kilátó terasz kialakítására. A faltörmelék finomabb része alkalmas volt a *Viktorin* féle szerpentinút javítására is.

Először 1871-ben, majd 1878-ban merült fel az a javaslat, hogy a várból kikerült faltörmeléket alapként felhasználva építsenek egy új, a községből a várba vezető kocsitutat. A tervezéshez kiindulásként október 5-6-án Zsigmody „lejtméretezte” (szintezte) az egyik régi szekérutat. A fellegvári kutatások műszaki irányítója, Zsigmody már 1872-ben megkezdte a romok védelmét és az azok fenntartását célzó munkálatokat. Ez a gyakorlatban a falak állagvédelmét és a kritikus szakaszokon a közvetlen életveszély megszüntetését jelentette.

Az 1873. évi országos költségvetési tervezetben a visegrádi várromok megóvására 25.000 forintot irányoztak elő. Ezt az összeget a Salamon-toronyra szánták, hogy azon a kiomlott falsarok helyén lévő rés visszaépítése megkezdődhessen. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az évi pénzügyi keretet a következő évben a lakótoronyban megkezdett átépítési munkák előkészítésére kellett fordítani. Ezekre a munkákra azért is szükség volt, mert Schulek Frigyes, akit a kultuszminiszter a lakótorony helyreállítási tervének elkészítésével bízott meg, a kiviteli tervek néhány fontosabb lapját megrajzolta. A műemléki bizottság 1873. márciusi és áprilisi ülésén a Schulek által bemutatott terveket elfogadta, és azok kivitelezését javasolta.

A bizottság ajánlására a miniszter Schuleket a lakótorony építésének nevezte ki. A tervek valószínűleg Henszlmann ajánlására kikerültek az akkor megnyílt bécsi világkiállításra, ahol egy nemzetközi zsűri művészeti éremmel tüntette ki. Ebben az évben tehát a fellegvári ásatások nem folytatódtak, mert egyrészt a Salamon-torony ténylegesen megkezdődő helyreállítási munkái a rendelkezésre álló pénzügyi keret nagyobb részét kimerítette. Másrészt Henszlmann-nak sem lett volna módja a visegrádi ásatások vezetésére, mert a világkiállítás miatt ideje jó részét Bécsben töltötte. Ettől az évtől kezdődően a Fellegvárban csak a legszükségesebb tennivalókat, vagyis a karbantartó állagmegóvási munkákat végezték. Helyreállítási munka 1874-től tényleges a Salamon-toronyban folyt.

Törődtek a várat egyre nagyobb számban felkereső kiránduló közönség kényelmével is. A Várhegy alján lévő Mátyás-forrásnak 1873-ban teraszszerűen kialakított, pihenőpaddal ellátott, kőből épített forrásfoglatot készítettek. A következő évben, 1874-ben a Mátyás-forrástól a hegyoldalban gyalogút épült, amely a Fellegvár alatt csatlakozott a szerpentinhez. Már a kezdetektől gond volt a Viktorin által tervezett és kivitelezett szerpentin fenntartásával, amelynek a nyomvonala Henszlmann szerint nem eléggé szakszerűen volt kitűzve. Először 1872-ben a Salamon-toronyból induló szerpentin nyomvonalát módosították. Az új gyalogösvényt árnyasabb helyen, az északi völgyzárófal őrtornyai mellett vezették el. A követke-

A Várkertben 1873-ban elkészült Mátyás-forrás (Matthias Quelle) foglalatja és pihenőhely.

ző alkalommal 1874-ben az akkor elhunyt, a vár körül sok érdemet szerzett lelkész, Viktorin emlékére a szerpentin kétharmadánál lévő teret róla nevezték el. Ezen a téren asztalt és padokat helyeztek el. A következő években a Viktorin teret fákkal ültették be. A kevesebb gonddal járó karbantartási munkák miatt a szerpentin 7. és 11. kanyarulatai közti szakaszát átvágták, vagyis az utat lerövidítették. Az esőzések miatt gyakran megrongálódott utakat folyamatosan rendbe kellett hozniuk. A leomlott partszakaszokat szárazfalakkal kijavították. Nagyobb munkára 1879-ben került sor, amikor az utat teljes hosszában egy ölnyire kiszélesítették.

A szerpentin alsó harmadánál lévő terecskén 1884-ben Csanády István járásbíró és a Szentendrei Királyi Járásbíroságon dolgozó munkatársai, az aljegyző és még további két ismerősük, összesen hat fő a saját költségén emlékkövet állított. Az andezitből helyi kőfaragóval csináltatott obeliszk Mátyás király emlékének készült. Azt a helyet, ahol ezt az obeliszket felállították, a továbbiakban Mátyás térnek nevezték. Azt, hogy valójában mi motiválta az előbbi hat fős társaságot az emlékkő felállítására, forrás hiányában egyelőre nem tudjuk megmondani. Azt azért valószínűnek tartom, hogy nem a hazai turizmus egyik első emlékének szánták. Az igaz, hogy már az 1870-es években megindult a Tatra természeti szépségeinek felfedezése, és 1873-ban Magyarországi Kárpát Egyesület megalakulásával létrejöttek ennek szervezeti keretei. A Buda és környéke hegységekben csak az 1890-es években szerveződött és indult meg ténylegesen a turistaforgalom.

Az obeliszk helyszín kiválasztásánál a döntő az lehetett, hogy a város Mátyás korában élte meg második aranykorát. Pest vármegyében már a reformkor óta hagyomány volt, hogy a „legnagyobb” magyar királynak, Mátyásnak emlékét meg kell őrizni. A vármegye már 1839-ben kimondta, hogy szobrot kell emelni

Hunyadi Mátyásnak. Sőt Pest vármegye országos gyűjtést kezdeményezett, hogy *Ferenzi István* szobrászművész *Mátyás emlékmű* terve megvalósulhasson. A gyűjtés egyébként eredménytelen volt. Az összegyűlt 15.670 forint és 29 arany csak töredéke volt a megvalósításhoz szükséges összegnek.

Kolozsvár városi tanácsa 1882. július 21-én tartott közgyűlésén olyan határozatot hozott, hogy *Mátyás király* emlékére országos adakozás mellett Kolozsváron emlékszobrot állít. A szobor elkészítését eredetileg a millenniumra tervezte, felavatása csak jóval később, 1902. október 12-én történt. *Mátyás király* szülővárosának döntése a korabeli sajtóban széleskörű visszhangra talált. A függetlenségi párti, ellenzéki, liberális Kossuth-párti politika egyik vezető sajtóorgánuma vezércikkben (*Egyetértés*, 1882. július 25-i szám) üdvözölte Kolozsvárt a szép és hazafias elhatározásért. Feltehetően a sajtó által kezdeményezett hazafias felbuzdulás vitte rá *Csanády Istvánt* és társait arra a döntésre, ha már szoborra nem telik, legalább egy oszlopot állítsanak Visegrádon *Mátyás király* emlékére. A helyi kőfaragóval készített obeliszket természetesen a Fellegvárba igyekvő kirándulók által használt útvonal, a szerpentin mellett állították fel 1884-ben. Az utóbbi évtizedekben tönkrement és darabokra tört emlékművet az elmúlt évben a *Mátyás Király Művelődési Ház* munkatársainak kezdeményezésére a *Visegrád Sport- és Kulturális Létesítményeiért Közalapítvány* támogatásával és számos helyi szakember önkéntes munkájával felújították. Az eredeti formájában helyreállított emlékkő újraavatására 2022. március 14-én került sor.

Henszlmann számos más teendői mellett minden lehetőséget megragadott arra, hogy a visegrádi vár történetét és az általa ott végzett kutatások eredményeit minél szélesebb körben ismertté tegye. Első kísérlete, kirándulás szervezése a várromokhoz, sikeres volt, mert a pesti értelmiség színe-java kijött a különjáratú gőzhajón Visegrádra, ahol tőle és munkatársától, *Zsigmondy Gusztáv* mérnöktől kaptak részletes tájékoztatást. A visegrádi kirándulásnak a sajtóban elég széleskörű visszhangja volt. Ezt kihasználta az akkor frissen alakult *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság*, és 1872 májusában a pünkösdi ünnepek mindkét napján kirándulást szervezett Visegrád-Verőce, Migazzi-kastély úti céllal. Az érdeklődés olyan nagy volt, hogy a Társaság a legnagyobb befogadóképességű hajóját, a *Fiumét* indította. Állítólag pünkösdi vasárnapján 600-700 fő, pünkösdhétfőn 400-500 kiránduló érkezett Visegrádra. A megnövekedett érdeklődést látva *Henszlmann* is élt a lehetőséggel, és már 1872. szeptember 29-re különhajóval kirándulást szervezett Visegrádra. Sőt a következő években, ha

különböző társaságok erre felkérték, akkor vállalta a vár romjai közt a kalauzolás.

Előbb 1873. május 15-én a *Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör* által Visegrád-Esztergom úticéllal szervezett különhajó kiránduláson *Pulszky Ferenc* (1814–1897), a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójával kalauzolták az érdeklődőket. Az előbbivel azonos úticéllal augusztusban az *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság* indította el a *Fiumét*, legnagyobb hajóját. Erre a gőzösre azért volt szükség, mert a különjáratot bérlő pesti iparosok körének tagjain kívül számos vidéki utastársuk is volt, akik a Szent István-napi ünnepségre jöttek fel a fővárosba.

Tudomásom szerint *Henszlmann* még egy alkalommal, 1874 nyarán vállalta a kalauzolás a Visegrádra kirándulóknak. A *Budapesti Zenekedvelők Egylete* június 28-ra, vasárnapra különhajóval kirándulást szervezett Visegrádra és Verőce-re a Migazzi-kastélyhoz. A társaságot Visegrádon a Lichtenstein-villánál fogadták, amelynek a tulajdonosa közismerten nagy zenebarát volt. A vár romjait *Henszlmann Imre* mutatta meg az érdeklődőknek.

Az 1870-es évek második felében, mivel csak a Salamon-toronyban folyt érdemi munka, többnyire *Schulek Frigyes* (1841–1919) került előtérbe Visegráddal kapcsolatosan. Ezt megelőzően 1872 és 1874 között elkészült a lakótorony kiomlott déli falsarkának kiegészítése két emelet magasságig. Az eredetileg közel 8 méter vastag falazat helyén épült új falmagban kisebb és egy nagyobb csigalépcsőt alakítottak ki. Az itt létrejött lépcsőház megvilágítására egy félkörös záradékú ikerablak szolgált. Ezen kívül *Schulek Frigyes* tervei alapján, amelyet 1873-ban a műemléki bizottság elfogadott, a következő években számos más részlet megvalósítása is megtörtént. Visegrádi munkája mellett, amely 1882-ben pénzhiány miatt félbeszakadt, *Ferenc József* rendelete alapján 1874-től a budai Mátyás templom nagyarányú újjáépítésére vezető-építészként kapott megbízást. Úgy tűnik, hogy *Schulek Frigyes*, aki munkája miatt is gyakran megfordult Visegrádon, megkedvelte a települést, mert az 1870-es évektől a családjával itt nyaralt. *Szandtner Károly* pesti tésztagyárossal a nyári hónapokra közösen kibérelték a kasznárházban lévő lakásokat. A mai Fő utca 25. számú épület elődje a XVIII sz. derekán épült emeletes uradalmi magtárépület volt, amelynek a Dunára néző nyugati végében két lakást is kialakítottak. Az emeleti lakás a mindenkori kasznáré volt, a földszintiben pedig az uradalmi kádármester lakott. Az 1870-es évek elején, mivel a visegrádi kasznári hivatal megszűnt, a koronauradalom megpróbálta értékesíteni hasznát nem hozó ingatlanjait. A kasznár házat a hozzá tartozó kerttel, istállóval, pincével 15 ezer forint áron kínálták eladásra. Miután vevő nem akadt, és hogy legyen valami bevétel, a lakásokat nyaralóknak adták ki.

Schulek Frigyesék az 1880-as években is Visegrádon nyaraltak, mert a *Szandtner* család történetéből tudjuk, hogy 1872-ben született János nevű fiúk a közel hasonló korú *Szandtner* gyerekekkel, Gyulával és Bélával, *Szohner* ügyvéd Lajos nevű fiával és *Berzeviczy Flóra* kisasszonnyal együtt játszottak. Valószínűnek tartom, hogy ez a gyerekcsapat végigbóklásztá a hegyoldalt is, ahol a földből kiálló régi falak maradványaira bukkantak. *Schulek János* (1872–1948) tehát már gyermekkorában látta ama bizonyos falcsontokat, amelyekről félévszázaddal később, 1935-ben az általa kezdeményezett ásatás eredményei alapján bebizonyosodott, hogy azok középkori királyi palota maradványai.

Elsősorban *Henszlmann* tevékenységének volt köszönhető, hogy a közeli főváros polgárai számára Visegrád előbb kedvelt kiránduló, majd valamivel később az alsóbb középosztály nyaralóhelyévé vált. A szép környezetben fekvő, friss, tiszta levegőjű, dicső múlttal rendelkező település vasúton vagy gőzhajóval már évtizedek óta könnyen és gyorsan elérhető volt. Hazánkban az első vasútvonalat 1846-ban Pest és Vác között építették. Folytatására a szabadságharc leverését követően került sor. A Vác-Párkányána szakaszt 1850. december 16-án avatták fel, a Bécsig tervezett vasútvonal újabb, Párkányána-Pozsony közötti szakaszának átadása 1850. szeptember 6-án történt. Nagymaroson a vasútállomást a község Zebegény felőli szélénél építették meg. A gőzmozdonyok számára itt vízvételi lehetőség is volt. A visegrádi úti céllal érkező utas itt leszállt, és útját a túlpartra csónakkal folytatta. A Bécs-Pest útvonal Pozsonyig tartó szakaszát az *Osztrák-Magyar Államvasút Társaság* építette és évtizedeken keresztül működtette egészen addig, amíg a MÁV tulajdonába került. Az 1870-es években a visegrádi kirándulásra igyekvők és a Maroson nyaralni szándékozók megnőtt létszáma miatt a vasúttársaság engedélyezte, hogy a község belterületén is legyen megállóhely. A hajó- és révállomás közelében, a Hold utcánál lévő 147. sz. Őrház már 1881-ben „Visegrádi átkelés” néven lett megállóhely. Két évvel később, 1883 májusában az *Osztrák-Magyar Államvasút Társaság* Pest és Esztergom-Párkányána között is megindította az ún. omnibuszvonatokat. Az omnibusz közlekedés ezen a vonalon is azt jelentette, hogy a vonat minden Őrháznál megállt és felvette az utasokat, akiket addig az Őrházig szállított, ahol leszállni szándékoztak. A különösen mérsékelt árú jegyek minden vasúti Őrháznál válthatók voltak. A sűrű megállások miatt meghosszabbodott menetidejű vonatok megkönnyítették a Dunakanyarban nyaralók és a főváros közötti közlekedést. A jelentősen megnőtt forgalom miatt, de főleg amiatt, hogy 1888 és 1889 szeptemberében *Ferenc József*, aki kíséretével szarvasvadászatra jött Visegrádra, ezen az ideiglenes

Bene Vince felvétele

A magyar király vadászkastélya

„A királyi kastély” Visegrádon – korábban erdőmesteri lak, amelyet 1897-ben királyi vadászkastéllá alakították át. 1974-ben lebontották (Fő u. 41.).

Visegrád-átkelés megállóhelyen volt kénytelen leszállni. Várható volt, hogy a király a következő évek őszén is visszatér, ezért a vasúttársaság új állomásépületet építtetett, amely 1890-re készült el. Ezt az állomást 1894-ben miniszteri engedéllyel Nagymaros-Visegrád megállóhelynek nevezték el. Az ide érkező visegrádi utasokat 1890. május 22-től a vonatok menetrendjéhez igazodva egy csavargőzös vitte át a túlparton lévő révállomáshoz.

A nagymarosi vasúti megállóhelyek.

A Visegrádra igyekvő utasok részére, akik főleg kirándulók voltak, kellemes és kényelmes közlekedést biztosítottak a Pestről induló gőzhajójáratok. A gőzhajózás megindulása a Dunán két angol hajóépítő, John Andrews és Joseph Pichard vállalkozásának volt köszönhető. A két angol 1828-ban Bécsben 15 évre kizárólagos szabadalmat kapott arra, hogy saját szerkezetű gőzhajóikkal a Dunán közlekedhessenek. Szabadalmukat 1829-ben felajánlották egy részvénytársaságnak, így jött létre az *Erste Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft (DDSG)*, vagyis az *Első Osztrák Dunagőzhajózási Társaság*. A saját építésű, a királyról elnevezett Franz I. gőzhajóval a társaság 1830. szeptember 17-én megtartotta az első próbamenetet a Dunán. A társaság 1830-ban 15 évre szabadalmat nyert a királytól, amelyet 1831-ben Magyarországra is kiterjesztettek az esetleges verseny ellen. Ennek megfelelően az új neve Császári-királyi Szabadalmaztatott Első Duna Gőzhajózási Társaság lett. Bécs és Pest között 1831. február 11-én megindult a rendszeres gőzhajó forgalom. Gróf Széchenyi István, aki eleinte nem mutatott különösebb érdeklődést a gőzhajók iránt, egy idő után mégis rászánta magát a dunai gőzhajózásra. Naplójában feljegyezte, hogy először 1831. május 8-án utazott gőzhajón Pestről Vácra. Ugyancsak a naplójában lévő bejegyzésből tudjuk, hogy 1831. június 6-án gróf Károlyi György és Lajos barátaival 300 forintért kibérelte a gőzhajót, és 100 vendéget hívott meg visegrádi kirándulásra. A hajó 6 óra alatt ért Visegrádra, 3 óra alatt vissza. A következő alkalommal, 1832. április 28-án ismét gőzhajóval jött Visegrádra. A napló bejegyzése szerint „megnéztük a régi várat”.

Különjáratú gőzhajóval a Visegrád-Verőce, Migazzi-kastély úti céllal szervezett egy napos kirándulás főleg a fővárosi lakosság körében kezdett népszerűbbé válni. Általában egy egyesület vagy dalárda bérelt hajót a visegrádi kirándulásra. Valószínű, hogy reklám céllal eleinte pl. 1847-ben a Gőzhajózási Hivatal hirdetett és szervezett egynapos kirándulást Visegrádra. Az egyik nevezetes kirándulás az volt, amikor a pesti nyomdászok Johannes Guttenberg, a betűöntő eljárás feltalálója születésének 420 évfordulóján, 1860. június 24-én János (Iván) napon Visegrádra hajóztak. Az I. Ferenc királytól elnyert szabadalom lehetővé tette, hogy a Duna-gőzhajózási Társaság hosszú időn keresztül konkurencia nélkül tudott működni. Amíg a fokozatosan fejlődő a társaságnak az induláskor, 1830-ban egy hajója és 100 ezer forint alaptőkéje volt, ez két évtized alatt úgy változott, hogy 1850-ben 48 hajóval és 3 millió forint alaptőkével rendelkezett, és már az első békeévtől, vagyis 1851-től rohamos fejlődésnek indult. Ez a növekedés a kiegyezést követő gazdasági fellendülés miatt is különösen felgyorsult. A társaság hajói menetrend szerint jártak Bécstől az

Al-Dunán keresztül Konstantinápolyba. A Belgrádból, Újvidékről induló, hosszabb menetidejű járatok mellett az 1860-as évek végén Pestről Győrbe, Ószőnybe, Szentendrére, Dunabogdányba, Nagymarosra helyi járatok indultak. A krími háborút lezáró, az európai nagyhatalmak Párizsban összeült kongresszusa azzal az 1856. március 30-án kelt döntésével, hogy a Duna-parti államok számára szabaddá tette a dunai hajózást, lényeges változást hozott a hajóforgalom történetében. A Duna-gőzhajózási Társaság szabadalma is megszűnt, ez lehetővé tette, hogy a kisebb tőkeerejű társaságok vállalkozásba kezdjenek. Elsőként 1865-ben a Győri Gőzhajózási Részvénytársaság mint folyami személyszállító cég alakult meg. 1866-ban követte a második hazai vállalkozás, a Középdunai (később Első Magyar) Gőzhajózási Társaság. A következő években több más társaság is elkezdett működni, 1868-ban a Luzenbacher Pál-féle hajózási vállalat és az Országos Gőzhajózási Társulat, 1869-ben a Magyar Lloyd részvénytársaság kapott hajózási engedélyt. Ezekben az években a megalakuló vállalkozások közül négyen a franco-osztrák és a franco-magyar bankok támogatásával létrehozták az Egyesült Magyar Gőzhajózási Társulatot, amelynek alakuló közgyűlése 1871. február 18-án volt. Ez az egyesülés is kevés volt ahhoz, hogy talpon maradjanak, mert a jóval jelentősebb Duna-gőzhajózási Társaság néhány évvel később ezeket a kisebb vállalkozásokat sorra bekebelezte. Az osztrák-magyar tulajdonú társaság 1863-ban Nagymaroson létesített hajóállomást. Valószínűleg ezekben az években Visegrádnak is megvolt a Salamon-torony alatt a saját állomása. Néhány évvel később, 1872 májusának elején arról értesülünk, hogy az Első Magyar Gőzhajózási Társulat Visegrádon ki- és beszállási állomást nyitott. Ez az állomás, amelynek meglétéről még 1874-ből is van értesülésünk, valószínűleg a korábbi mellett, attól délre lehetett. Egy visegrádi kirándulás megszervezése az előnytelenül összeállított gőzhajózási menetrend miatt az ide kirándulók számára eleinte nem volt kedvező, ugyanis a Pestről induló kiránduló már dél előtt kiért Visegrádra, ahol néhány órás program keretében megnézte a vár romjait, és délután visszamehetett volna a fővárosba, ha lett volna járat. Visegrádról Pestre gőzhajóval csak egy hajnalban induló járatlal lehetett eljutni. Ezt a lehetetlen helyzetet Henszlmann Imre szövé tette a visegrádi kutatásairól írt és a lapokban megjelent beszámolóiban, és sürgette annak megváltoztatását. Ez a Visegrád kiránduló forgalmát hátrányosan érintő helyzet végülis úgy oldódott meg, hogy 1874 májusában a Duna-gőzhajózási Társaság a szőnyi járatok egyikével bekapcsolta a települést a napi hajóforgalomba. A Pestről reggel 5 órakor induló járat 8 órakor kötött ki Visegrádon. Ugyanez a gőzös délután 4 órakor Visegrádon

felvette az utasokat, és este ért vissza a fővárosba. A napi hajóforgalom megindulásától számíthatjuk Visegrád komolyabb és állandó kiránduló forgalmának kezdetét.

Viktorin Visegrádon végzett papi és közéleti tevékenységére az elmúlt másfél évszázad alatt legalább két dolog emlékeztet: az egyik a Salamon-toronytól a fellegvárba vezető szerpentin 1871-ben történt megépítése, a másik a tragikus sorsú, ártatlanul kínhalált szenvedett Zách Klára emlékének megörökítése volt. Ezt úgy valószínűsítette meg, hogy egy közel három méter magas, az egyik oldalán aranyozott vasból készült emlékkeresztet állíttatott 1868-ban a Fellegvár alatti egyik sziklatömbön. Az emlékkereszt felszentelésére csak egy évvel később, 1869-ben kerül sor egy inkább nemzeti, mint egyházi ünnepnek szánt rendezvény keretében.

A szerpentin elkészültéről 1871 májusában néhány nagyobb példányszámú pesti hírlap (*Ellenőr*, *A Hon*, *Budapesti Közlöny*) rövid hírt közölt, amelyben megemlégték, hogy a Kálváriától a „Zách Klára sír-emléke” mellett a Fellegvárba vezető gyalogútszakaszt is kiszélesítették. Ez a felületesen megfogalmazott újsághír bizonyára közrejátszott abban, hogy lassan a köztudatban is az emlékkereszt helyett sírkeresztet kezdtek emlegetni. Ez a téves állítás, vagyis az, hogy a Várhegy oldalában lévő kereszt Zách Klára sír helyét jelöli, évek alatt valós tényként vált elfogadottá. Az is előfordult, hogy ebből a tévhitből kissé tragikomikus helyzet is adódott. Ennek a történeti előzménye az, hogy 92 éves korában, 1894. március 20-án Torinóban meghalt Kossuth Lajos koporsóját, lányának és feleségének hamvait március 31-én különvonattal Budapestre hozták, és a *Nemzeti Múzeumban* felrattalozták. Temetésére másnap, április 1-én került sor. Kossuth temetése országos megmozdulást váltott ki. Szinte minden településen valamilyen formában (istentisztelet, rendkívüli emlékülés stb.) megemlékeztek a haza nagy halottjáról. A pesti újságok némelyike, pl. a *Fővárosi Lapok*, a temetés napján megjelent számában röviden közölte az egy-egy ismertebb és nevesebb településen történeteket. A *Fővárosi Lapok*ban ezen a napon *Visegrád, március 31* keltezésével az alábbi hír jelent meg:

Visegrád község Kossuth Lajos elhunytá alkalmából rendkívüli képviselőtestületi ülés tartott, amelyből Kossuth Ferenchez részvétáviratot küldtek. A község díszes koszorút tesz a ravatalra s küldöttségileg részt vesz a temetésen. Krausz Arthur visegrádi birtokos a régi királyi várból és Zách Klára sírjáról földet visz Kossuth sírjára.

Ehhez a hírhez kiegészítésként annyi magyarázatot fűznék, hogy *Krausz Arthur* valójában egy pesti orvos volt. Birtoka volt Visegrádon, tehát helyi lakosnak számított. Az orvos érdeklődött a régiségek iránt, 1895-től állandó tagja lett az *Országos Régészeti és*

Embertani Társulatnak. *Dr. Krausz Arthur* és neje szül. *Klein Irma* visegrádi ingatlanuktól 1897-ben a helyi község házában tartott árverésen vált meg. Úgy tűnik, Visegrád a későbbi évtizedekben is megmaradt *Kossuth* pártján, mert az utódnak, *Görgeinek* 1916-ban történt temetésére a község nem küldött képviselőt. A szép tájképi környezetben a Duna mellett fekvő, középkori történelmünkben jelentős szerepet betöltő Visegrád, mint kiránduló- vagy nyaralóhely iránt már az 1870-es években megnőtt a pesti polgári középosztály bizonyos rétegeinek az érdeklődése. *Bizonnyára gyarapodott a Visegrádra kirándulók létszáma Henszlmann Imre* jóvoltából, aki az 1871–1872-ben, a várban végzett kutatásait széleskörű sajtó nyilvánosság mellett végezte. A helyi idegenforgalom növekedését elősegítette az is, hogy 1874-től gőzhajóval egynapos kirándulás keretében is meg lehetett járni Visegrádot. A módosabb polgárság számára vonzerőt jelentett az is, hogy 1869-ben *Bakody Tivadar* (1825–1911) homeopata orvos a Salamon-torony szomszédságában megépített villáját az akkor divatos vízgyógyászati szanatóriumként használta. A gyógyulni vágyó ismertebb nevű betegek közt volt *Barabás Miklós* festőművész is. A kezdetben népszerű szanatórium hosszabb távú sikeres működését nem sikerült fenntartani, mert *Bakody* pesti egyetemi tanári munkája mellett nem tudta ellátni Visegrádon is az orvosi teendőket. Abban bízott, hogyha orvosként végzett fia, *Bakody Árpád* (1858–1887) átveszi a szanatórium vezetését, akkor annak további működése sikeres lesz. 1887-ben azonban a szanatórium átvételkor és annak újraindításakor a fiatal orvos váratlanul elhunyt. Özvegye, *Szeyffert Aranka* nem működtette tovább a vízgyógyintézetet, az épületet a következő években nyaralóknak adta bérbe.

Görgey István ügyvéd majd közjegyző 1870-ben a *Bakody*-szanatórium szomszédságában építtetett villát, amelynek 1875 áprilisától nyaranta állandó lakója lett *Görgei Arthur* tábornok. Az ügyvéd 1869-ben feleségül vette *Návay Sándor* özvegyét, *Dedinszky Arankát*, aki három leány- és egy fiúgyermeket hozott a házasságba. Ezzel a kapcsolattal kötődött a *Návay* és *Dedinszky* család Visegrádhoz. Ez a kör tovább bővült a *Návay* lányok férjhezmenetelével, mert a házasság révén a *Latinovits*, *Sántha*, *Jakobey* családok is a rokonsághoz tartoztak.

Villát (Fő u. 23.) építtetett az 1860-as években a helybélinek számító *Szeles Mihály*, Pest megyei alispán. A közelben (Fő u. 17.) lévő későklasszicista Cséfalvay-kúria új lakója, az Esztergom-megyei *Andrássy Gyula*, dorogi képviselő, feleségével *Berzeviczy Antóniával* együtt bekapcsolódott az 1880-as években Visegrádon kialakult társadalmi életbe.

A neves építészek közül családjával együtt itt tölti a nyarakat *Schulek Frigyes*, akit egyébként a munkája

is ide kötött, mert ő irányította a Salamon-torony átépítését. Pest neves építésze, *Weber Antal* (1823–1889) is megkedvelte Visegrádot, és a Mátyás-forrás mellett építtetett villát. *Weber* halála után az örökösök eladták a nyaralót, és ez lett a Frölich-vendéglő és panzió. Az ismertebb irodalmárok közül nyaralója volt *iffj. Ábrányi Kornélnak*, *Csiky Gergely* drámaírónak, aki *Bakody Tivadar* veje volt.

Hasonlóan *Krausz Arthur* orvoshoz más módosabb pesti polgárok is, akik eleinte csak nyaralni jártak Visegrádra, előbb-utóbb ingatlant vettek, és kialakították vagy megépítették saját nyaralójukat, *Wünsche Emil* (1846–1899) szászországi születésű festőművész, fényképész, *Hochschild Albert* vendéglős és *Szohner Lajos*, neves pesti belvárosi ügyvéd. *Wünsche Emil*, aki 1886 óta családjával együtt nyaralt Visegrádon, megvette a Fő u. 68. és a szomszédos 70. számú házakat és az azokhoz tartozó udvarokat és kerteket. *Hochschild Albert* (1847–1900) fővárosi vendéglős a Salamontorony utca és a Duna part közötti területen vásárolt meg 1887-1888-ban két telket, és itt építette fel a villáját. (Fő utca 15. ma Mátravilla néven ismert.)

Szohner Lajos és angol származású felesége 1886-ban két egymás mellett fekvő telket vásárolt. A Duna parton, az egykori királyi palota közvetlen szomszédságában lévő telken rövidesen ötszobás villát építettek (Fő u. 6.), ez az épület legalább egy évtizedig nemcsak nyaralóként, hanem kisebb szanatóriumként is szolgált. Az történt ugyanis, hogy *Szohner Lajos* ügyvéd édesapja, *Szohner József* (1819–1896), neves tüdőgyógyász orvos pesti intézményét 1887-ben Visegrádra telepítette. Itt próbálta megvalósítani az akkor újszerű, Németországban szabadalmaztatott „pneumatikus légeny belégzési” gyógymódot, amely a légzőszervek gyógyítására és a tüdővész megelőzésére szolgált. *Szohner* doktor Visegrádra költözésekor egy általa írt útikönyvet is megjelentetett. A mindössze 23 lap terjedelmű *Az egykori világhírű Visegrádi vár és királyi székváros története* című füzetke megírásánál úgy tűnik, a szerző igencsak felhasználta *Viktorin* Visegrád történetéről írt munkáját.

A Visegrádra nyaranta visszatérő vendégek közt számos jeles tudós is volt. Néhány nyarat itt töltött *Vámbéry Ármin*, a kitűnő orientalista, *Csuday Jenő* történész, *Ilosvay Lajos* gyógyszerész és nagyszerű kémikus, *Kanyurszky György*, a keleti nyelvek kiváló ismerője és tudosa.

A művészvilág ismertebb jeles képviselői közül *Náday Ferenc* színművész és rendező a családjával együtt szívesen nyaralt Visegrádon. Külön színfoltot képviselt a népszerű és ünnepelt *Márkus Emília* színművésznő testvérbátyja, *Márkus József* (1852–1913), aki előbb polgármestere, majd főpolgármestere lett Budapestnek, zenét kedvelő és művelő családjával pihent

nyaranta Visegrádon. A megszorodott nyaralótulajdonosok, a fővárosi nyaralók és a helyiek, akik alatt inkább néhány értelmiségi volt értendő, a közösségi élet kialakításához szükséges egyesületet alapítottak *Visegrádi Társaskör* néven 1889-ben. A Társaskör tagjai kirándulásokat, táncmultságokat szerveztek, elnöke mindenkor a helyi jegyző volt. Az is megtörtént, hogy a táncmultságot egy hangverseny előzte meg. Előfordult, hogy ezeken a hangversenyeken a *Márkus* család tagjai, a feleség, *Janka* és a gyermekek, *Jenő* és *Lily*, akiből később híres zongoraművésznő lett, szerepeltek. Nyaranta alkalmanként voltak színielőadások is, amelyek nézői szinte kizárólag nyaralók voltak. A helyiek, mivel nem értettek magyarul, ezeken az előadásokon nem tudtak részt venni.

A visegrádi nyaralóval rendelkező elit, a tehetősebb alkalmi nyaralók és a helyi értelmiség igényének megfelelően 1895-ben megalakult a Visegrádi Tennis Club. A minden politikai és felekezeti jelleget kizáró, borsos 200 korona tagdíjú klubba a hölgyek is beléphettek.

Az állandóan Visegrádon nyaralók közt akadt olyan is, aki hajlandó volt komolyabb anyagi áldozatot hozni a helyi infrastruktúra fejlesztéséért. Ilyen volt *Hochschild Albert* is, a *Visegrádi Társaskör* egyik alnöke, aki a millennium (1896) tájékán a Várhegy Dunára néző oldalán a Kálváriától kiindulva 120 m magasságban a *Zsitvay-villa* (Fő u. 17.) és a *Szukováthy-villa* (Salamontorony u. 2.) közötti szurdokszerű völgyig kb. 800 m hosszan sétautat alakított ki. Erre, a kizárólag a Dunára néző pazar kilátás kedvéért készült sétaútra a *Zách Klára*-közből induló lépcsősoron lehetett feljutni. Ezeken a lépcsőkön könnyebben és egyszerűbben volt elérhető a Kálvária és a Viktorin által felújított, Fellegvárba vivő régi gyalogút is. A hegysétánynak vagy esplanade-nak nevezett sétaút ötletét *Hochschild Albert*, aki szeretett utazgatni, valószínűleg Dél-Tirol legszebb városából, *Meran*ból hozta. Ebben a *Passer* völgyében fekvő városkában a helyi orvos, *dr. Franz Tappeiner* ötlete, majd útmutatásai alapján 1893-ban az óváros fölé meredeken emelkedő hegy oldalában 100 m magasságban 7 km hosszan szintet tartó, egyenesen haladó sétautat vágtak. Ezt a helyiek által is hamarosan kedvelté vált promenádot, amely a város egyik idegenforgalmi főlátványossága lett, az ötletet adó orvostól *Tappeinerweg*-nek nevezték el. A visegrádi sétaútnak, amely a *Ferenc József* nevet kapta, Kálváriától induló szakaszát a szép kilátás miatt a kirándulók a mai napig szívesen keresik fel.

Néhány évtizede a sétaút királyi palota romjai fölötti szakasza a kipusztult és kidőlt feketefenyők miatt életveszélyessé vált, ezért a helyi erdészet a további részt lezárta és megszüntette. Jelenleg a sétautat a palotától egy új szakasszal bekötötték Fellegvárba vivő régi gyalogútba.

A Monarchia idejében Visegrádon még egy sétaút megépítésére került sor. 1905-ben ugyanis *Lagler Gyula*, a koronauradalmi főerdésze és erdőmérnöke a Duna-parton sétautat tervezett. A helyi vezetésnek tetszett, megvalósíthatónak tartotta, és a község megbízást adott az erdőmérnöknek, hogy készítse el a felméréseket és a kiviteli terveket. Az építkezés költségeinek egy részét a község a közmunkaalapból fedezte. A sétaút megvalósításával az érintett telkekről megszűnt a közvetlen lejárás a Dunához, ezért néhány tulajdonos tiltakozott. A község ennek ellenére folytatta a kivitelezést, kőből támfalakat építettek, és 1912-re a munka nagy része elkészült.

A második világháború befejezését követő időszakban a visegrádi koronauradalmi ingatlanok is az *Egyes Alkalmi Javak Kezelőségéhez* kerültek. Idetartozott a Fellegvár is, amelynek kezelőjogát végül az 1954-ben létrehozott, közvetlenül a minisztertanács alá tartozó szakmai főhatóság, az *Országos Erdészeti Főigazgatóság* kapta meg. Ennek az intézménynek a vezetője volt miniszterhelyettesi rangban 1957–1966 között *dr. Balassa Gyula* jogász, aki a közéleti pályáját 1946-ban altábornagyi rangban, mint országos rendőrkapitány kezdte. Sokat tett az ország erdő- és vadgazdálkodásának fejlődéséért, Visegrádon a *Pilis Állami Erdőgazdaság* területén 1962–1963 között „erdőgazdasági üzeműtként” építette meg a Fellegvár és Nagyvillám térségéig vezető 3,2 km hosszú Panoráma utat. Azzal, hogy szilárd burkolatú műút épült, két lényeges változás történt a Fellegvár vonatkozásában. Az egyik az volt, hogy igen jelentős mértékben megnőtt a várromokat felkereső kirándulók száma, amely éves szinten négy-ötszázezer főt jelentett. A másik az volt, hogy az új úton először volt mód komolyabb mennyiségű építőanyag és a szükséges gépek szállítására a várba, amely lehetővé tette a nagyobb méretű állagmegóvási és életveszély-elhárítási munkák tervezését.

A gödöllői magyar királyi koronauradalmi erdő igazgatóság birtokában lévő visegrádi várnak a történeti értéke az 1920-as évek elején megnőtt, mert a világháborút lezáró trianoni békediktátum következtében hazai váraink nagyobb része új határainkon kívülre került. A várat egyelőre a *Műemlékek Országos Bizottságának* (MOB) gondjaira bízták. Ez nem volt jó megoldás, mert szükség lett volna egy tényleges kezelőre, aki a romterületet és a hozzá vezető utakat karban tartja. *Szentpétery Lajos*nak, aki 1923–1929 között a pomázi járás főszolgabírája volt, kezdeményezésére 1923 júniusában Visegrádon létrehozták a *Visegrádi Várbizottságot* azzal a céllal, hogy ezt a problémát megoldják. A *Várbizottság* alakuló ülésén *Latinovits Tibor* földbirtokos, *Loványi Heribert* koronauradalmi erdőmérnök, *Kádas Géza* jegyző, helyi lakosok vettek részt. Meghívottként jelen volt *Lux*

Kálmán a MOB vezető építésze és *Nemeskéri Kiss Géza* királyi fővadászmester. Ezen az ülésen úgy határoztak, hogy a kirándulóktól belépődíjat szednek, amelynek az összege kezdetben fejenként az infláció miatt 1000 korona volt, amelyet a pengő bevezetése után 10 fillerre változtattak. A beszedett összegből a romok területét és az odavezető utakat tartották karban, és a látogatók kényelmére, pihenésére padokat állítottak. Az előbbi munkálatokat a MOB által hozott irányelvek alapján végezték.

A sikeresen induló évek ellenére két kifogás is felmerült a *Várbizottság* működése miatt. A község előjárósága ugyanis sérelmezte, hogy főleg betelepülők-ből és értelmiségiekből áll a Várbizottság, amely a helyi vezetés jogkörét sérti. Ezért kibővítették a Várbizottságot a következő új tagokkal: *Latinovits Tibor*, *Hell Ferenc* plébános, *Ivanics Ferenc* főerdőtanácsos, *dr. Pischinger Béla* orvos és a helyi németsegből *Scheili Lénárd*.

A Belügyminisztérium is észrevételt tett, hogy a *Várbizottság*, amelynek alapszabálya sincs és nem jegyztette be magát, jogcím nélkül szed belépődíjat. Lényeges változás a *Várbizottság* további működésében *dr. Zsitvay Tibor* belépését követően történt. A jogi végzettségű *dr. Zsitvay Tibor*, aki akkor a képviselőház elnöke volt, 1927. március elején megvásárolta Visegrádon az egykori, későklasszicista stílusban épült Cséfalvay-kúriát. Ő volt az, aki a Várbizottság további működését alapszabállyal rendelkező egyesületként tette lehetővé. Ebbe a bizottságba belépett *Schulek János* építész is, akit felkértek arra, hogy a visegrádi romok megmentése érdekében végzett munkálatokat irányítsa.

Zsitvay elnökként igyekezett a *Várbizottságot* országos jellegű intézménnyé kifejleszteni és annak társadalmilag minél nagyobb elismertséget szerezni. Igazságügyi miniszterként megtehetette azt, hogy egy népes és rangos delegáció élén 1928 novemberében felkereste az államfőt, *Horthy Miklóst*, akit felkértek az *Országos Visegrádi Várbizottság* fővédnökének. A kormányzó a felkérést elfogadta. Ez a küldöttség egyúttal védnöknek kérte fel *gróf Klebesberg Kuno* vállas- és közoktatásügyi minisztert, *gróf Bethlen István* miniszterelnököt és a földművelésügyi minisztert is. *Zsitvay* személyes kapcsolatait is felhasználva igyekezett állami támogatást szerezni a várromok megmentésére. 1929 júliusában hívta meg *Klebesberg Kunot* és *felségét vendégségbe Visegrádra*. Ennek a látogatásnak az eredménye lehetett, hogy a miniszter a tárca költségvetési tervezetének módosítására tett javaslatot, de egyébként is az volt a véleménye, hogy megmaradt műemlékeinkre nagyobb gondot kell fordítani. Az 1929. évi állami költségvetési tervezetben ugyanis a kultusztárca kiadásai közt az szerepelt, hogy „a műemlékek konzerválására szolgáló javadal-

makat a kultuszminiszter 61.760 pengőről 100.000 pengőre emelte fel”. Ebből az összegből kellene fedezni a fellegvár kaputornyának a helyreállítását, amely növelné Visegrád vonzerejét is. Úgy látszott, hogy a visegrádi romok megmentésének ügye folytatódik, mert az 1930. évi állami költségvetés összeállításakor a *Magyarország* 1930. február 19-i számában *A kultuszminiszter hatszázezer pengő költséggel fel akarja építeni Visegrád várát* címen jelent meg híradás. Ebben a cikkben arról is olvashattunk, hogy a munkálatok elvégzésére *Schulek János* kapott megbízást. A jeles építész egyelőre nem tudta a munkát megkezdeni, mert *Wekerle Sándor* pénzügyminiszter „a kultúrérzék megdöbbenő hiánya miatt” megtagadta hozzájárulását, és nem adott pénzt a romok helyreállítására.

Az ötlet egyébként *Klebesberg Kunotól* származott, aki azt remélte, hogy ebből a pénzből legalább a fellegvár Duna felőli oldalát újjá lehet építeni. Az összeg előteremtését a miniszter úgy tervezte, hogy az induláshoz szükséges pénzt a MOB adná, amelynek évi 40.000 pengős járandóságát 100.000 pengőre emelnék. A tervzet szerint újjáépülne a Fellegvárban lévő királyi kápolna is, amely költségeihez 120.000 pengő hozzájárulást kérnének *Serédi Jusztinián hercegprímástól*. Nagyobb összegű támogatást várnak a vár tulajdonosától, a földművelési minisztertől is. A még hiányzó összegek forrása egyelőre ismeretlen volt.

A kultuszminiszter ötletének megvalósítása ellen szinte minden oldalról megindult a tiltakozás. A MOB számára már kijelölt építésztervező, *Schulek János* személye sem volt teljes mértékben elfogadható. A vélemények szerint a Visegrádra szánt összeget inkább más, kritikus állapotban lévő műemlékek megmentésére kellene fordítani. A hercegprímás is tiltakozott az ötlet ellen, mert a várkápolna helyreállítására nincs semmilyen konkrét elképzelés vagy terv. *Mayer János földművelésügyi miniszter* is nemet mondott a kért hozzájárulásra. Végül *Wekerle* miniszter is úgy nyilatkozott, hogy ő sem hajlandó egy fillért sem adni a visegrádi „légvár” felépítésére.

A bizonytalan pénzügyi helyzet ellenére *Schulek János* mégis bízott abban, hogy a közeljövőben a Fellegvárban nagyobb szabású helyreállítási munkák kezdődnek. Első lépésként ő is a keleti kaputorony rekonstrukcióját szerette volna megvalósítani. 1929 augusztusában felmérte a kaputornyot, ezt követően annak környezetében elvégezte a szükséges kutatásokat. A kaputorony kész, a kivitelezésre alkalmas helyreállítási tervét *Schulek* 1929 decemberében mutatta be. Sőt megtette azt, hogy a helyreállítási munkák indulása zökkenő mentes legyen, *Fieszli Ferenc* kőfaragót rábeszélte egy, a falazásra alkalmas nagyobb mennyiségű kőanyag előkészítésére. Az értékesítésre szánt

kváderköveket a kőfaragó a kaputoronnyal szomszédos telken tárolta.

A gazdasági helyzet romlása miatt a Fellegvár rekonstrukciójára szánt pénzt törölték az országos költségvetésből, és ezért a munkálatok nem indultak meg. *Fieszli Ferenc* kőfaragómester, mivel a kőanyagnak csak kisebb részét használták fel, és ezt fizették ki, 1932-ben polgári pert indított a királyi kincstár ellen, hogy a fennmaradt falazó anyagnak árát, 7.828 pengőt is megkapja.

Schulek János építészmérnök, aki egyébként számos középület tervezője is volt, munkásságának jórészét visegrádi tevékenysége töltötte ki. Az itteni, negyedszázadon át végzett munkája meglehetősen sokrétű volt. Talán a fellegvárra jutott kevesebb ideje, ahol néhány kisebb ásatást vezetett. Az alsóvárban 1932-ben a Salamon-torony környezetében végzett kutatást. Ekkor került sor a délnyugati bástya állagvédelmi munkáinak elvégzésére is.

A 11-es műút 1937-ben történt korszerűsítésekor feltárta a vízi bástya maradványait, majd az általa készített tervek alapján elkészült annak helyreállítása is. Ugyancsak *Schulek* terve alapján épült meg 1938-ban az a „kapu”, amely az alsóvár északi, a parti toronyig lefutó kortinafalának a műút miatt elbontott szakaszát szándékozott jelezni. A főváros támogatásával 1939–1940-ben *Schulek* az általa készített tervek alapján megépítette az alsóvár külső, déli kaputornyát. Az előbbieken kívül az ő terve alapján készült a *Mátyás király* emlékmű, amely egyúttal a világháborúk hőseinek és áldozatainak emlékét is megörökítette.

*Schulek*nek 1934 tavaszán sikerült elérnie, hogy a Salamon-torony második emeletén lévő terem ablakfülkéjét úgy alakítsák át, hogy az főleg a Fellegvárban összegyűjtött leletanyag raktározására és tudományos feldolgozó munkája céljára alkalmas legyen. Ezzel valójában, ha nagyon szerény formában is, Visegrád első „múzeuma” jött létre. *Schulek János* Visegrádon végzett két évtizedes munkásságának a legkiemelkedőbb eredménye az volt, hogy megkezdte egy országos jelentőségű műemléknek, a középkori királyi palotának a feltárását.

Visegrád első, bővebb, részletesebb történetét közvetlenül a török hódoltság utáni időkben *Bél Mátyás* (1684–1749) kiváló tudós történész írta meg, aki egyébként a pozsonyi evangélikus egyház lelkészeként működött. Úgy tervezte, hogy nagyszámú tanítványai és gyermekei segítségével az egész országról szóló egyetemes (történelmi, földrajzi, gazdasági és néprajzi) leírást készít. A nagyszabású műből csak 10 vármegye leírása jelent meg *Notitia Hungariae novae historico-geographica* címmel öt kötetben 1735–1742 között Bécsben. A Pest vármegye, amelyben Visegrád is szerepel, az 1737-ben megjelent harmadik kötetben található. Visegrád történetének megírásánál

Bél főleg a már korábban nyomtatásban megjelent *Thuróczi János* és *Bonfini* krónikáit használta fel. *Bél Mátyás* történész volt az első, aki hazai forráskiadvány-sorozat publikálására és kiadására vállalkozott. Összesen tizenkét írott forrást közölt, köztük *Oláh Miklós Hungaria* című munkáját is. (*Források a magyar történelemhez – Adparatus ad Historiam Hungariae, Posonii, 1735–1746*) *Oláh Miklós*, aki magántitkára volt *Mária királynő*nek, Németalföld helytartójának, 1536-ban Brüsszelben írta meg hazájának ország-leírását. Ebben a munkájában eléggé részletesen írt a visegrádi Mátyás-kori királyi palotáról. Ezek után természetesen volt, hogy *Bél Mátyás* beleszötte *Oláh Miklós* leírását is a Visegrád történetéről írt fejezetbe.

Miután *Bél Mátyás* művei nyomtatásban megjelentek, minden érdeklődő számára hozzáférhetővé váltak. Ettől kezdve a Visegrád történetéről szóló írásokban, de főleg útikönyvekben a királyi palotát az *Oláh-féle* leírás alapján ismertették. A 350 szobából álló pazar és fényűző palota és kápolna a hozzátartozó udvarokkal és teraszokkal, a működő vörös márvány és alabástrom szökőkutakkal, kertekkel, amelyről *Oláh Miklós* mesélt, mindenkinek megragadta a fantáziáját. A török korban elpusztult palota romjai az XVIII–XIX. században tovább fogytak. A XIX. század végén már csak egy-egy falcsont jelezte a Várhegy tövében lévő telteken az egykori palota helyét.

Természetesen a Visegrádról megjelent útikönyvek is említést tesznek a Duna partján lévő egykori királyi palota romjairól. Először *Häufler*, az 1847-ben kiadott *Visegrád* című album szerzője tesz említést arról, hogy a királyi palota maradványai a Salamon-torony és az erdészeti hivatal (Fő u. 41.) közötti területen található. A következő szerzők, *Viktorin* (1872), *dr. Szohner* (1887), *Laczó* (1909) a lényegét illetően átvették *Häufler* megállapítását. Azt, hogy ezen a több száz méter területsávon belül hol állt pontosabban *Mátyás király* „nyaralópalotája” először az *Ernyei* és *Lux* szerzőpáros (1923) próbálta meghatározni. Úgy vélték, hogy azt a királyi vadászkastély (erdészeti hivatal) mögötti romokkal lehetne azonosítani. Ezt a megállapítást egy évtizeddel később *Lux Kálmán* építész (1880–1961) úgy módosította, hogy a vadászkastély szomszédos Papp-vendéglő kertjének végében lévő falmaradványok is a palotához tartoznak. *Lux Kálmán* a hazai műemlékek kiváló ismerője és közülük jó néhányának kutatója is volt. Az 1932-ben *Visegrád vára* címmel megjelent útikönyve tartalmazza a palota *Oláh-féle* leírását, és először adja vissza hitelesebben és pontosabban a latin szöveget a korábbi fordításokhoz viszonyítva. Erre talán a legjobb példa a palota dunai kapujával szemközti, a kápolna előtti teraszra felvezető lépcső leírása, *Oláh Miklós* ugyanis megemlítette a lépcső főbb méreteit. Emlékezete szerint a lépcső hét vagy nyolc ulna

széles és magassága 40 passus körül volt. Az előbbi mértékegységeket ugyanis kétféle módon lehet értelmezni. Az ulna jelenthetett rőföt is (78,30 cm), de ölet is (1,9 m). A passus, vagyis kettőslépés nagysága 1,6–1,9 m körül volt. A szövegkörnyezettől függően ennek a szónak a jelentése lehetett lépcsőfok is. *Lux Kálmán* természetesen az ésszerűbb jelentéseket használta a fordításkor. Így lett a lépcső hét vagy nyolc rőfnyi széles, és 40 lépcsőfok magasságú. Állítólag *Schulek Jánost* a királyi palota romjainak felfedezésében a *Lux Kálmán* könyvében megjelent fordítás is inspirálta. Az 1930-as évek elején *Schulek* módszeresen átvizsgálta egészen a Zách Klára-kozig tartóan a Fő utca Várhegy tövében épült házsorának telkeit, főleg azokat, ahol középkori falmaradványok voltak találhatóak. Valószínű, hogy *Schulek* a Lux-féle fordítás alapján valamennyire hitelesnek gondolta *Oláh Miklós* leírását. Építészként bizonyára feltételezte, hogy egy épületegyüttes középtengelyében lehetett az a lépcső, amely arra a teraszra vezetett, ahol a palota kápolnája is állt. Vizsgálódásait 1934-ben a Visegrádon töltött téli pihenő ideje alatt is folytatta. A Fő utca 29. számú ház udvarán álló, növényzettel sűrűn benőtt és meglehetősen romos állapotú 30–35 m hosszú középkori támfalon lehullott a levélzet, és így láthatóvá vált egy, a falnak támaszkodó 4,2 m széles dongaboltozat válla. *Schulek* feltételezte, hogy annak a bizonyos lépcsőnek a nyomát találta meg, amelyet *Oláh Miklós* is említett, tehát ha tovább kutat, akkor bizonyára megtalálja a királyi palota maradványait. A támfal mögötti telek tulajdonosa hozzájárult ahhoz, hogy *Schulek* 1934. december 31. és 1935. január 2. között ásatást kezdjen a kertjében. A hegy lejtőjére merőleges irányban húzott 20 m-es kutatóárokba előkerült gazdag leletanyag *Schulek* számára bizonyítékul szolgált arra, hogy valóban jó helyen keresi a királyi palotát. A kezdeti próbaásatások költségeit *Schulek* a saját pénzéből fedezte, de a későbbi kutatásokhoz megkapta a MOB támogatását. Az első két évben, vagyis 1935–1936-ban *Schulek* feltárta a kápolna szentélyének támpillérekkel megerősített falát. A kápolna szintjén maradványok kiástak az északkeleti lakópalota keleti szárnyának egyik helyiségét, a mellette lévő lépcsőházat és az abból nyíló egykori királyi magánkonyhát. A királyi palota megtalálásával egyidejűleg még egy felfedezést tett, ugyanis 1935 tavaszán *Fröhlich Albert* bíró kertjében (mai Fő u. 73–75.) lévő romterületen egy kisebb szelvényt nyitott, amelyben megtalálta a város egyik későközépkori templom szentélyének részletét, amelyet ő ferences templomnak vélt. A kutatás folytatásához a tulajdonos nem járult hozzá.

Kezdetben *Schulek* felfedezésének a sajtóban nem sok hírértéke volt, mert talán két fővárosi lap és két vidéki újság közölte 1935 év végi, karácsony körül

megjelent számaiban két-három soros hírként, hogy Visegrádon megtalálták Mátyás király palotáját.

Az ásátások a palota területén 1937-től három éven át nem folytatódtak. A kényszerű szünetet az erdőhivatal telke körüli bonyodalmak, és a korábban kitermelt föld elszállítási nehézségei okozták. még Az erdőhivatal kertjének kivételével, mivel az koronabirtok volt, akadályt jelentett két magántulajdonban lévő telek kisajátítása is. Végül ezek is megoldódtak, mert a Sarlay-féle telek megvételére 2.000 pengőt a *Vallás-és Közoktatási Minisztérium* adott. A Schubauer-féle telek árát, 1.600 pengőt a fővárosi üzemek ajándéka-ként *Szendy Károly* főpolgármester utalta át. Az 1940-ben újra induló és 1944-ig tartó feltárások költségeit a *MOB* fedezte.

Az öt év alatt elvégzett ásátások eredményeként tisztázódott a kápolna alaprajza. Az északkeleti királyi lakópalotából teljes feltárássá került annak keleti szárnya a mögötte lévő összekötő folyosóval, és a fürdőmaradványokkal a lakópalota északi és déli szárnyának kétharmad része is napvilágra került. A legjelentősebb eredményt a lakópalota belső udvarának, az ún. díszudvarnak a feltárása hozta. Itt találták meg 1941-ben a *Mátyás király* korában vörös márványból reneszánsz stílusban készült Herkules-szökőkút alapzatát és vízmedencéjének négy kávalapját. Egy évvel később a palota északi szárnyának egyik földszinti terméből előkerült a díszkút tálja és a gyermek Herkulest ábrázoló szobrocska is. A világháborúba kényszerűen belekeveredett Magyarország határait 1944 őszén érte el a szovjet front, és ez azt jelentette, hogy háborús övezetté vált hazánkat óriási pusztítás érte. A háború utáni 1946-1948 közötti években *Schulek* a visegrádi kutatások eredményeit összegző munkáján dolgozott, ásátásokat már nem végzett. A fővárosban 1947-1948-ban viszont a háborús károkat szenvedett Halászbástya helyreállítási munkáinak az irányítására kapott megbízást. A Budapesten 1948. július 7-én elhunyt építésmérnököt a *Világ* című lap 1948. július 11-i számában megjelent tudósítás szerint a királyi palota romjai közt ravatalozták fel, ahol a *Visegrádi Várbizottság* tagjai és a község lakói búcsúztatták.

A *Schulek* halálát követő évben, 1949-ben a *Várbizottság*ot feloszlatták, ezért azon túl, hogy Visegrád műemlékeinek, a palotának és a várnak a kutatásait újra kellett indítani, a romok kezelői rendjét is szükséges volt újra megoldani.

A palota további kutatására az akkor már neves művészettörténész, *Dercsényi Dezső* kapott megbízást, aki a kezdetektől, 1949-től frissen végzett régész munkatársával, *Héjj Miklóssal* végezte ezt a munkát. *Dercsényitől* 1952-ben *Héjj Miklós* vette át ezt a feladatot, és nyugdíjba vonulásáig, 1983-ig ő irányította a kutatásokat a palotában. A palota romjai és a Salamon-torony kezelője az 1950-ben alapított visegrádi

Mátyás Király Múzeum lett. A kezdetektől fogva a *Magyar Nemzeti Múzeum*hoz tartozó visegrádi múzeumot 1952-től *Héjj Miklós* előbb megbízott vezetőként, majd 1953-tól igazgatóként irányította. A palotában és a városban végzett kutatásai mellett 1955-től a fellegvár további régészeti munkálatainak folytatását is kezdeményezte.

A háború befejezését követően a Fellegvár a megszüntetett visegrádi koronauradalom részeként az *Egyes Alkalmi Javak* kezelésébe került. Évekkel később, 1954-ben a vár kezelői jogát az *Országos Erdészeti Főigazgatóság* kapta meg. Névlegesen ugyan a vár a visegrádi erdészethez került, de a romoknak évekig nem volt valódi gazdája. A gondozatlan, rendszeres állagmegóvást mellőző, lassan beerdősödő vár romjaival a helyi múzeum, amelynek már az 1955. évi éves munkatervében szerepelt a vár területének rendezése, kezdett igazán törődni. A Panoráma út 1963. évi átadását követően az 1957-ben alakult *Országos Műemléki Felügyelőség (OMF)* 1964. áprilisi tervtanácsa a vár falainak szükséges állagbiztosítását és a keleti kaputorony helyreállítását engedélyezte. A keleti kaputorony kivitelezési terveit *Sedlmayr János* építész, az *OMF* munkatársa készítette. A kivitelezéshez szükséges előkészítő és felvonulási munkálatok már 1964 őszén megkezdődtek. A helyreállításhoz szükséges régészeti feltárásokra a következő év tavaszán került sor. 1966. augusztus 4-én megtörtént a kaputorony műszaki átadás-átvétele, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy hazai műemlékvédelmünk majd százéves adóságát törlesztve létrejött a vár első fedett tere. Változott a Fellegvár kezelői jogának helyzete is, amely 1963-ban az erdészettől átkerült az *Idegenforgalmi Hivatalhoz*. Ez az állapot húsz évig tartott, majd 1984. január 1-én a *Pilisi Állami Parkerdőgazdaság (PAPEG)* átvette a fellegvár kezelői és beruházói jogát a terület addigi üzemeltetőjétől, a *Dunatours Idegenforgalmi Iroda* visegrádi kirendeltségétől.

Jelentős változások történtek az 1950-es években a helyi erdészet működésében. 1954-ben a *Visegrádi Erdészet* vezetője egy ambiciózus, tehetséges fiatal, *Madas László* (1920–2009) erdőmérnök lett. A kezdetektől fogva egyszerre igyekezett a pilisi erdőt jövedelmező nyersanyagforrássá, tömegeket befogadó parkká és tájvédelmi körzetté alakítani. Munkásságának egyik kiemelkedő eredménye az volt, hogy 1969. január 1-vel létrejött a *PAPEG*, amelynek igazgatójává őt választották meg.

A háború a Pilis majdnem a teljes nagyvadállományát kipusztította. Hosszú évekbe telt, amíg a természetes szaporodás útján a hiány valamennyire pótolódott. Az új vadállomány kineveléséhez szükség volt megfelelő szakértelemre. *Balassa Gyula* erdészeti főigazgató Visegrádon 1964-ben létrehozta a *Pilisi Állami Vad-*

gazdaságot, amelynek vezetőjévé *Dvorák Oszkárt* (1902–1968) nevezte ki. *Dvorák Oszkár*, aki kitűnő vadászati és vadtenyésztési ismeretekkel rendelkezett, eredetileg a képzőművészeti főiskola festő szakán végzett. Eredeti hivatását is megtartotta, és ha szabadideje volt, akkor szívesen festegetett. A mindenki által kedvelt, *Oszi bácsinak* nevezett fővadásznak sikerült a bérvadászatot beindítani, mivel újra megvolt a kitűnő minőségű vadállomány, ez a pilisi erdő nemzetközi idegenforgalomba való bekapcsolódását jelentette. Az 1964 végén kirobbant, majd 1965 elején *Onódy Lajos Éttermi és Büfé Vállalat* volt igazgatója ellen lefolytatott perben valamilyen módon állítólag érintett volt *Balassa Gyula* is, akit ezért nyugdíjaztak. Kárpótlásul 1966-ban a *Dunakanyar Intéző Bizottság (DIB)* elnöki tisztségét kapta meg, amelyet haláláig, 1974-ig betöltött. (Emlékeztetőül: az Onódy-per volt az, amellyel *Bara Margit* (1928–2016) színésznőt ellenfelei alaptalan és rosszindulatú pletyka hadjárattal kapcsolatba hozták. A teljesen vétkes csinos és művelt művésznő addig sikeres karrierjét derékba törték.)

Talán az előző évben a gazdaságban bevezetett új gazdasági mechanizmus által teremtett kissé szabadabb szellemű légkör tette lehetővé, hogy 1969-ben Visegrádon a helyi intézmény, állami és pártvezetés közösen egy nagyobb szabású országos kulturális programot valósítson meg, amelynek a közvetlen célja a település idegenforgalmának fellendítése volt. Természetesen lényeges volt, hogy a fontosabb állami és pártszervek támogatását is elnyerjék. A szentendrei járási és megyei *Hazafias Népfront* vezetőinek egyetértésén túl elsősorban *Balassa Gyula DIB* elnök segítőkész támogatására volt szükség. Rajta keresztül ugyanis sikerült elérni, hogy *Cservenka Ferencné*, az *MSZMP Központi Bizottságának* tagja, a *Pest megyei Pártbizottság* első titkára a Visegrádra tervezett két hónapos program megvalósítását jóváhagyja. Sőt az első titkár jóvoltából a rendezvények lebonyolításához szükséges technikai berendezések (dia- és filmvetítő, székek, asztalok) beszerzési költségeihez *Megyei Tanács* hozzájárult.

Magyarázatul, hogy azért kellett a legfelsőbb szintű pártvezető engedélyét megszerezni a *Százéves a Duna-kanyar idegenforgalma* című program megvalósításához, mert ennek a leglényegesebb elemei az 1969. szeptember 19-i „jubileumi nap”-on tervezett rendezvények voltak. Ezen a napon volt ugyanis százéves fordulója annak, hogy a visegrádi plébános a Várhegy oldalában a Zách Klára emlékét megőrkítő aranyozott, közel 3 m magas vaskeresztet felszentelte. A kereszt felállítása egy évvel korábban, 1868-ban történt. Az 1950-es években letört és eltüntetett vaskereszt helyére 1969-ben a *PAPEG* és a *DIB* megrendelésére *Sedlmayer János* építészmérnök tervei

alapján az *OMF Visegrádi Építésvezetősége* elkészítette és felállította a monumentális vasbetonból készült és fehér mészkőlapokkal burkolt V-alakú obeliszket. Ezt az emlékművet, ha ez nem is lett hivatalosan kimondva, valójában a magát szlováknak valló, egyébként cseh-morva származású *Viktorin József* plébános emlékének megőrkítésére szánták. A helyiek véleménye ugyanis az volt, hogy Visegrádon, sőt országosan is a modernkori idegenforgalom és műemlékvédelem megindulása elsősorban *Viktorin* tevékenységéhez köthető. Megérdemli, hogy kimagasló munkásságát a *DIB* elnöksége ünnepi ülés keretében méltassa.

Azt, hogy Visegrádnak, mint egykori királyi székhelynek betöltött történelmi szerepe és műemlékeinek jelenlegi helyzete kissé előtérbe kerüljön és nagyobb nyilvánosságot kapjon, talán elősegítette az, hogy 1968-ban *Szeberényi Lehelnek* az egyik napilapban írásai jelentek meg ebben a témában. *Szeberényi Lehel* (1921–1998) író 1962-ben költözött Leányfalura, és jól ismerte a Dunakanyar múltját. A *Magyar Nemzet* 1968. augusztus 25-i, 28-i és szeptember 6-i számában *A történelmi Visegrádon* főcím alatt három hosszabb cikkben foglalkozott Visegrád kiemelkedő jelentőségű múltjával, műemlékeinek akkori helyzetével, amelynek kapcsán megemlítette *Viktorin* szerepét is.

A jubileum alkalmából 1969-ben elkészült a *Viktorin József úttörő tevékenységének ismertetése* című összefoglaló. A szerző, *Cseke László* írásában Visegrádnak a középkorban – főleg az Anjouk idejében – a hazánk történelmében betöltött fontos és kiemelkedő szerepének felidézése mellett röviden ismertette *Viktorin József* életpályáját, és értékelte tevékenységének eredményeit. A plébános életrajzát, talán azért, hogy a kor követelményeinek jobban megfeleljen kissé módosította. *Viktorin* ugyanis 1863-ban irodalomszervező tevékenységéért *A. Lavroszkij* professzor javaslatára a harkovi egyetem szenátusa tiszteletbeli tagjává választotta. Azt a tényt, hogy a harkovi egyetem tiszteletbeli tagja volt, *Viktorin* latin nyelven írt önéletrajzában is megemlítette. Ezt az 1867. december 12-i keltezésű életrajzot *Viktorin* a visegrádi plébánián általa megnyitott, de soha nem folytatott *Historia Domushoz* csatolta. *Cseke László* az életrajzot úgy módosította, hogy *Viktorin*, mint történész, Kijevben az egyetem szláv történettudományi tanszékének magántanára volt. Ez természetesen kitálat állítás volt.

Viktorin 1872-ben *Bickel Gusztáv* bizományaként megjelent *Visegrád* c. útikalauzának *Új idők* című fejezetében igen részletesen leírta a visegrádi várban 1871-ben megindult kutatások előzményeit. Természetesen a romok megmentése érdekében tett saját tevékenységéről számolt be, úgy állítva be azt – bár ezt

közvetlenül nem mondja ki –, hogy annak megindulása elsősorban az ő érdeme volt. A valóság persze más volt. Az igaz, hogy *Viktorin* tevékenysége is hozzájárult a várromok megmentéséhez, valójában a műemlékvédelmi munkálatok megindulása *Eötvös József* kultuszminiszternek és utódjának, *Pauler Tivadarnak*, valamint az Akadémia régészeti osztályának, közülük főleg *Henszlmann Imrének* volt köszönhető. A *Viktorin* által a visegrádi vár romjainak megmentése érdekében 1870 márciusában és júliusában összeállított és a kultuszminisztériumba benyújtott *Emlékiratok* végül is válasz nélkül maradtak. Eredményt *Henszlmann Imre* akadémiai tagnak, aki országgyűlési képviselő volt, az 1871. és 1872. évi költségvetési viták során benyújtott javaslatai és hozzászólásai hoztak. 1871-ben 6.000 forintot, 1872-ben 15.000 forintot hagyott jóvá az országgyűlés a visegrádi várromok kutatására és a Salamon-torony átépítésére. Ekkor került fel előbb kultuszminiszteri szinten az a javaslat, hogy a visegrádi romok megmentésére és a Salamon-torony rekonstrukciójára az országgyűlésnek 100.000 forintot kellene jóváhagyni. Ezt a javaslatot a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) az első, 1872. április 11-én megtartott alakuló ülésén elfogadta. Május 29-én a bizottság rendkívüli ülésén a Visegrádra összeállított részletes, közel 100.000 forint nagyságú költségvetést jóváhagyta, és javasolta felterjesztését az országgyűlés elé. Kár, hogy a javaslat végül ebben a formában nem került az országgyűlés elé. Így előbb 1868-ban megindult a Vajdahunyad várának műemléki rekonstrukciója, majd emellett másodikként megkezdődött a visegrádi vár lakótornyának (Salamon-torony) *Schulek Frigyes* tervei alapján történő átépítése; ez pénzügyi fedezet hiányában nem fejeződött be. *Viktorin* útikönyvében leírta, hogy a Várhegy sziklatömbjén felállított vaskereszttel kettős szándéka volt. A kereszt elsősorban a tragikus sorsú *Zách Klára* emlékére készült, felszentelését viszont, hogy az országos fegyelmet Visegrádra irányítsa, nem egyházi, hanem inkább nemzeti ünnepség keretében szeretne volna megrendezni. Szándéka megvalósításának akkor lett volna igazán realitása, ha legalább a fővárosból több érdeklődő vesz részt az ünnepségen. Hiába volt az egyik napilapban meghirdetve a *Viktorin* által szervezett esemény, a fővárosból bizonyára nem volt túl sok résztvevő, mert a kirándulók számára hátrányosan összeállított gőzhajó és vasúti menetrend miatt nem lehetett megjárni Visegrádot egy nap alatt, ami a vár romjainak megtekintésére bőven elegendő volt. Egy évszázaddal később a *DIB* elnökségi ülésén ünnepi beszédben az előadó arról beszélt, hogy Pestről, főleg hajón hatalmas áradat indult meg a *Zách Klára* emlékünnepekre, ami persze nem volt igaz, mert menetrend szerinti gőzhajó valójában az előző napon, dél körül

érkezett Visegrádra. Megállapítása szerint *Az idegenforgalom hazai történései bizvást tekinthetik tehát az 1869. szeptember 19-i napot Visegrád, sőt az ország idegenforgalmának induló dátumaként*. A *Viktorin* által szervezett emlékünnepeket – ha nem is volt országos jelentőségű – Visegrád kiegyezéskori történetének első jelentős rendezvényeként tarthatjuk számon.

A visegrádi vár romjainak megmentése valójában *Henszlmann* tevékenységének köszönhetően vált országos közügyé. Ő volt az, aki 1871-ben a Fellegvárbán megkezdett romtalanítási és ásatási munkák elsődleges céljaként a királyi korona őrzési helyének megtalálását tűzte ki, mert ez válthatott ki legnagyobb közérdeklődést. Azon túl, hogy a fellegvári ásatások eredményeiről már a kezdetektől az egyik napilapban megjelent írásában beszámolt, a munkák befejezését követően 1871 szeptemberében főleg országgyűlési képviselők, újságírók és ismert, jeles közéleti személyiségek részére külön hajóutat szervezett, amelynek során megismertette a helyszínnel az érdeklődőket. *Henszlmann* a következő évben, 1872-ben is szervezett külön hajóval kirándulást Visegrádra. Sőt, ebben az általa kiváltott, a várromok iránti komolyabb érdeklődést kihasználva az 1871-ben megalakult *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság* indított 1872 májusában a pünkösdi ünnep két napján több száz fős különjáratot Visegrádra. Egyébként is a dunai gőzhajózás megindulásától kezdve szinte minden évben érkezett különjárat Visegrádra, de ez valójában nem jelentett tényleges idegenforgalmat.

Úgy tűnt, hogy eleinte sem az osztrák tulajdonú *Duna Gőzhajózási Társaság* és az ugyancsak osztrák kézben lévő vasúttársaság nem tartotta kifizetődőnek, hogy a Visegrádra kirándulni szándékozó, főleg fővárosi polgárok számára az igényeknek megfelelő menetrendet állítsanak össze, pedig ezt számos újságcikk, köztük *Henszlmann* írásai is észrevételezték és sürgették a változtatást. Előbb a magyar tulajdonú *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság* lépett, 1872. május 4-én Visegrádon hajóállomást létesített, és azon a nyáron, igaz csak a hétvégeken, megindított Pest–Esztergom viszonylatában egy kirándulóhajót. Ez a vállalkozás nem volt igazán sikeres, mert a Slavonia nevű, meglehetősen szűkös befogadású és kényelmetlen hajó Pestről reggel 7-kor indult és 11-re érkezett Visegrádra. Vissza már délután 4-kor indult, és így a kirándulók mindössze öt órát tölthettek Visegrádon. A magyar tulajdonú vállalkozást az osztrák társaság 1874-ben bekebelezte, és ebben az évben a visegrádi kirándulóhajókat már ők indították. A megfelelő megoldás az lett, hogy a társaság Szönybe menő járata, amely Pestről 5 órakor indult, 8 órakor megállt Visegrádon. Visszafelé délután 4-kor vette fel az elfáradt kirándulókat és vitte vissza Pestre. A rendszeres, idényben minden napos hajójáratral érkező,

növekvő számú turista Visegrád modernkori idegenforgalmának kezdetét jelentette. Ellátásukról, étkeztetésükéről a helyiek gondoskodtak, akiknek a megnőtt forgalom miatt érdemes volt befektetni a vendéglátásba.

Eleinte csak néhány vendéglátóhely volt, 1875-től még csak az uradalom tulajdonában lévő Korona vendéglő létezéséről van tudomásunk. A következő évtizedekben a komoly idegenforgalom, a községbe nyárra kitelepedett fővárosi családok és a helyi lakosok igényeinek megfelelően Visegrádon számos vendéglő, étterem és kocsmá nyílt. A vendéglátásba sikeresen befektető helyi vállalkozók közül *id. Papp József* vendéglő és étterem tulajdonos vázlatos élettörténetét talán érdemes felidézni. *Papp József* 1858-ban Visegrádon született, iskolái befejezése után egy ideig a szüleivel együtt gazdálkodott. Mindössze 23 éves volt, amikor 1881-ben bérbe vette a községi vendéglőt. Három évvel később a koronauradalom *Korona vendéglőjét* vette bérbe, majd azt néhány évvel később megvásárolta. A vendéglátás úgy látszik komolyabb hasznot hozott számára, mert hét évvel később a saját házában (Fő u. 37.) megnyitotta a *Mátyás királyhoz* nevű vendéglőjét. Ez volt Visegrád első igazán komolyabb méretű, egy alkalommal ezer főt is befogadó vendéglője és panziója. Az étteremhez tartozó tágas és árnyas kerthelyiségből kiindulva a vendégek kényelmére a tulajdonos külön, a felső vár romjaihoz vezető utat készíttetett a hegyoldalban. A nyári hónapokban minden vásár- és ünnepnapon nemcsak a vendégeket, hanem a helyieket is hangverseny szórakoztatta, amelyet a 26-ik gyalogezred teljes zenekara szolgáltatott.

Miután a vendéglő a királyi vadászkastély szomszédságában állt, 1892 őszén *Ferenc József* visegrádi tartózkodása alatt a király kíséretének egy részét itt szállásolták el. Az ambiciózus vendéglős folyamatosan próbált terjeszkedni. Előbb 1893-ban Leányfalun is bérrelt vendéglőt, de Visegrádon is tovább gyarapodott, 1910-ben megszerezte a *Mátyás-forrás* vendéglő bérleti jogát. (Ebből a Várhegy északi lábánál lévő vendéglőből lett később a *Magyar Nemzeti Bank* üdülője). 1969. szeptember 19-én a *jubileum*nak nevezett napra összeállított hivatalos programban ugyan ez nem szerepelt, de reggel 9 órakor a résztvevők a visegrádi temetőben megkoszorúzták *Viktorin József* sírját. A nap ünnepi programja a Rév utcai *Átkelő Étteremben* 10 órakor kezdődött a *Dunakanyar Intéző Bizottság* itt megtartott jubileumi ülésével. A jubileumi nap délutánján 3 órakor felavatták a Zách Klára-közből a Kálváriához felvezető szélesebb lépcsősor felső végénél épített emlékművön elhelyezett emléktáblát. Valójában a kváderkövekből falazott kiugró talapzaton álló emlékművön két táblát helyeztek el. Felülre az 1871-ben készült félkör alakú vörösmárvány tábla került, amelyet még *Viktorin* készíttetett a Salamon-toronytól a Fellegvárhoz vezető szerpentin építésekor. Ez a tábla

eredetileg a szerpentin elején a sziklába volt falazva. Az, hogy miért itt került elhelyezésre és miért nem az eredeti helyszínen, nem egészen érthető, sőt zavaróan hat főleg azok számára, akik ismerik *Viktorin* visegrádi tevékenységét. A felső tábla alá került az új emléktábla. A téglalap alakú, ugyancsak vörös márványból készült tábla szövege a következő:

VIKTORIN SÉTÁNY
1868–1869-BEN

A visegrádi várromok kényelmes megközelítésére a község és egyesek adományozásából épült a százéves évforduló alkalmából felújította a Pilisi Parkerdő gazdaság.

Felújítva 2005. PPRT

Ezzel a táblával, ami a helyét és szövegét illeti, probléma adódik. Helye ténylegesen nem itt, hanem a Kálváriához vezető stáció-sor elején lenne. *Viktorin* ugyanis annak idején az innen induló, a helyiek által már századok óta használt, de kissé elhanyagolt a Fellegvár-ig vivő gyalogutat az „egész község segítségével” hozatta rendbe. Sőt, a régi útból egy új, elágazó, a Zách Klára emlékkereszt előtt elhaladó, a Fellegvár nyugati végéig tartó útszakaszt is készíttetett.

Az emlékműtől induló kisebb lépcsősor minden bizonnyal a millennium idején készült. Ezekben a lépcsőkön lehetett feljutni arra a bizonyos „esplanad”-ra, amelyet *Hochschild Albert* építtetett. A kizárólag a szép kilátás miatt készült *Ferenc József sétány* 800-900 m hosszan húzódott a Várhegy nyugati oldalán. Ez a lépcsősor a kálvária kényelmesebb megközelítésére is szolgált, és egyúttal egyszerűbben a Fellegvárba vezető gyalogút is elérhető volt.

Egy képeslap 1909-ből, amely a hegy sétányról, vagyis a Ferenc József sétányról készült.

A jeles nap délutánjának következő programpontja a Zách-obeliszk (?) avatása volt, amelyet a *Viktorin József* által 1869. szeptember 19-én felszentelt Zách Klára-emlékkereszt helyére állítottak fel. A tévesen obeliszknek nevezett, vasbetonból készült monumen-

tális nagyságú, V betű alakú emlékmű alá a következő szövegű tábla került:

*Itt állt az a vasból készült emlékkereszt,
amelyet 1869-ben*

*– az itt tartott országos ünnepség keretében –
a tragikus végű Zách-család emlékezetére*

Viktorin József Visegrád akkori plébánosa emeltetett.

Ezt az emlékművet az elpusztult kereszt helyére az esemény 100 éves évfordulóján állíttatta

**PILISI PARKERDŐGAZDASÁG
ÉS A DUNAKANYAR INTÉZŐ BIZOTTSÁG**

FELÚJÍTVÁ 2005-BEN

Ezt az emlékművet a mellette lévő tábla szövege szerint a *Zách család* emlékezetére emelték. Ez a megfogalmazás nem túl szerencsés. A valóság az volt, hogy *Viktorin* az emlékkeresztet *Zách Klára* emlékének megörökítésére készítette. A család alatt érthetjük *Zách Feliciánt* is, a merénylőt, aki uralkodójára, annak gyermekeire és feleségére támadt. Ilyen esetben a merénylő és annak közvetlen környezete ellen kegyetlen megtorlás következett. Arra nincs példa, hogy a merénylő utólag emlékművet kapott volna. Az emlékmű V betűt formáló alakja nem véletlen, mert 1969-ben, a kommunista időkben szóba sem jöhetett, hogy egy katolikus papnak emlékművet emeljenek, ezért csak a nevének kezdőbetűje utal az egykori visegrádi plébánosra. Annyi engedelményt mégis tett az akkori pártvezetés, hogy az emlékműhöz vezető utat és az egykori Ferenc József sétányt, amelyeket erre az alkalomra a Parkerdőgazdaság újított fel, *Viktorin útnak* illetve *sétánynak* nevezzék el.

Arra a hírre, hogy Visegrádon egy katolikus papról utat neveztek el, állítólag széles körben felfigyeltek. Az is előfordult, hogy a sajtóban a papi hivatás említése zavaró volt. Így történt az, hogy a jubileumi napról szóló tudósításban a plébánost egyszerűen csak helyi lakosként emlegetik. Az 1969. szeptember 19-én megtartott ünnepség, ami a témáját illeti, a kommunista időkben meglehetősen merész vállalkozás volt, még akkor is, ha ebben az időszakban rövid ideig kissé szabadabb szellemi légkör volt hazánkban.

Az ünnepség megtartásának indítéka az volt, hogy száz évvel korábban a magát szlováknak valló *Viktorin József* plébános a visegrádi Várhegy oldalában, általa országos jelentőségűnek és méretűnek vélt ünnepség keretében szentelte fel az egy sziklatömbön elhelyezett *Zách Klára* emlékkeresztet. Tette mindezt azért, hogy véleménye szerint a legjelentősebb közös szláv-magyar emléket jelentő, az *Anjouk*, *Zsigmond* és *Mátyás* alatt dicső évszázadokat megért visegrádi vár romjait mentse a további pusztulástól. A három évvel később, 1872-ben megjelent *Visegrád* című útikönyvében igen részletesen leírta, hogy tulajdonképpen az ő személyes tevékenységének köszönhetően miként sikerült

elindítani a Fellegvárban a kutatások és a romtalanítás megkezdését. Ez természetesen a valóságban nem egészen így történt. Tény az, hogy *Viktorin* tevékenysége elősegítette a romok megmentését azzal, hogy gyalogutat és serpentin építtetett a Várhegyen.

A jubileumi napon elhangzott ünnepi beszédekben és az erre az alkalomra készült írásokban, mivel kritika nélkül átvették a *Viktorin* által leírtakat és a szakirodalomban sem voltak kellően tájékozottak, az egykori plébános tevékenységének nem valós érdemeket tulajdonítottak. Állítólag ő volt a magyarországi műemlékvédelem és idegenforgalom elindítója. Ez természetesen csak részben volt igaz, de így is megérdemelte, hogy személyéről és munkásságáról az utókor valamilyen szerényebb formában megemlékezzen. Az, hogy egy jelentős méretű emlékművet emeltek a visegrádi Várhegyen, enyhén szólva is túlzásnak mondható. Ahhoz, hogy ilyen nagyságú és a Várhegy oldalában elhelyezett emlékmű készüljön a városban, olyan országosan és nemzetközileg is fontos eseménynek kell történnie, amely méltán megérdemeli annak megörökítését. Erre a város történetében egyetlen valós esemény szolgálna: az 1335 őszen megtartott visegrádi kongresszus.

Viktorin József alkotó és tevékeny életének utolsó nyolc évét (1866–1874) mint a község plébánosa Visegrádon töltötte. Az ideérkezésekor még mezővárosi rangot viselő településen ügyes szervezőmunkájával előbb a Kálváriát és a Kálvária-kápolnát újította fel, majd *Kempis Tamás* és *Zách Klára* emlékezetének megörökítésére emlékkeresztet állíttatott. Ezzel egyidejűleg a Kálváriadombról a Fellegvárba vezető régi gyalogutat felújíttatta, és a Várhegy északi oldalán a Salamon-toronytól kiindulva a várig vezető serpentin építtetett. Ezek mellett még arra is volt ideje, hogy előteremtse az iskola bővítésének költségeit, és ügyelt arra, hogy az építkezés megvalósuljon. Sok energiát fektetett abba, hogy kiváló szervezőkészségét felhasználva előmozdítsa a vár romjainak megmentését. Utolsó tevékenysége az volt, hogy rendbe hozatta a Duna parton álló *Segítő Mária* kápolna környezetét. Munkásságának méltó elismerését jelenti a Rév utcában az Áprily Lajos Általános Iskola régi épületének falán elhelyezett két nyelvű, alábbi szövegű emléktábla:

Viktorin József
(1822–1874)

Visegrád plébánosa, irodalmár, kiadó, mecénás,
Visegrád történeti és turisztikai értékeinek pártfogója
Józsefvárosi (Bp. VIII.) Szlovák Önkormányzat 2013

Jozef Karol Viktorin
(1822–1874)

Farár vo Višehrade, literát, vydavateľ, mecén, patrón
Višehradských historických a turistických pamiatok
Slovenská samospráva VIII. obvodu Budapešti 2013

Szöke Mátyás
c. múzeumigazgató